

**QAACCESSA ASOOSAMOOTA *HADHOOFTUUF*I
DOOBBII JAALALAA IJA YAAXINA BIFIYYEETIIN**

ABDULJABBAAR QASSEE WALLOO

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA KOLLEEJJII
NAMOOMAA QO'ANNOO AFAANII, JOORNAALIZIMIIFI
QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUF FOOKLOORII**

HAGAYYA, 2009/ 2017

FINFINNEE

**QAACCESSA ASOOSAMOOTA *HADHOOFTUUF*I
DOOBBII JAALALAA IJA YAAXINA BIFIYYEETHIN**

**ABDULJEBBAAR QASSEE WALLOO
GORSAN: DR. XILAAHUN TALIILAA**

**WARAQAA QORANNOO DIGRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOOFI OGBARRUU BARSII SUUN
GAMISAAN GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORIIF
DHIYAATE**

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA KOLLEEJJII
NAMOOMAA QO'ANNOO AFAANII, JOORNAALIZIMIIFI
QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUF FOOKLOORII**

HAGAYYA, 2009/ 2017

FINFINNEE

Yuunivarsitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digrii Lammaffaa

Waraqaa Qrannoo Ulaagaa Digrii Lammaffa (MA) Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii Guuttachuuf Abduljabbaar Qassee Wallootiin, Mataduree: “*Qaaccessa Asoosamoota Hadhooftuufi Doobbii Jaalalaa*” Jedhurratti Qophaa’ee Adeemsa Barbaachisu Guutee Kan dhiyaatedha.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa Keessaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Dura Taa’aa Muummee Yookiin Qindeessaa Sagantaa Digrii Lammaffaa (MA)

Axeerara

Qorannoon kun bu'uura yaaxina bifiyyeetiin asoosamoota Hadhooftuufi Doobbii Jaalalaa qaaccessuurratti kan fiulleffatedha. Xiyyeeffannoon qorannichaas, haala caasaa jaargochaa asoosamoota filatamanii ibsuu, fakkaattiiwwan asoosamoota filataman keessatti haala kamiin bocamanii akka dhiyaatan eeruu,kalseenaa isaanii addeessu, haalli yookiin tooftaaleen dhiyeessa seenaafi ittifayyadamni afaanii asoosamaata kanneen keessatti maal akka fakkaatu addeessuu, haalli ittifayyadama sadoommiwwaniifi fakkoommiwwanii asoosamoota filataman keessatti maal akka fakkaatuufi wantoota isaan ibsan adda baasuudha. Malli qorannoos qaaccessa barruu ta'ee kitaabilee filataman iddatteeffachuun ragaaleen keessaa funaannamanii bu'uuruma kaayyeffatameen qaaceffamaniiru.Caasaaleen jaargochaa asoosamoota filataman lameenuu keessatti sadarkaaleen hunduu saaxila hanga furmaataatti hammatamaniiru. As keessatti wantoonni akka hanqinaatti ilaalamaniis nijiru. Asoosamoota lameenuu keessatti fakkaattiiwwan haalli ittiin bocamanii dhiyaataniifi ittiin ibsaman garaagarummaa haaqabaatu malee,gosti hunduu hammatamaniiru. Kalseenaan (ijji seeneffamaa) asoosama Hadhooftuu ija seeneffama sadeessoo ta'ee, seenessaan hunda beekaa daanga'aadha. Kan asoosama Doobbii Jaalalaa immoo ija ramaddii tokkeessootiin seeneffame. Ittifayyadama afaanii keessatti, filannoo jechootaan walqabatee, walaloo, sirboota, xalayaaleefi keeyyattoota addeessaa kanneen garaagaraa keessatti barreessitoonni lameenuu jechoota dhimma kanaaf isaan gargaaran keessattuu sadoommiwwaniifi fakkoommiwwan keessatti filataniis ittiin addeessaniiru.Haata'u malee, gama kanaan hanqinni homaatuu hinjiru jechuu miti. Haala ijaarsa himootaafi caaslugaa ilaalchisee, barreessaan asoosama Doobbii Jaalalaa irra caalaa himoota sassalphootti fayyadameera. Asoosama Hadhooftuu keessatti irra caalaa kan dhimma ittibahe himoota walxaxoodha. Asoosamoota lameenuu keessatti akka waliigalaatti, qixa sirriin fayyadamuu dhabuun walqabsiisotaa, sirna tuqaalee, qub-guddeessaafi walsimachuu dhabuun matimaafi gochimaas akka jiru adeemsa qorannoo kanaa keessatti irra gahameera.Tooftaalee dhiyeessa asoosamootaa ilaalchisee, barreessitoonni lameenuu seenaa asoosamoota isaanii mala garaagaraatti fayyadamanii dubbistoota biraan gahaniiru.Tooftaaleen mala addeessaa, mil'uu, raaga, waliin dubbii yookiin marii, ofiin dubbii kkf dhimma bahaniiru. seenaa asoosama isaanii keessatti jechamoota duubaan hiika dhoksaa qabaniin yaadota ibsachuu barbaadan sanneen xiyyeeffachiisuuf jecha sadoommiwwanitti dhimma bahaniiru. Fakkoommiwwan ilaalchisee, keessattuu wanta ijaan hinargamne tokko isa argamuun bakk buusuun mallatteessuun asoosamoota lameenuu keessatti ittifayyadamni mul'ateera. Walumaagalatti, barreessitoonnii barruu kalaqa isaanii keessatti ijoo dubbii isaanii haala miira dubbistootaa harkisuun yaadaan fakkii sammuu namaa keessatti uumuudhaan wanta yookiin nama barbaadan ittiinijaaruun, dhaadhessuun, kan jibban tuffachuun, ittiinxoxxessuun,ittiinbalaaleffachuuf sadoommiwwanifi fakkoommiwwanitti gargaaramaniiru. Walumaagalatti, akkuma argannoon qorannichaa ibsutti hojiiwwan kalaqaa kanneen keessatti ciminifi hanqinnis kan mul'ate ta'ee hanqinoota mul'ataniif yaada furmaataa ta'uu danda'a jedhamee kan yaadamee yaaboo keessatti eeramee.

Galata

Hunda dura Waaqa guddaa fayyaa naa kennee hojii korratti na gargaaree sadarkaa kanaan na gahe galanni isa haagahu.

Itti aansuudhaan hojii qorannoo kanaa keessatti adda dureen dadhabe osoo hinjedhin yeroofi beekumsa qaban osoo hinqusatin waraqaa qorannoo kanaa tokko tokkoon jalqabaa hanga xumuraatti ilaaluun kan dabe kallattii qabsiisuun tumsa ogummaa isaaniitiin kan na gargaaraa turan gorsaa koo Dr. Xilaahun Taliilaatiif galanni koo dachaadha.

Akkasumas, adeemsa hojii qorannoo kanaa keessatti yaadaafi humna qabaniin kan na deeggaraa turan maatii koo, hiriyoota koo, waajjiraaleefi namoota waan qabaniin na cinaa dhaabbatan hundaaf galata guddaan galcha.

Qabiyyee	Baafata	Fuula
Axeerara		i
Galata.....		ii
Baafata		iii
Boqonnaa Tokko: Seensa		1
1.1. Seenduuba Qorannichaa		1
1.2. Ka’umsa Qorannichaa.....		2
1.3. Kaayyoo Qorannichaa.....		3
1.3.1. Kaayyoo Gooroo		3
1.3.2. Kaayyoo Gooree.....		3
1.4. Faayidaa Qorannichaa.....		4
1.5. Daangaa Qorannichaa		4
1.6. Mala Qorannichaa.....		5
1.6.1. Madda Ragaaleefi Mala Iddattoo		5
1.6.2. Mala Funaansaafi Qaaccessa Ragaalee		6
1.7. Hanqina Qorannichaa		7
Boqonnaa Lama: Sakatta’a Barruu.....		8
2.1. Ogbarruu		8
2.1.1. Asoosama		9
2.1.2. Caaccuulee Asoosamaa		10
2.1.3. Haala Dhiyeessa Seenaa /LiteraryTechniques/ Asoosamaa.....		11
2.1.4. Maalummaa Qeeqa Ogbarruu/Literary Criticism		12

2.1.5. Gosa Yookiin Bifa Qeeqa Ogbarruu	13
2.1.6. Yaaxinaalee Qeeqa Ogbarruu	14
2.1.6.1. Yaaxina Bifiyyee.....	15
2.1.6.2. Bu’uuraalee/ulaagaalee Yaaxina Bifiyyee	15
2.1.6.2.1. Jaargocha (sabseenaa)	17
2.1.6.2.2. Fakkaattiiwwanifi Namfakkeessuu	18
2.1.6.2.3. Waldhabbii	19
2.1.6.2.4. Yoomessa	20
2.1.6.2.5. Kalseenaa (Ija seeneffamaa).....	20
2.1.6.2.6. Ergaa.....	21
2.1.7. Akkaataa /Ittifayyadama Afaanii/ ‘Style’	22
2.1.7.1. Sadoommiiwwan (Figures of Speech)	22
2.1.7.1.1. Akkasaa/Akkee.....	23
2.1.7.1.2. Iddeessaa.....	23
2.1.7.1. 3. Habalaka	24
2.1.7.1.4. Ukukkubsee/Arbeessaa.....	24
2.1.7.1.5. Nameessa	25
2.1.7.1.6. Ateessa (Hinjiirree Dubbisuu)	25
2.1.7.1.7. Fakkoommii.....	25
2.2. Sakatta’a Barruu Walfakkii	26
Boqonnaa Sadi: Qaaccessa Ragaalee Asoosamoota Filatamanii	30
3.1. Qaaccessa Asoosama Hadhooftuu	30
3.1.1. Cuunfaa Sabseenaa Asoosama Hadhooftuu	30
3.1.2 Qaaccessa Caasaalee Jaargochaa Asoosama Hadhooftuu.....	34

3. 1. 3. Qindoomina Jaargocha Asoosamichaa	43
3.1.4. Qaaccessa Fakkaattiiwwan Asoosama Hadhooftuu	44
3.1.4.1. Fakkaattiiwwaniifi Namfakkeessuu	44
3.1.4.2. Fakkaattii Goobangaleessa (Hayyuduree)	46
3.1.4.3. Fakkaattiiwwan Masaanuu.....	47
3.1.4.4. Fakkaattiiwwan Xixiqqoo	52
3.1.5 Qaaccessa Waldhabbii Asoosama Hadhooftuu.....	54
3.1.5.1. Waldhabbii Namaafi Namaa	55
3.1.5.2. Waldhabbii Namaafi Uumamaa Yookiin Naannoo	56
3.1.5.3. Waldhabbii Ofiinii	58
3.1.5.4 Waldhabbii Namaafi Hawaasaa	60
3.1.6. Qaaccessa Yoomessa Asoosama Hadhooftuu.....	62
3.1.7. Ija Seenessaa Yookiin kal-seenaa (Point Of View)	67
3.1.8. Ergaa (Dhaamsa)	68
3.1.9. Haala Dhiyeessa Barreeffama Asoosamichaa (Akkaataa)	70
3.1.10. Qaaccessa Sadoommiiwwaniifi Fakkoommiiwwanii Asoosama Hadhooftuu Keessatti	86
3.1.10.1. Qaaccessa Sadoommiiwwanii.....	86
3.1.10.2. Qaaccessa Fakkoommiiwwan Asoosama Hadhooftuu	96
3.2. Qaaccessa Asoosama Doobbii Jaalalaa	100
3.2.1. Cuunfaa Sabseenaa Asoosama Doobbii Jaalalaa	100
3.2.2. Qaaccessa Caasaalee Jaargochaa Asoosama Doobbii Jaalalaa	105
3.2.3. Qaaccessa Fakkaattiiwwan Asoosama Doobbii Jaalalaa	112
3.2.4. Akkaataa Fakkaattiiwwan Gurguddoon Ittiin Dhiyaatan.....	112

3.2. 5. Qaaccessa Waldhabbi Asoosama Doobbii Jaalalaa	115
3.2.5.1. Waldhabbi Ofiinii	115
3.2.5.2. Waldhabbi Namaafi Namaa	116
3.2.5.3. Waldhabbi Hawaasaa	117
3.2.6. Qaaccessa Yoomessa Asoosama Doobbii Jaalalaa	118
3.2.7. Kalseenaa (Point Of View)	123
3.2.8. Dhaamsa	124
3.2.9. Haala Dhiyeessa Barreeffama Asoosamichaa (Akkaataa)	126
3.2.10. Qaaccessa Sadoommiiwwaniifi Fakkoommiiwwanii Asoosama Doobbii Jaalalaa	133
3.2.10.1. Qaaccessa Sadoommiiwwanii	133
3.2.10.2. Qaaccessa Fakkoommiiwwan Asoosama Doobbii Jaalalaa	141
3.2.11. Tokkummaafi Garaagarummaa Asoosamoota Lameen Filatamanii	143
3.2.11.1. Walfakkeenya Asoosamoota Kanneenii	144
3.2.11.2. Garaagarummaa Asoosamoota Kanneenii	144
Boqonnaa Afur: Guduunfaa (Goolabaa)fi Yaboo	146
4.1. Goolaba	146
4.2. Yaboo (Yaada Furmaataa)	154
Wabiilee	157
Dabalee	

Boqonnaa Tokko: Seensa

Boqonnaan kun yaadota armaan gadii walduraaduubaan kan of jalatti hammateedha. Isaanis: seenduuba qorannichaa, ka'umsa, kaayyoo, faayidaa yookiin barbaachisummaa, daangaafi mala qorannichaati.

1.1. Seenduuba Qorannichaa

Ogbarruun hojii kalaqa sammuu namaati. Innis, kan barreessaan dhugaa hawaasa keessa jiru bu'uura godhachuun muuxannoofi haala jiruufi jireenya hawaasa tokkoo miidhagsee ittiin dhiyeessudha. Asafaa (2009) waabeffachuudhaan Beekan (2013:8) yaaduma kana deeggaruun ogbarruu akka armaan gadiitti ibsa:

“Ogbarruun oguma kalaqaa ta'ee kan muuxannoo jiruufi jireenyaa haqa irratti ittiin yayyabnu, bu'uureessinuufi ammas akka qabatamutti miidhaginaan faayinee ittiin ibsinuudha. Kunis mala ittiin waan hawaasummaaf bu'aa qabu tokko ittiin waliif gumaachinuufi meeshaa ittiin hawaasicharraa waan hamaa faccifuuti.”

Haaluma kanaan, ogbarrun calaqqee aadaa ummataati. Wanta dhala namaa jiruufi jireenya keessatti mudate, mudachaa jiruufi fuuldurattis mudachuu danda'u jechoota filatamoofi yaadota bibilchaatoon miidhagee haala miira namaa hawwatuun kan ergaa ittiin dabarsanidha.

Ogbarruun dameewwan addaddaatti qoodamuu danda'a. Dameewwan kanneen keessaa tokko asoosama. Asoosamni akaakuu ogbarruu barreessaan tokko gochaalee addunyaa dhugaa keessa jiraataniin raawwataman yookiin raawwatamuu danda'an bu'uura godhachuudhaan akka muuxannoofi dandeettii ogummaa kalaquu isaatiin qindeessee barreeffamaan dhiyeessuudha. Asoosamni asoosama gabaabaa, giddugaleessaafi asoosama dheeraa jedhamee qoodamuu danda'a. Seenaan asoosama Afaan Oromoo yeroo baay'ee dhihoo akka ta'e Asafaa (2009:126) niibsa. Kunis, kufaatii sirna Dargiitiin booda jechuudha. Haata'u malee yeroo ammaa kanatti asoosamoonni Afaan Oromoo gaggabaaboofi dhedheeroon namoota addaddaatiin barreeffamanii maxxanfamaa jiraachuu isaanii hinhaalle. Barreessitoota kitaabilee asoosamaa kan Afaan Oromoo barreessanii maxxansiisan keessaa Caalaa Haahiluu Abaataafi Ayyaansaa Mul'ataa Badhaadhaa maqaa dhahuun nidanda'ama. Caalaa Haahiluu asoosama “*Hadhooftuu*” jedhamu barreessee bara 2014tti kan maxxansiise yoo ta'u,

kitaabichi kutaa ykn boqonnaalee 19tti kan qoodameefi fuula 360 kan qabuudha. Gatiin isaas qarshii 70 ta'ee dhaabbanni maxxanse immoo 'Elleni Printing Press' P.L.C. dha. Kitaabichi maxxansa isa duraati. Kitaabilee biroo kanneen barreessichaan barraa'anii maxxanfaman keessaa kitaaba walaloo kan *Burqaa Jaalalaa* jedhamu kan bara 2010tti maxxanfameefi kitaaba walaloo *Dhuka Sammuu* jedhu kan bara 2011tti maxxanfame maqaa dhahuun nidanda'ama. Kanneen hinmaxxanfamin keessaa ammoo, asoosamoota *Milkii Diraamaa, Onnee Abiddaan Gubate, Addunyaa*, akkasumas, barreeffamoota filmii *Carraa Calalamefi Iccitii Dargaggummaa* kanneen jedhamaniifi kkf eeruun nidanda'ama. Ayyaansa Mul'ataa Badhaadhaa ammoo, kitaaba asoosamaa kan "Doobbii Jaalalaa" jedhamu barreessee bara 2014tti maxxansiiseera. Kitaabni kun maxxansa jalqabaa yoo ta'u, isas kan maxxanse dhaabbata 'Elleni Printing Press' jedhamuudha. Kitaabichi kutaalee 14tti kan qoqqoodame ta'ee, fuula 160 qaba. Gatiin isaas qarshii 40. Xiyyeeffannoon qorannoo kanaas asoosamoota olitti eeraman kanneen lamaan ija yaaxina bifiyyeetiin qaaccessuudha.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Afaan Oromoo erga afaan qorannoofi qo'annoo ta'ee yeroon isaa baay'ee dheeraa ta'uu baatus, qorannoowwan garaagaraa yeroo adda addaa keessatti afaanichaanifi afaanicharratti geggeeffamaa turaniiru; ammas taanaan geggeeffamaa jiru. Fakkeenyaaf, dameewwan fookloorii, xinqooqaafi ogbarruurratti qorannoowwan geggeeffamaniiru. Haata'u malee, ogbarruu ulaagaalee yaaxinaalee ogbarruu jiran keessaa ulaagaa yaaxinni bifiyyee irratti xiyyeeffatu hundaan madaalanii qeequun qorannoowwaan geggeeffaman baay'naan hinmul'atan. Dabalataan ammoo kitaabilee asoosamaa kanneen filataman kana ija yaaxxina bifiyyeetiin namni qaaccessse yookiin irratti hojjate waan jiru hinfakkaatu. Akkasumas, kitaabileen kunneen hojii kalaqaa yeroo dhihoo kanaa osoo ta'anuu hawaasa keessatti baay'inaan kan argamaniidha. Kanumarraa ka'uudhaan hojiileen kalaqaa kun gumaachi isaan guddina ogbarruu Afaan Oroomootiif qaban hammam akka ta'e ilaaluuf qoratichi fedha horatee qorannoo kana akka geggeessu taasiseera

Qeeqa ogbarruu keessatti ulaagaalee irratti xiyyeeffatan kan qaban yaaxinaaleen adda addaa ni jiraatu. Kanneen keessaa tokko yaaxina bifiyyeeti. Kanumaan ijoo ta'an kan

xiyyeeffannoo barbaadan nijiraatu. Fakkeenyaaf, asoosama keessatti asoosessaan tokko seenaa asoosamaa keessatti waan hundaa ibsee dhiheessa osoo hintaane akeekuudhaan haala ta'een namni hojiisaarratti xiinxala geggeessu wantoota aguuggaman xiinxaluufi ibsuun unkaafi qabiyyee isaa ifa baasee agarsiisa. Fakkeenyaaf, kanneen akka tooftaa barreessuu, ittifayyadama afaanifi filannoo jechootaa akkaataa caasaa jaargochaa ykn sabseenaafi fakkaattiiwwanii akkasumas haalli ittifayyadama fakkoommiiwwaniifi kan kana fakkaatanii akka waliigalaatti dhimmoota qeeqoo ogbarruu keessatti xiyyeeffannoo argachuu qabaniidha.

Haaluma kanaan bifiyyee irratti hundaa'uudhaan gaaffiileen bu'uuraa qorannoo knaa haala armaan gadiitti dhihaataniiru.

- ✓ Haalli ijaarsa caasaa sabseena (jaargochaa) asoosamoota Hadhooftuufi Doobbii Jaalalaa maal fakkaata?
- ✓ Asoosamoota filataman lameen keessatti fakkaattiiwwan haala kamiin bocamanii dhiyaatan?
- ✓ Gamamiin yookiin kallattiin seenaa (point of view) asoosamoota kanneenii akkamitti ibsame?
- ✓ Haalli itti fayyadama afaanii asoosessitoota asoosamoota filatamanii maal fakkaata?
- ✓ Haalli dhiyeessa seenaa barreeffamoota kanneenii maal fakkaata?
- ✓ Itti fayyadamnifi ibsi fakkoommiiwwanii asoosamoota filataman keessatti maal fakkaata?

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Kutaa kana jalatti kaayyoowwan lamatu argama. Isaanis, kaayyoo gooroofi kaayyoo gooree qorannichaa jedhamuun dhiyaataniiru.

1.3.1. Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon guddaan qorannoo kanaa akka waliigalaatti bu'ura yaaxina bifiyyeetiin asoosamoota Hadhooftuufi Doobbii Jaalalaa qaaccessuudha.

1.3.2. Kaayyoo Gooree

Kaayyoowwan gooree qorannichaa akka armaan gadiitti taa'aniiru.

- Haala qindoomina jaargochaa asoosamoota filatamanii ibsuu.
- Asoosamoota filataman lameen keessatti fakkaattiiwwan haala kamiin bocamanii akka itti dhiyaatan eeruu.
- Gamamiin yookiin kallattiin seenaa (point of view) asoosamoota filatamanii maal akka ta'e ibsuu.
- Haalli dhiyeessa seenaafi itti fayyadamni afaanii asoosamoota filataman keessatti maal akka fakkaatu ibsuu.
- Haalli itti fayyadama sadoommiiwwaniifi fakkoommiiwwanii asoosamoota kanneen keessatti maal akka fakkaatufi wantoota isaan ibsan adda baasuu.

1.4. Faayidaa Qorannichaa

Qorannoon kun faayidaawwan armaan gadii qaba jedhameet yaadama.

- ✓ Kallattii kanaan geggeeffamuun qorannoo kanaa qorattoonni biroo kitaabolee ogbarruu biroos akka qeeqaniif karaa saaqa.
- ✓ Namoota yaaxina bifiyyeerratti hundaa'anii asoosamootafi hojiiwwan ogbarruu kanneen biroo irratti gadifageenyaan qorannoo geggeessuu barbaadanif ka'umsa ta'a.
- ✓ Barreessitoonnifi dubbistoonni asoosamaa waraqaa qorannoo kanaa argatanii yoo dubbisan hamma tokko hubannoo ogbarruu ni argatu jedhamee yaadama.
- ✓ Barsiisota Afaan Oroomootiif akka cuuphataatti, barattootaaf immoo akka madda odeeffannootti gargaaruu danda'a.
- ✓ Walumaagalatti, bu'aan qorannoo kanaa guddina afaaniifi ogbarruu Oromootif tumsa guddaadha.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Hojiileen ogbarruu kanneen Afaan Oroomootiin dalagaman hedduudha. Akkasumas, hojiin ogbarruu tokko yaaxinaalee ogbarruu kanneen adda addaa bu'uura godhachuudhaan qeeqamuu nidanda'a. Qorannoon kunis hojiilee ogbarruu Afaan Oromootiin jiran hedduurratti hamma danda'ameen osoo geggeeffamee bu'a qabeessummaan isaa olaanaa akka ta'e shakkii hinqabu. Haa ta'u malee sababoota addaddaa kanneen akka hanqina yeroo, maallaqaa, humnaafi kkf. irraa kan ka'e hojiilee

ogbarruu kanneen Afaan Oromootiin barreeffaman fakkeenyaaf, asoosamoota hunda walitti qabanii yaaxinaalee qeeqoo ogbarruu jiran hundaan madaalanii qaaccessuun baay'ee ulfaataadha. Bu'uuruma kanaan qorataan qorannoo kanaas hojiilee ogbarruu keessaa asoosamarratti kan fuulleffate yoo ta'u qorrannichis asoosamoota Afaan Oromootiin barreeffaman keessaa Asoosama "*Hadhooftuu*" jedhu kan Caalaa Haahiluutiin barraa'ee bara 2014tti maxxanfameefi Asoosama "*Doobbii Jaalalaa*" kan Ayyaanaa Mul'ataatiin barreeffamee bara 2014tti maxxanfame yaaxinaalee qeeqoo ogbarruu jiran keessaayis ija yaaxina bifiyyeetiin qaaccessuurratti kan daangeffame ta'ee, ulaagaalee yaaxinichaa keessaa immoo irra caalaa caaccuulee asoosamaa kanneen akka haala ijaarsa caasaa jaagochaa, haala fakkaattiiwwan ittiinbocaman, kalseenaa, akkaataa (style), akkasumas, ittifayyadama sadoommiiwwaniifi fakkoommiiwwanii kitaabilee asoosamootaa kanneen filataman keessatti maal akka fakkaatan ibsuu irratti kan fuulleffateedha.

1.6. Mala Qorannichaa

Adeemsaafi malli qorannoon tokko ittiin geggeeffamu danda'u matadureefi qabxiilee kaayyoo qorannichaa bu'uureffateeti. Kutaa kana jalatti mata-dureewwan kanneen akka madda ragaalee (odeeffannoo)fi mala iddattoo, mala odeeffannoon ittiin funaanameefi mala qaaccessa ragaa yookiin odeeffannoofaa hammatamaniiru.

1.6.1. Madda Ragaaleefi Mala Iddattoo

Kaayyoon guddaan qorannoo kanaa ija yaaxina bifiyyeetiin asoosamoota *Hadhooftuufi Doobbii Jaalalaa* qaaccessuudha. Bu'uuruma kanaan gosti qorannoo mata-duree kanaaf filatame gosa Qorannoo Qulqullinaa (Qualitative Research) yoo ta'u, qorannichaaf madda odeeffannoo kan ta'an kitaabilee asoosamaa Afaan Oromoo kanneen filatamaniidha.

Qorannoo geggeessuu keessatti odeeffannoo funaanuuf iddattoo filachuun barbaachisaadha. Innis adeemsa naannawa qorannichi irratti geggeeffamu keessaa qaama tuuta tokkoo fudhatanii ittifayyadamuuti. Adeemsa kana keessattis mala iddatteessuu qorannoo sanaaf mijatu filachuun galma ga'iinsa qorannichaatif murteessaadha. Bifuma kanaan gosoota iddattoo keessaa qorannoo kanaaf kan filatame mala miti-carraa (nonprobability sampling) yoo ta'u, mala kana keessaallee immoo

malli akkayyoo (purposive sampling) filatameera. Malli akkayyoo kan qorataan kaayyoo isaa irratti hundaa'ee kaayyoo isaa sana galmaan ga'uuf ofii isaatii iddattoo kan murteessudha. Bu'uuruma kanaan qorataan qorannoo kanaas asoosamoota Afaan Oromootiin barraa'anii maxxanfaman keessaa Asoosama *Hadhooftuu* kan Caalaa Haahiluutiin barreeffamee bara 2014tti maxxanfameefi Asoosama *Doobbii Jaalalaa* kan Ayyaansaa Mul'ataatiin barreeffamee bara 2014tti maxxanfame irratti daangessee akka iddattootti filateera. Sabani kitaabileen kunneen itti filatamanis, seenaa asoosama Oromoo keessatti hojiilee dhiyootti barreessitoota Oromootiin kalaqamanii hedduuminaan yeroo kanatti hawaasa keessatti argamu waan ta'aniif bu'uuruma qeeqoo yaaxina bifiyyeetiin ciminaafi hanqina hojiilee kalaqaa kana adda baasuudhafi.

1.6.2. Mala Funaansaafi Qaaccessa Ragaalee

Qorannoon kun qorannoo qulqullinaa isa qaaccessa yookiin xiinxala kitaabilee asoosamaarratti gegeeffame waan ta'eef, malli funaansa ragaa qorannichaas qabxiilee mirkaneessituu (check-list) qopheessuudhaan asoosamoota filataman keessaa waraabbiiwwan akka fakeenyaatti fudhatamanii ragaalee argaman qaaccessuun kan raawwatameedha.

Haaluma kanaan ragaa qorannoo kanaa funaanuu (qindeessuu) keessatti kaayyoo qorannichaa bu'ura godhachuudhaan sakatta'a taasifameen mata-dureewwan akka walitti dhiyaataniin tartiibaan waljalatti qoqqoodamanii ragaawwan yookiin odeeffannoowwan argaman ibsuuf ykn hiikuuf akka mijatanitti kan qindaa'edha.

Qorannoo qulqullinaa keessatti ragaalee qindeessuufi ibsuu ilaalchisee, Dastaa (2013:141) yaaduma kanaan walfakaatu kaa'a.

...Addeessuun qorannoo qulqullinaa keessatti hojii baratamaadha. Gabateedhaan ykn fakkiidhaan ibsuurra odeeffannoo yookiin ragaa argame seenessuu ykn addeessuudhaan ibsuutu gaariidha; barbaachisaadhas. Addeessuu keessatti qabxiilee walitti dhihaatan walitti fidnee mataduree tokko jala galchuudhaan ibsina. Kamtu dura dhufa, kamtu itti aana jedhee murteesse kan ibsu qorataadha.

Malli qaaccessaa ragaa yookiin odeeffannoo qorannoo tokkoo kaayyoo ykn gosa qorannichaa irratti hundaa'ee garaagara ta'uu danda'a. Akkuma jalqaba ibsame, kaayyoon guddaan qorannoo kanaa asoosamoota *Hadhooftuufi Doobbii Jaalalaa* ijaYaaxina Bifiyyeetiin qaaccessuudha. Kanaaf, malli qaaccessa ragaa mata-duree kanaaf filatamaadha jedhee qoratichi ittifayyadame mala qaaccessa barruuti. Adeemsa

sakatta'a barruu taasise kana keessatti kitaabilee asoosamootaa kanneen filataman irra deddeebi'uudhaan gadifageenyaan erga dubbifamanii booda ragaaleen barbaachisan adda baasamaniiru. Itti aansuudhaanis, mataduree walfakkaatu jalatti gamteeffamaniiru. Akkasumas, qabxiilee xiyyeeffannaa qorannichaa bu'uureeffachuudhaan asoosamoota keessaa waraabbiwwan akka fakkeenyaatti fudhatamanii ragaaleen kunneen yaadrimee yaaxina bifiyyee wajjiin walbira qabuun qaacceffamaniiru; hiikinis yookiin ibsis itti kennameera.

1.7. Hanqina Qorannichaa

Yeroo qorannoon kun geggeeffamaa turetti hanqinaaleen ykn rakkooleen adda addaa qoraticha mudatanii turan. Fakkeenyaaf, kitaabileen wabii waytaafi akka barbaadamanitti argamuu dhabuu isaanii, baay'ina hojiifi fageenya karaa irraa kan ka'e rakkoo geejjibaatiin walqabatee qorataan gorsaasaa waliin akka barbaadetti yeroodhaan walqunnamee walmari'achuurratti rokkoo ture. Hanqina maallaqaatinis walqabatee meeshaalee barreeffamaa kanneen akka kompitaraafi kkf yeroon bitaachuurratti hamma tokko rakkisaa ture. Barreessuufi isa barreeffames baay'isuurraatti yeroo tokko tokko ifaan dhabamuun isaa hanqinoota adeemsa qorannichaa keessatti qorataa mudachaa turaniidha.

Haata'u malee rakkooleen eeraman kunneen qoraticha hojii isaarraa duubatti hindeebisne. Gama kitaabilee wabiitiin rakkoo isa mudate furuuf iddoo isaan itti argamuu danda'an koolleejootaafi yunivarsitoota hamma tokko ittidhiyaatan deemee irraa ergifachuun ittigargaameera. Akkasumas fagoos ta'u wayta argametti toora intarneetii fayyadamuun rakkoo gama kitaabilee wabiitiin mudate keessa darbeera. Sababa baay'achuu hojiitiin hanqina yeroo kan mudateef immoo waajjira itti hojjachaa ture /mana barumsaa irraa eeyyaama guyyaa hojii gaafachuun deemee gorsaa isaa waliin mari'achuufi bakka baay'ee humnaa ol ta'etti bilbilaan walqunnamuudhaan hamma tokko rakkinicha fureera.

Qarqaarsa namootaatinis ta'u meeshaalee barreeffamaa kan akka kompitaraafi kkf guuttachuudhaan rakkoo gama maallaqaatiin isa mudate hiikkachuuf yaaleera. Wajjirootaafi namoota dhuunfaa kanneen jenereetara qaban gaafachuudhaan rakkina gama ifaatiin adeemsa qorannoo kanaa keessatti isa mudatan hundaa keessa darbee hojii qorannoo isaa galmaan ga'eera.

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu

2.1. Ogbarruu

Ogbarruun hojii kalaqaa kan barreessaan dhugaa qabatama addunyaa keessa jiru irraa ka'uun dandeettii oguma uumee isaa itti dabalee haala dubbisaa hawwatuu danda'utti midhaagsee kan yaada ykn ergaasaa barreeffamaan ittiin dabarfatudha. Wanti kalaqa ta'e hundis ogbarruu ta'u hindanda'u. Yaaduma kana deeggaruun Asafaan (2009:29-30) ogbarruu ilaalchisee akka armaan gaditti ibsa:

Ogbarruun hojii kalaqaa(creative work of mind) ta'ee oguma uumee kan waanta qabatamaafi waan qabatamaa hintaane irraa ka'uudhaan yaada uumee qindeessee midhaagsee dhiyeessa. Waan kalaqa sammuu (creative work) tahe hundatus ogbarruu miti. Kanneen oguma uumee(ogbarruu) jalatti ramadaman asoosama, ogwalaloofi do'ii ykn diraamaadha. Afaan ogbarruu kan miira namaa tuquu danda'udha. Jechoota muraasaan yaada bal'aa ta'e kan dabarsuufi dubbii haalawaa(figurative languages) tiin kan guutameedha.

Akka yaada kanarraa hubatamutti egaa ogbarruun hojii kalaqaa kan barreessaan jechoota filatamoofi malleen dubbii addaddaa kanneen ofitti nama hawwataniin midhaagsee wanta addunyaa qabatamaa keessatti raawwatamuu danda'u uumee barreeffamaan ittiin dhiyeessu ta'ee, innis asoosama, ogwalaloofi doo'ii jedhamuun dameewwan garagaraa kan ofjalatti hammatu ta'uu isaati.

Melakneh (2006:6) maalummaafi qooddii ogbarruu yoo ibsu, “*Many people would agree that literature is words artfully arranged to stimulate feelings and impart understanding. Some would also agree that literature can be grouped in to three genres: fiction, poetry, and drama,*” jedha. Akka yaadichaatti, ogbarruun jechoota kalaqa ogummaatiin qindaa'anii miira namaa kakaasuu danda'aniin kan dhiyaatu ta'uu isaa hayyoonni hedduun kan irratti walii galan yoo ta'u, innis asoosama, ogwalaloofi diraamaa jedhamuun dameewwan saditti qoodamuu akka danda'us namoonni hanga tokko kan irratti walii galan ta'uu isaati. Qoqqoodama dameewwan hojii ogbarruu ilaalchisee Klarer (2004:9) akkanatti kaa'a:

The classification of literary works into different genres has been a major concern of literary theory, which has since then produced a number of different and sometimes even contradictory categories. Among the various attempts to classify literature into genres the triad epic, drama and poetry has proved to be the most common in modern

literary criticism. Because the epic was widely replaced by the new prose form of the novel in the eighteenth century, recent classifications prefer the terms fiction, drama and poetry as designations of the three major literary genres.

Yaada olii irraa akka waliigalaatti kan hubatamu qoqqoodinsa dameewwan ogbarruurratti walmormiin haajiraatu malee, jaarraa 18^{ffaa} as garuu bal'inaan kan fudhatama argachaa dhufe saditti qoodamuu dameewwan ogbarruu yoo ta'u, isaanis: asoosama, diraamaafi walaloodha.

Beach and Marshall (1991:239) waabeefachuudhaan Berhanu (2009:21) ogbarruun dameewwan gurguddoo saditti qoodamuu yoo ibsu, "Written literature exists in three major forms. These are fiction, poetry and drama," jedha.

Yaaduma kana deeggaruun Dastaa (2013:8) waa'ee qooddiwwan ogbarruu yoo ibsu, "Ogummi barreeffamaa ykn ogbarruun (written literature) bakka gurguddoo saditti qoodamee dhiyaachuu danda'a. Isaanis: asoosama, ogwalaloofi diraamaadha," jedha.

2.1.1. Asoosama

Asoosamni gosa ogbarruu ta'ee kan barreessaan gochaalee addunyaa dhugaa keessatti namoota hawaasa keessa jiraataniin raawwataman yookiin raawwatamuu danda'an ka'umsa godhatee hubannoo, muuxannoofi dandeettii kalaquu isaatiin fakkaattiiwwan mataasaa uummachuudhaan kan barreeffamaan ergaasaa ittiin dabarfatuudha. Asoosama ilaalchisee Berhanu (2013:29) akkanatti ibsa:

The word fiction comes from the Latin word 'fictio' which means something imagined and invented. In general sense, the word fiction refers to any narrative literature created from the author's imagination rather than from fact. In the specific sense, the word fiction is commonly used to refer to the short story, the novella and the novel. Fiction depicts imaginative representation of reality. It is not dream; nor is it guess work. It is imagining based on fact.

Akka ibsa yaada kanaatti jechi 'fiction' (asoosama) jedhu kun jecha Laatiin' fictio' jedhurraa kan dhufe yoo ta'u hiikni isaas wanta yaada kalaqa sammuu ta'e tokkodha. Hiikni gooroo isaa hojii kalaqaa barreessaa kan ogbarruu kamiituu yoo ta'u, hiikni gooree jechichaa ammoo asoosama gabaabaa, giddu-galeessaafi asoosama dheeraa kan ilaallatudha. Asoosamni hojii yaada kalaqa namaa ta'us, yaada dhugaarratti bu'uuraaye

waan ta'eef hojii tilmaammii akka hinta'in yaada olii kanarraa hubachuun nidanda'ama.

Beekan (2013:30) asoosama ilaalchisee akka armaan gadiitti ibsa:

Asoosamni waan addunyaa dhugaa kanarratti jireenya keenya keessatti nu qunnameefi qunnamuu danda'u barreessaan dhugaa jiru bu'uureffachuun ogummaa isaa ittidadalee uumeefi qindeessee nuuf dhiyeessudha. Asoosamni gochoota adda addaa kan haala hawaasummaa keessatti namoonni raawwatan qeequufi sirreessuuf karaa gaariidha. Asoosaan haala hawaasa keessatti yeroo sanatti mul'atan asoosamasaatiin mare hawaasaaf dhiyeessa.

Yaadni kun akka waliigalaatti ,asoosamni wanta jireenya keessatti nama qunnamuu danda'u kan ibsuufi asoosaan dhugaa jirutti kalaqasaa dabaluun kan hawaasaaf barreeffamaan dhiyeessudha.

2.1.2. Caaccuulee Asoosamaa

Asoosamni kalaqamee dubbistoota bira ga'u tokko, caaccuulee mataasaati qaba. Asoosama barreessuufis ta'e isa barreeffame xiinxalaa dubbisuuf caaccuulee isaa kanneen addaan baasanii hubachuun barbaachisaadha. Caaccuulee asoosama tokkoo beekanii xiinxaluun ammoo tooftaa asoosamni tokko ittiin qindaa'ee dhiyaate hubachuuf nama gargaara. Akka hayyoota tokko tokkootti, caaccuulee asoosama tokkootti kanneen jedhaman seenaa, sabseenaa yookiin jaargocha, fakkaattiiwwan, waldhabbi, yoomessa, dhaamsafi kkfdha. Caaccuulee asoosamaa ilaalchisee yaadni hundagaleessa ta'e tokko akka hinjirre Dastaa (2013:9) yoo dubbatu akkana jedha:

Waa'ee caaccuulee asoosamaarratti barreessitoonnifi qorattoonni dhimma kanarratti hojiilee addaddaa ohjjatan waliigaltee gaariirra waan ga'an hinfakkaatu. Hayyoota tokko tokkoof caacculeen jiran sadi (qooddattoota, yoomessaafi jaargocha). Warren birootiif ammoo wantoota seenaa asoosamaa ibsuuf gargaaran kanneen akka mil'uu (flashback), raagu (foreshadowing) waliindubbi (dialogue), akkaataa barreessuu/ seenessuu (style) ta'uu danda'a. Ammas barreessitoonni tokko tokko kallattii seenessuu (point of view) caacculee asoosamaa keessaa akka murteessaatti fudhatu.

Walumaagalatti, yaadni olii kan ibsu caaccuulee asoosamaa ilaalchisee yaadni hunda biratti fudhatama qabu tokko akka hinjirreefi kallattii seenaatifi akkaataan seenessuu caaccuulee asoosamaa kaanneenirraa kophaatti osoo ilaallamanii filatamaa akka ta'eedha. Melakneh (2003) waabeeffachuudhaan Beekan(2013:45) waa'ee fi faayidaa caaccuulee asoosamaa akka itti aanutti ibsa.

...barreessaas haata'u, dubbisaan jechoota asoosama keessatti beekamuu qaban (seenaa, jaargocha, qooddataa, waldiddaa, yoomessa, ergaafi... sirriitti hubachuu qaba. Kunis asoosama tokko qaaccessuufi madaaluuf nama gargaara. Asoosamni akkasumaan dubbifamee keessa hindarbamu. Gadifageenyaan xiinxalamuu qaba. Kanaafis jechooni akka yaadrimeetti asoosama keessatti dhimma ittibaanu kunneen miseensota asoosamaa jedhamu.... jedha.

Egaa yaada armaan olii kanarraa kan hubatamu, gosa asoosamaa kamiyyuu keessatti caaccuulee asoosamaa dhimma itti ba'an addaan baasanii beekuun barreessaafi dubbisaafis asoosama dhiyaate tokko gadifageenyaan xiinxaluufi madaaluuf yookiin qeequuf murteessaa ta'uusaati.

Bifuma walfakkaatuun waa'ee caaccuulee asoosamaa ilaalchisee Berhanu (2009:33) yoo ibsu, *"... In order to be able to read, analyse, and interpret fiction, it is important to understand its basic elements. The elements of fiction include setting, character, plot, conflict, theme ..."* jedha.

Akka ibsa yaada kanaatti, asoosama tokko dubbisanii qaaccessuuf, akkasumas hiika itti kennuuf miseensota asoosamaa kanneen bu'uura ta'an yoomessa, namfakkii, jaargocha, waldhabbii, ergaa, kkf sirriitti hubachuun barbaachisaa ta'uusaati.

2.1.3. Haala Dhiyeessa Seenaa /Literary Techniques/ Asoosamaa

Barreessaan asoosama tokkoo seenaa asoosama isaa haala yookiin karaalee garaagaraatti dhimma bahuun dubbisaa biraan gaha. Karaaleen kunneen haxoota yookiin tooftalee dhiyeessa asoosamaa jedhamu. Isaanis: mil'uu (flashback), raaguu (foreshadowing), qof- dubbii, waliin dubbii, akkaataa /style, ykn fayyadama afaanii, sadoommiiwwaniifi fakkoommiiwwanii fa'a. Hojii qeeqoo ogbarruu keessatti faaydaa asoosamaa (literary techniques) ilaalchisee Berhanu (2009:22) yoo ibsu,

In order to understand the effect and meaning of literary works, it is necessary to make sense of the nature and function of literary techniques. Literary techniques are aspects of literary style. In the creation of texts, writers use different techniques or devices to make their writing especially vivid and expressive. In another way, literary techniques are used for the purpose of giving color and effectiveness to writing, jedha.

Yaada olirraa hubachuun kan danda'amu, maalummaafi bu'aa hojii barreeffama kalaqaa tokko qayyabachuuf haalaafi tajaajila haxoota asoosamaa beekuun barbaachisaa akka

ta'eefi barreessitoonni barreeffamni isaanii hawwataafi dubbistootaaf sirriitti ifa akka ta'u yeroo baay'ee haxoota kanneenitti kan dhimma ba'an ta'uu isaati.

2.1.4. Maalummaa Qeeqa Ogbarruu/Literary Criticism

Qeeqni ogbarruu xiinxalaafi madaallii hojii ogbarruu tokko irratti taasifamuudha. Jechi qeeqa jedhu yeroo baay'ee waa fashaleessuuf dhimma namni tokko itti gargaaramu fakkaata. Ogbarruu keessatti garuu qeeqa jechuun dhimma tokko irratti adeemsa qaaccessaafi madaallii gargaaramuun murtii ta'e irra ga'uuti. Kunis, ulaagaa ogbarruun tokko ittiin qeeqamurra dhaabbatanii barreeffama tokko keessatti hanqinaafi cimina jiru addaan baasuudha. Yaaduma kana deeggaruudhaan Zarihun (1996:353) maalummaafi faayidaa qeeqa ogbarruu akka armaan gadiitti ibsa.

የስነጽሁፋዊ ሂስቶሪካዊ ፖሊቲካል ማውሳትና የስነጽሁፍ ዘርፎችን በአይነት በአይነት መመደብንና መግለጽን ይጨምራል። ... የኢንፍላሙሪ ስራዎችን መተንተን፣ ማጥናት፣ መመዘን እንዲሁ ስራዎች የሚመዘኑባቸውን ኢንፍላሙሪ መለኪያዎች፣ ዘዴዎችና መርሆዎችን ማውጣት ነው። ስነጽሁፋዊ ሂስቶሪካዊ ለአንባቢው፣ በአጣቃላይ ለስነጽሁፋዊ ያለው አሰራራዊነትና የሚሰጠው አገልግሎት የላቀ ነው። በአንድ ደረሰ ስራ ላይ የሚደረግ ስነጽሁፋዊ ሂስቶሪካዊ ድክመትና ጥንካሬ የሚያሳይ በመሆኑ ደረሰው ጠንካራ ገጽታዎችን በማወቅ በተቀጣይ ስራው ይበልጥ እንዲጠቀምባቸው፣ ደካማ ገጽታዎችን ደገሞ በመተው የማሻሻያ ንጥሮችን እንዲፈልግ ያግዘዋል።

Dabalataanis, hayyuun Wall(2006:1) maalummaa qeeqaa ilaalchisee, “*Criticism is ambiguous, it implies on the one hand a gesture of refusal, adenunciation, a hostile judgment and on the other hand, it denotes (in its more fundamental sense) the positive knowledge of imits, the study of the conditions and possibilities of an activity,*” jedha. Akka yaada hayyuu kanaatti hiikni qeeqarratti kennamu rakkisaa ta'uusaati. Yaadni inni tokko hanqina (mudaa) hojii tokkoo baassuurratti yoo xiyyeeffatu inni kaan ammoo qeequu keessatti hanqina qofaa mitii ciminni hojiichaas ibsamuu qaba kan jedhuudha.

M.A.R.Habib (2005:9) hiika qeeqaa yookaa'u, “*Criticism is the practice of analyzing, classifying, evaluating or interpreting literary or other artistic work.*” jedha. Kana jechuun egaa ogummaa hojii kalaqaa tokko qaaccessuu, garee gareetti qooduu, madaaluufi hiika itti kennuuf carraaqiin taasifamu qeeqa akka ta'eedha. Yaadni toora intarneetii irraa argame tokkos qeeqa ogbaruu ilaalchisee haala armaan gadiitti kaa'a:

Literary criticism is discussion of literature, including description, analysis,, and evaluation of literary works. It deals with different

dimensions of literature as a collection of texts through which authors evoke more or less fictitious worlds for the imagination of readers. We can look at any work of literature by paying special attention to one of several aspects: Its language and structure; its intended purpose; the information and worldviews it conveys; or its effect on an audience.

[https://www.britannica.Com/topic/Formalism-literary criticism.](https://www.britannica.Com/topic/Formalism-literary%20criticism)

Akka yaada kanaatti, qeeqni ogbarruu hojii kalaqaa tokko qaaccessuu, addeessuu, hiika itti kennuufi madaaluu yaadota jedhaman kan of keessatti hammatu yoo ta’u wantoonni adeemsa kana keessatti ilaallamanis afaan hojii ogbarruun sun ittiin dhiyaateefi caasaa isaa, faayidaa hojichaatiifi ergaa/dhaamsa inni dubbistootaaf dabarsuufi kan kana fakkaatantu xiyyeeffannaa argata jechuu dha.

Bifuma walfakkaatuun hayyuun biroos qeeqni ogbarruu hojii kalaqaa nama tokkoo qaaccessuudhaan madaaluu akkasumas, hiika itti kennuun murtee tokkorra ga’uu akka ta’e ibsa. “*Literature criticism is analysis of its structure and style, judgment of its work by comparison with other works, estimation of its likely effect on readers and the establishment of general principles by which literary works (individually in categories or as a whole) can be evaluated and understood.*” (Baldick, 2001). Akka yaada kanaatti, barreeffama kalaqaa keessatti caasaa akkaataa afaanii, unkaa ittiin dhiyaate akkasumas, hojiilee ogbarruu biroo waliin walbira qabuun ulaagaa hojiin ogbarruu ittiin qeeqamuun waliigala hojichaa madaaluudhaan hiika itti kennuu, akkasumas, jijjiirama hojichi dubbistootarratti fide tilmaamuudha.

M.H.Abrahams (1981:35) yaaduma olii kana deeggara. “*Literary criticism is the study, concerned with defining, classifying, analyzing, and evaluating works of literature.*”

2.1.5. Gosa Yookiin Bifa Qeeqa Ogbarruu

Qeeqni ogbarruu bifoote yookiin akaakuuwwan adda addaa akka qabuufi gareewwan adda addaa jalatti akka ramadamu M.H Abrams (1981:40) *Mirror and the Lamp* (1953) waabeeffachuun haala armaan gadiitiin kaa’eera.

“Criticism exists in a variety of literary forms: dialogues (Plato, John Dryden), verse (Horace, Alexander Pope), letters (John Keats) essays (Matthew Arnold, W.H Auden), and treatises (Philip Sydney, Percy Bysshe Shelly). There are several categories of criticism: theoretical, practical, textual, judicial, biographical, and impressionistic.”

Maalummaa qeeqoo ogbarruu ilaalchisee Beekan (2013:66) akka armaan gadiitti kaa'a:

Qeeqa ogbarruu jechuun dhimma tokkoraatti adeemsa qaaccessaafi madaalli gargaaramuun murtii tokkorra ga'uuti. Qeequun hojii tilmaamaatii miti. Dhimma tokko gadifageenyaan erga qaaccessanii, madaalaniifi hiikanii booda gaarummaafi mudoo isaa mirkaneessuudha. Kunis ciminaafi hanqina addaan baasuudhaan kan raawwatu yoo ta'eyyuu, ulaagaa dhimma tokko ittiin qeeqanirra dhaabbatanii rakkoo adda baafame sanaaf yeroo itti kallattiin furmaataa kaa'amuudha.

Egaa, akka yaadota hayyoota kanaatti hojiin qeeqa ogbarruu bifoote adda addaatiin kan geggeeffamuufi ciminaafi hanqina kalaqa hojii sanii addaan baasuu keessatti adeemsaafi ulaagaa mataa isaa kan qabu ta'uu isaati.

2.1.6. Yaaxinaalee Qeeqa Ogbarruu

Maalummaa yaaxina ogbarruu ilaalchisee hayyoonni adda addaa yaada adda addaatiin ibsuu yaalaniiru. Castel (2007:9) maalummaa yaaxina ogbarruu haala armaan gadiitiin kaa'eera: *"The term on literary theory is used to cover collection of principles and assumptions that govern theoretical reflection on the nature and function of literary works."* Akka yaada kanaatti, yaaxina og barruu jechuun qajeelfamootaafi yaadi hiddamoota adda addaa gargaaramuudhaan amala yookiin maalummaafi faayidaa hojii kalaqaa tokko ibsuu dha.

Yaaxinni qeeqoo ogbarruu, adeemsa hojiin ogbarruu tokko ittiin hubatamuufi xiinxalamu ta'ee faaydaa ogbarruun sun afaanifi hawaasa tokkoof qabu, hariiroo barreessaafi barreeffamaa akkasumas dubbisaa tokko jidduu jiru kan ibsuufi kan ittiin yaada murtee kennan malee kan murtee dhumaa itti kaa'an akka hintaanedha. (Selden, Widdowson, and et.al, 2005) yaaduma kana deeggaruun, *"Theory is the process of understanding what the nature of literature is, what functions it has, what the relation of text is to author to reader, to language, to society, to history. It is not judgment but understanding of the frames of judgment,"* jedhu.

Hojii ogbarruu dhiyaatee tokko qeequuf ammoo yaaxxinaaleen tajaajilan kanneen garaagaraa ni jiraatu. Fakkeenyaaf, yaaxina bifiyyee (formalism), yaaxina dhugummaa (realism), kan caasessaa (structuralism), kan feeminizimii, yaaxinaalee xiinsammuufi markisizimiifaa eeruun nidanda'ama. Yaaxinaaleen olitti eeraman kunneen hundinuu ulaagaalee hojiin ogbarruu tokko ittiin qeeqamuu qabu kan mataa isaanii ni qabaatu.

2.1.6.1. Yaaxina Bifiyyee

Akkuma yaaxinaalee kaanneenii yaaxinni bifiyyees biyyaafi bara itti hundeeffame akkasumas eenyuun akka jalqabame nibeekama. Bu'uuruma kanaan jalqaba yaaxina bifiyyee ilaalchisee M.A.R.Habib (2005:603) akka armaan gadiitti kaa'a:

There were two schools of Russian formalism. The Moscow linguistic circle, led by Roman Jakobson was formed in 1915; This group also included Osip Brik Boris Tomashevsky. The second group, the society for the study of Poetic Language (Opoyaz), was founded in 1916, and its leading figures included Victor Shklovsky, Boris Eichenbaum, and Yuri Tynyanov. Other important critics associated with these movements included Leo Jakubinsky and the folklorist Viladimir Propp.

Akka yaada kanarraa hubatamutti, jalqabni yaaxina bifiyyee Raashiyaa keessatti jalqaba jaarraa 20^{ffaa} namoota akka Victor shklovsky, Viladimir Proppfi beektota Raashiyaa kanneen biroottiin akka turedha. Yeroo sanatti gareewwan lama, garee xinqooqaa (The Moscow linguistic group) fi hawaasaa kanneen afaan ogwalaloo qo'atu (poetic language) kan turan yoo ta'u, inni duraa bara 1915tti kan hundeeffame yoo ta'u, nama Roman Jakobson jedhamuun kan durfamu ture. Inni lammataa ammoo kan hundeeffame bara 1916tti yoo ta'u, durstoonni garee kanaas kanneen akka Victor shklovskyfi Boris Eichenbaum faa turan.

Yaaxinni bifiyyee biyyoota gragaraa keesstis babal'achaa dhufuu isaatifi qeeqoo hojii ogbarruu keessatti fudhatama kan argate ta'uu isaa Erlich (1980:63) yoo ibsu, *"Formalist criticism became prominent in prage in 1920s when there was a repressive political climate in the Soviet Union."* jedha.

Yaaduma olii kana deeggaruun Kirishnaswam (2004:106) hundeeffamni yaaxina bifiyyee akka babal'atuuf Roman Jakobson, Victor shklovsky, Boris Eichenbaumfi Jan Mukarovsky faan namoota shoora ol'aanaa taphachaa turan keessaa warreen muraasa akka ta'an ibseera.

2.1.6.2. Bu'uuraalee/ulaagaalee Yaaxina Bifiyyee

Yaaxinni bifiyyee kan inni irratti bu'uureffatu/xiyyeeffatu bifa hojii ogbarruu dhiyaatee sana qofarratti. Qabiyyee hojichaa caalaa bifaafi caasaa ogbarruu sanaa irratti waan fuulleffatuuf, ogbarruu sanaan ala ba'uudhaan yaadaafi miira ofii ibsuun barbaachisaa akka hin taanedha hordoftoonni yaaxinichaa akka eeranitti. Yaaduma

kana deeggaruudaan Carter (2006:32) xiyyeeffannaa yaaxina bifiyyee gabaabinaan akka itti aanutti ibseera:

As the name suggests formalism was more interested in analysis of form, the structure of a text and its use of language, than in the content. Formalists wanted to establish a scientific bases for the study of literature which involved detailed inquiry into plot structure, narrative perspectives symbolic imaginary and other literay techniques.

Wanti yaada kanarraa hubatamu xiyyeeffannaan Yaaxina bifiyyee qabiyyee barreeffama tokkoo caalaa qaaccessa uunkaa, caasaa, ittifayyadama afaanii akkasumas caasaa jaargochaa ogbarrichaa haala seenessuu, haala ittifayyadama fakkoommiiwwaniifi haxoota asoosamaa kanneen biroo irratti xiyyeeffannaa kennuu isaati. Yaadni toora interneetii irraa argame tokkos Kennedy (1468) waabeffachuun wantoota yaaxinni bifiyyee irratti hinxiyyeeffanneefi irratti xiyyeeffatu akka armaan gadiitti kaa'a:

A formalist view of literature discounts or ignores certain aspects of literature as such the name of the author, the time in which the author lived, any cultural impact on the author's life, the political beliefs of the author, the actual reader, ...etc are not important. Formalists focus on specific aspects, they pay special attention to the formal features of the text- the style, stracture, imagery, tone, and genre.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Formalism-literature>.

Gaaffiilee yaaxina bifiyyee keessatti ka'uu qaban ilaalchisee yaadni interneetii irraa argame inni biroo Diyanni (1562) waabeefachuudhaan akkana jedha:

A check list of formalist critical questions are: How is the work structured or organized? What is the work's plot?... Who is narrating or telling what happens in the work? How is the narrator, speaker?...Who are the major and minor characters, what do they represent, and how do they relate to one another?...How is the setting related to what we know of the characters and their actions? To what extent is the setting symbolic? What kind of language does the author use to describe? narrate, explain, or create the world of the literary work? More specifically, what images, similes, metaphors, symbols appear in the work? What is their function? What meaning they convey?

[https:// www.britannica.Com/topic/ Formalism-literary criticism](https://www.britannica.Com/topic/Formalism-literary-criticism).

Bifuma walfakkaatun xiyyeeffannaa Yaaxina Bifiyyee ilaalchisee Zarihun (1996:368) akka armaan gadiitti ibsa:

የቅርጻዊ ሂሳ ዋነኛ ትኩረት በስነጽሁፉ ስራ ላይ ብቻ ነው። ከስራው ውጭ ሳሉ ወይም በሚመጡ ነገሮች ስራውን አይመዝንም። ...እሱን የሚያሳስቡት ጥያቄዎች በድረስቱ ውስጥ ወበት እንዴት ሊከሰት ቻለ ይህን ወበት ሊያስገኙ የቻሉ የድርሰቱ ክፍሎች የትኞቹ ናቸው ቅንጅታቸውስ ምን ይመስላል የሚሉና ሌሎች የቅርጽን ሁኔታ ለመመርመር የሚያስችሉ ጉዳዮች ናቸው። ለምሳሌ በረጅም ልቦለድ ላይ በዚህ አካሄድ ሂሳ የሚሰጥ ሰው በትልሙ አገነባብ፣ በትልሙ ውስጥ በሚፈጸሙ ድርጊቶች ቅደም ተከተል፣ በአጣቃላይ በአተራረክ ጥበቡ ላይ እንዲሁም በአጻጻፍ ስልት፣ በቃላት፣ በአረፍተነገር ወዘተ... ላይ ሊያተኩር ይችላል። እነዚህን በአንድ ተዋህዶ ለልቦለዱ ቅርጽና ወበት ሊሰጡት እንደ ቻሉ ይመረምራል።

Egaa akka waliigalaatti, yaadota waraabbii oliitirraa, yaaxinni bifiyyee qaaccessa unkaafi miidhagina barreeffama dhiyaatee yookiin akkasumas, wantoota miidhagina barreeffamichaatif bu'uura ta'niifi haala qindoomona isaanii fakkeenyaaf, haala ijaarsa caasaa jaargochaafi tartiiba ta'eewwanii yookiin gochoota fakkaattiiwwanii, kallattii seeneffamaa, haala barreeffamaa, kan seeneffamaa, ittifayyadama sadoommiiwwaniifi fakkoommiiwwanii, walumaagalaatti, ittifayyadama afaanii irratti kan xiyyeeffatu ta'uu isaati.

2.1.6.2.1. Jaargocha (sabseenaa)

Jaargochi asoosama keessatti akkaataa gochoonni walirratti ijaaramuun yaada seenaa asoosama tokkoo keessatti walitti fufiinsa gochaalee fakkaattiiwwaniifi bu'aa gochaalee ijaaramanii irraa kan argameedha. Jaargocha ilaalchisee Berhanu (2013:35),

“The term plot is used to refer to the arrangement or the sequence of incidents in a work of fiction. Plot develops as a result of the action and interaction between characters. In order to create effective plots, their should be causal relation ship between the incidents in the work. There fore, causality is an essential aspect of plot” jedha.

Haaluma walfakkaatun waa'ee jaargochaa Beekan (2013:46) akka itti aanutti ibsa:

“Jaargocha kan jedhamu yaadrimeen isaa jechoota ijaarsaafi gochoota jedhaman irraa kan dhufe yoo ta'u caasaa mataa isaa of jalaa kan qabuudha. Isaanis: if ba'iinsa (exposition), ol deemsa (rising action), guut-miira (climax), sigigaannaa (falling action)fi fala/furmaata (resolution)dha.”

Gabaabumatti, wanti yaada oliirraa hubatamu caasaan jaargochaa jiraachuuf sababaafi bu'aan gochaalee fakkaattiiwwanii jiraachuun dirqama ta'uu isaati.

2.1.6.2. 2. Fakkaattiiwwanifi Namfakkeessuu

Fakkaattiiwwan caaccuulee asoosamaa keessaa tokko ta'anii namoota seenaa asoosamaa tokkoo keessatti qooda fudhatanii dha. Isaanis akka nama addunyaa keessa jiruutti foon uffatanii kan argaman osoo hinta'in, asoosamicha keessatti gahee guddaa taphatu jedhamanii ittiyaadamuun muuxannoo barreessaan asoosamichaa qabuun kan kalaqamaniidha. Vein, Bal's (1985:80) waabeeffachuun Melakneh (2006:44) yaaduma olii kana deeggaruun waa'ee fakkaattiiwwanii akkanatti ibsa: *"Characters in literature are imitation, fantasy, fabricated creatures paper people without flesh and blood. People in fiction are thus not strictly comparable with real people, as they may be a fictional distortion of, or actually more coherent than real people."*

Bifuma walfakkaatuun, Kirszer & Mandell (1994:89) *"A character is a fictional representation of person usually (but not necessarily) psychologically realistic depiction of person"* jedha. Kana jechuungaa, fakkaattiiwwan namoota addunyaa kanaatti fakkeeffamuudhaan asoosama tokko keessatti asoosessaadhaan kan uumaman malee, dhugaadhaan addunyaa kanarratti kan hinargamne ta'uusaati.

Barreessaan asoosamaa tokko asoosamasaa keessatti haala fakkaattiiwwan /qooddattoota/ isaa ittiin qooddatteessu yookiin kalaqu niqabaata. Eenyummaa fakkaattiiwwan asoosama tokko keessa jiranii waansaan jedhanirraa, waan isaan yaadanirraa, waa'ee isaanii wanta jedhamerraa, dalagaa (gocha) isaaniirraa waan barreessaan kallattiin isaaniin jedherrattifi kan kana fakkaatan irratti hundaa'uun beekuun nidanda'ama. Qooddatteessuun (characterization) akkaataa ykn karaa barreessaan qooddattoota (fakkaattiiwwan) ittiin kalaquudha. Kanumaan walqabatee Wilcox and Rankin (1993:89) yoo ibsan, *"The characters in any short story or novel initiate the action and develop the plot, as soon as this happens, we as readers, naturally begin to question the motives and personalities of the characters,"* jedhu.

Akkuma namoota addunyaa kanarraa, fakkaattiiwwan asoosama tokko keessatti barreessaadhaan kalaqaman amalaafi hojii isaaniitiin adda adda ta'uu danda'u. Fakkaattiiwwan garaagaraa haala garaagaraa keessatti miira adda addaatiin mul'achuu danda'u. Tokko tokko miira gammachuutiin yoo dhiyaatan, isaan kaan ammoo, miira aarii/gaddaatiin dhiyaachuu malu. Qoonni/dalagaan isaaniis akkuma amala isaanii garaagara; tokko tokko hojii gaarii kan raawwatuufi ilaalcha gaarii kan namootaaf qabu

yoo ta’u, inn kaan ammoohojii gadhee kan raawwatufi ilaalcha hamaa ykn diinummaa namootaaf kan qabu ta’ee dhiyaachuu danda’a. Gariin isaanii seenaa asoosama tokkoo keessatti jalqabaa hanga dhumaatti kan deeman yoo ta’u isaan kuun gocha muraasa dalaguun sababa hinbeekamneenifi beekameen asoosamicha keessaa bahu/badu. Yeroo tokko qofaaf argamanii kan achi buuteen isaanii wallaalamus nijiraatu. Yaaduma kanaan kan walqabate, Melakneh (2006:47) irratti akkana jedha:

... A hero or heroine, often called the protagonist, which is the central character who engages the reader’s interest and empathy. The antagonist is the character, force, or collection of forces that stands directly opposed to the protagonist and gives rise to the conflict of the story. A static character does not change throughout the work, and the reader’s knowledge of that character does not grow, whereas a dynamic character undergoes some kind of change because of the action in the plot.

Akka waliigalaatti, yaanni olii kan hubachiisu, seenaa asoosama tokkoo keessatti jalqabaa hanga dhumaatti fakkaattiin argamu kan muummee yookiin goobangaleessa yoo jedhamu, innis fakkaattiiwwan jiran keessaa dura bu’aa waan ta’eef maqaa kana argate. Karaa biraatiin ammoo fakkaattiiwwan asoosama tokkoo keessatti hojii fakkaattii muummichaa gufachiisuuf yookiin faallessuuf carraaqaan fakkaattii mormaa/masaanuu jedhamuun beekamu. Fakkaattiiwwan keessaa kanneen haala addaatti of madaqsuun wanta itti dhufuu danda’u dafanii kan hubatan fakkaattiiwwan si’aawoo(dynamic/active) jedhamu. Gama biraatiin ammoo fakkaattiiwwan seenaa asoosama tokkoo keessatti jalqabaa hanga dhumaatti jijjiiramni homaatuu irratti hinml’anne namfakkii diriiraa/daagii ‘filat’kanneen jedhamanidha.

2.1.6.2. 3. Waldhabbii

Inni kunis caaccuulee asoosamaa keessaa tokko ta’ee fakkaattiiwwan asoosamaa keessatti lubbuu horatanii socho’an wanti hedduun waan isaan walitti fiduuf, gidduu isaaniitti walmufannaan uumamuun isaa hin oolu. Hariiroo gidduu isaaniitti uumamu irraa kan ka’e fedhii wal fakkaatu yookaa garaa gara warri qaban yoo walitti dhufan walitti bu’iinsi gidduu isaaniitti uumamuu danda’a. Kunis waldiddaa (conflict) jedhama. Waldhabbii ilaalchisee Melakneh (2006:63) yaada armaan gadii lafa kaa’a: “*A conflict is a clash of actions, ideas, desires or wills- person against person, person against environment(it could be external force, physical nature, society or fate.), person against him/her self (may be his or her own nature, physical, mental, emotional or moral.)*”

Akka yaada kanaatti, waldhabbi jechuun walitti bu'iinsa fakkaattiiwwanii karaa yaadaatiin /amalaatiin, ilaalchaan, fedhiin gochaanifi wantoota kana fakkaataniin garaagarummaa isaan jidduutti mul'atuudha. Walitti bu'iinsi kunis namaafi nama yookiin fakkaattiifi fakkaattii jidduutti, fakkaattiifi naannoo isaa, hawaasa, mataa ofii jidduutti, akkasumas, uumaafi uumama jidduutti ta'uu ykn uumamuu danda'a

2.1.6.2.4. Yoomessa

Asoosama keessatti yoomessa kan jedhamu bakkaafi yeroo seenaan asoosamicha keessatti seeneffamu sun itti dalagameefi seenaa asoosamichaa keessatti akka hirmaataniif yookaan qooda fudhataniif fakkaattiiwwan asoosessaan uumaman sun keessa kan jiraatan jechuu dha. Fakkaattiiwwan asoosama keessatti argaman akkuma nama lubbuun addunyaa kanarra jiruu bakka keessa jiraataniifi yeroo seenaa isaanii sana itti raawwatan ni qabu. Haalli guyyaafi sa'aa waggaa, ji'aafi baatii namfakkiileen keessatti raawwatan kun yoomessa jedhama.

Haaluma kana fakkaatuun yoomessa ilaalchisee Abrahams (1981:175) irratti akkanatti ibsa: *"Setting of a narrative or dramatic work is the general local, historical, time, and social circumstances in which its action occurs."*

2.1.6.2.5. Kalseenaa (Ija seeneffamaa)

Dhimma asoosama keessatti (haxoota asoosamaa keessaa tokko ta'ee kallattii (gamamii) barreessaan asoosamaa seenaa asoosamichaa ittiin himu yookaan kallattii asoosamni ittiin himamuu dha.

Abrahams (1981:142) kalseenaa ilaalchisee, *"Point of view signifies the way a story gets told- the mode or perspective established by an author by means of which the reader is presented with the characters, action, setting, and events, which constitute the narrative in a work of fiction."* jedha. Kana jechuun barreeffama asoosamaa keessatti, kalseenaan waa'een dalagaa namfakkiilee, waa'een yoomessaafi kan taateewwan adda addaa kanneen asoosessaan qindaa'an karaa seenaan asoosamichaa irraan ykn ittiin himamu jechuudha.

Diyani (1990)fi Shaw (1972:292) waabeeffachuudhaan Berhanu (2013:39) waa'ee kalseenaa yoo ibsu akka armaan gadiitti kaa'a:

We can define the term point of view as, the relation through which a writer narrates or discusses a subject, whether first, second, or third

person. In some fictional works, the story narrated by a character who participates in the action of the story. The narrator presents the story by using the first person pronoun. Narrators of such fictions tell their stories in their own voices with their particular limitation of knowledge and vision.... This mode of presentation is called first person of view. In other fictional works, the story is presented by someone outside the story. Such narrators present their account about the major character in the story by using the third person pronoun she, he, or they. This mode of presentation is called third person point of view..

Akka yaada hayyootaa kanatti, kalseenaan kallattii ykn karaa seenaan asoosamaa tokko ittiin himamu ta'ee ramaddii tokkoffaan ykn ramaddii sadaaffaan seeneffamuu danda'a. Seenessa ramaddii tokkoffaa kan jedhamu qooddattoonni ani, ana, nuti, jechuun seenicha himu. Seenessa ramaddii sadaffaa keessatti ammoo seenessaan seenicha ala dhaabbatee hima/seenessa. Kanaaf kalseenaa ramaddii tokkeessoo keessatti namni seenaa asoosamichaa himu sun seenicha keessatti hirmaate moo ala dhaabbatee daawwate kan jedhamuun yoo walqabatu, kalseenaan sadeessoo isa barreessaan asoosama tokko akka nama biraatti qaamni biraan akka dubbatu gochuun seenessuudha. Hubannoo seenaa himuu isaa irratti hundaa'uun hundabeekaa (omniscient) yoo jedhamu, asoosamicha keessatti hubannoo guutuu qabaachuu dhabuun daanga'aa (limited omniscient) jedhamuun beekama.

2.1.6.2.6. Ergaa

Ergaan caaccuulee asoosamaa keessaa tokko ta'ee dhaamsa dimshaashaa kan asoosaan dubbistootaaf dabarsuu dha. Innis, kaayyoo asoosaati jechuun nidanda'ama. Asoosamni kamiiyyuu ergaa giddugalaan dabarsuuf irratti xiyyeeffatu niqaba. Ergaan asoosamaa guddichi garuu kan darbu kophaa isaa osoo hin ta'in ergaawwan xixiqqaa adda addaatiin marfameeti.

Ergaa asoosama tokkoo ilaalchisee Dastaa (2013:17) akka itti aanutti kaa'a:

Ergaa barreessaan dabarsuu barbaadee asoosama barreessee dhiheesse tokko keessaa argachuudhaaf dubbisaan asoosamicha dubbisee hubata. Hubannoon kun kan asoosaan yaadeen duuballee deemuu danda'a. Kan asoosaan hinyaadinillee ta'uu mala. Kana hundaafuu garuu ragaan qabatamaa asoosamicha keessatti argamuu qaba.

2.1.7. Akkaataa /Ittifayyadama Afaanii/ ‘Style’

Dastaa (2013:22) “Akkaataan filannoo jechootaarraa kaasee afaan barreessaan fayyadamee asoosama tokko ittiin barreesse, seenessee dhiyeesse kan ilaallatudha” jedha. Bifuma walfakkaatuun maalummaa akkaataa Berhanu (2013:38) yoo ibsu,

Style refers to the characteristic manner in which a particular writer uses the resources of language. The way a writer chooses words, arranges them in sentences and longer units of discours. In the discussion of the style of a fictional text, we concentrate on diction, the kind of word choices a writer makes; syntax, the order those words assume in sentences and the presence/absence of figurative language, specially figures of comparison(simile and metaphor).

Egaa akka waliigalaatti, yaada namootaa olii kanarraa hubatamuun kan danda’amu, akkaataan asoosama barreessuu keessatti ittifayyadama afaanii kan barreessaa yemmuu ilaallatu, innis filannoo jechootaa irraa kaasee qindoomina himootaafi fayyadama malleen dubbii kfk kan of jalatti hammatu ta’ee jechoonni yeroo baay’ee asoosama keessatti dhimma itti bahan jechoota guyyuutiin adda ta’uu isaaniiti. Dabalataan akkaataa ilaalchisee Beekan (2013:65) akka itti aanutti ibsa:

Asoosama barreessuu keessatti seerluga sirriitti gargaaramuun barbaachisaadha. Maalakka jedhamu qofa osoo hintaane akkamiin akka jedhamu beekuun murteessaadha. Caasaa himaa barreessuu keessatti haalli teessuma matimaa, aantimaafi gochimaa qixaan gargaaramuu; wanti seeneffamu kan waan darbeemoo kan haala amma keessa jiruuti, yookiin ammoo kan dhimma egereeti jedhamee addaan baafamuun hennaawwanis xiyyeeffannoo argachuu qabu.

2.1.7.1. Sadoommiiwwan (Figures of Speech)

Sadoommiiwwan (malleen dubbii) haasaa afaanii keessattis ta’ee asoosama barreessuu kessatti ergaa yookiin dhaamsa darbu tokko sirriitti ifa gochuufi yaadichi hawwataafi miidhagaa akka ta’u mala dhimma ittiba’anidha. Sadoommiin suuraa dhimma waan tokkoo sammuu dubbisaa ykn dhaggeeffataa keessatti uumuudhaan dhimmichi akka xiyyeeffannoo argatuufi salphaatti akka hinirraanfatanne kan godhudha. Sadoommiiwwan ilaalchisee Melakneh (2006:64) akka armaan gadiitti ibsa:

Figures of speech are forms of expression which depart from the conventional word or sentence order in order to achieve a special effect beyond the range of literal language. Figurative language is a way of saying something other than the literal meaning of the words. Figures of speech are non-literal ways of expressing one thing in terms of another. They include similes, metaphors, personifications, symbols, hyperbole, irony, etc.

Akka ibsa yaada kanaatti sadoommiin mala yaada tokko waan biraatiin fakkeessuun ykn ergaa yaadichaa karaa biraatiin ibsuu akka ta'eefi malli dubbii kunis akaakuuwwan adda addaatti (akkasaa, iddeessaa, nameessa, arbeessa/ukukkubsee, habalakaafi kkf jedhamee qoodamuu kan danda'u ta'uu isaati. Walumaagalatti, sadoommiiwwan haala dubbii kan asoosaan tokko asoosama isaa keessatti dubbii isaa sirriitti addeessuuf, mi'eessuuf ykn ho'isuuf, miidhagsuuf, akkasumas, akka dubbisaan (dhageeffataan) hubatuuf jecha qindeeffatee itti gargaaramuudha.

2.1.7.1.1. Akkasaa/Akkee

Akkasaan dubbii haalawaa kan wantootaa, yaadotaa, amalootaafi gochoota lama waliin dorgomsiisuun yookiin walbira qabuun jechoota “akka” fi “fakkaata” yookiin “fakkaatti” jedhamanitti dhimma bahuun tooftaa yaada ittiin ibsatanidha.

Berhanu (2013:23) maalummaa akkasaa ilaalchisee akka itti aanutti ibsa: *“In the creation of literary texts simile is a device used to compare two things that are remotely related by drawing on a certain aspect that makes them similar. Such likeness between two things is made explicit by using such words as “like” as and “as if.”* Myers (2008:10) yaaduma olii kana deeggaruun waa'ee akkasaa akkana jedha: *“Simile always contains either the word “like” or the word “as” because the writer is saying that something is like or the same as something else.”* Yaada hayyotaa kanarraa akkasaan mala wantoota lama kanneen uumamaan walhinfakkaanne walbira qabuun jechoota “akka” fi “fakkaat /fakkaatti” jedhamanitti fayyadamuun waldorgomsiisuun ibsuuti.

2.1.7.1.2. Iddeessaa

Iddeessaan gosa sadoommii ta'ee akkuma akkasaa wantoota lama yookiin sanaa ol walbira qabuun kan waldorgomsiisuun ibsu ta'ee, garaagarummaan isaanii garuu iddeessaan yommuu waldorgomsiisu jechoota akkafi fakkaataa kan hinfayyadamneefi karaa fuullee hin ta'iniin kan waldorgomsiisudha. Yaaduma kana deeggaruun iddeessaa ilaalchisee Ricover (1975:28), *“Metaphor is possible only because of metaphor presents the polarity of the terms compared in unbridge form,”* jedha. Dabalataan Berhanu (2013:24) akkana jedha:

Like the simile, metaphor is used to compare two things that are remote from each other by drawing on a certain aspect of similarity between them. The difference is that the metaphor does not use words such as 'like', 'as' and 'as if' to show the likeness between the things and we speak as though the two things compared are identical.

Kanarraa hubchuun kan danda'amu, faaydaafi garaagarummaa akkasaafi iddeessaa ilaalchisee yaadni namoota kanneenii walfakkeenya kan qabu ta'uu isaati.

2.1.7.1. 3. Habalaka

Habalaka akkaataa dubbii wanti jedhamuu barbaadame faallaa jechoota ittiin jedhameeti. Kana jechuun, mala dubbii kanatti dhimma baanee waan jechuu barbaanne tokko faallaa isaa dubbachuun ibsina. Fakkeenyaaf, nama tokko waan jajan yookiin jaallatan fakkeessanii karaa ittiin tuquuf yaalaniidha. *“Irony maybe our most powerful weapean in our everyday speech: a device for concealing our true intensions for avoiding responsibilities for what we say, or for turning the world or oneself inside”* Raymond (1992). Gabaabumatti, ibsi yaada kanaa, habalakni gosa sadoommii isa yeroo hundaa ittifayyadamnu ta'ee, kan hawaasa keessatti wanta/dubbii tokko jalaa miliquuf yookiin ammoo dhokachuuf akkasumas wanta raawwanne tokkoof itti gaafatamummaa fudhachuu diduuf mala itti dhimma bahanidha.

2.1.7.1.4. Ukukkubsee/Arbeessaa

Ukukkubseen mala dubbii kan dhimma ykn waa'ee wanta dubbatamuu tokko hamma dhimmichi ykn wantichi ga'uu olitti baay'ee guddisuun yookaan ammoo baay'ee gadi xiqqeessuun /over statement or under statement/ ittiin ibsanidha. Arbeessuu ilaalchisee Dean (2006:50) akkanatti ibsiti:

“Hyperbole is an exaggeration that bases untruth. It is a technique of using gross exaggeration for the sake of certain effect. Awriter may exaggerate or overstate the facts in a piece of writng. This may sometimes be used to make an incident more humorous.” Akka yaada kanaatti, Arbeessuun barreessaan tokko barreeffama isaa keessatti wantoota dhugaa jiruu gaditti ykn olitti mala ittiin ibsu yoo ta'u, haalli ittifayyadama mala dubbii kun kan nama kofalchiisu ta'uu danda'a.

2.1.7.1.5. Nameessa

Akaakuun sadoommii kun lubbu-maleeyyii ykn lubbu-qabeeyy birootif amala namummaa kennuudhaan wanti sun akka namaatti akka dubbatu, kolfu, gaddu, dheebotu, dheekkamu, nyaatufi dhuguu danda’u taasisuudha. Myres (2008:37) yaaduma kana deeggaruun akka armaan gadiitti ibsa: *“Personification is a way of speaking or writing in which inanimate objects or abstractions given human qualities.”*

Bifuma walfakkaatuun Berhanu (2013:27) nameessaan, wantoota lubbuu hinqabneef yookiin ammoo wanta nama hinta’in tokkoof amala namaa gonfachiisuu akka ta’e haala kanaan ibsa: *“Personification is a technique of presenting inanimate things and abstract qualities as though they were alive.”*

2.1.7.1.6. Ateessa (Hinjirree Dubbisuu)

Gosa sadoommii kana keessatti wanta nama bira hinjirre ykn wanta nama hindhageenye tokko akka waan nama dhagahee deebii namaa kennuutti kallattiin kan ittidubbataniidha. Yeroo baay’ee miira gadda, naasuufi aariin guutame keessatti yemmuu dhimma itti bahan mul’ata. Yaaduma kana deeggaruudhaan Fedhasaa (2013:99) ateessa yoo ibsu, “Dubbiin qolaa kun nameessuun walqabata. Waan ijaan arguu hindandeenye tokko waamuudha. Kan itti dubbatan sun nama ykn waaanta nama bira hinjirreefi hindhageenyedha. Fakkeenyaaf, namni tokko yoo rakkate, ‘Yaa tulluunnana na dhoksi’ jedhee iyyata...” jedha.

2.1.7.1.7. Fakkoommii

Qabxiin biroo kan asoosama tokko keessti ilaalamuu qabu ittifayyadama fakkoommiiwwaniiti. Fakkoommiin (symbol) haala dubbii kan waanti tokko waanuma firummaa walirraa hinqabneen bakka bu’uun mallattoomudha. Dabalataanis, asoosama keessatti isa wantoonni walxaxoon wantoota birootti, namatti, gochatti, bakka /iddoottifi kan kana fakkaatanitti fakkeeffamuun ibsamanidha. *“A symbol is a thing (could be an object, person, situation or action) which stands for something else more abstract. For example our flag is the symbol of our country.”* (Melakneh, 2006:65). Akka ibsa yaadichaatti, fakkoommiin waan qabatamaa, iddoo, haala/gocha tokko waan biraaf bakka buusee wanta/dhimma guddisee ibsuu barbaade sana ittiin agarsiisuuf kan fayyadu ta’uu isaati. Egaa akkuma waliigalaatti, fakkoommii jechuun yaada

mallattoodhaan bakka buusuu ykn ammoo amalaafi hiika bakka bu'aa sanaa gonfachiisuudha. Karaa biraatiin, wanti tokko bakka waan biraa bu'ee akka waan sanaatti yoo mul'atudha.

2.2. Sakatta'a Barruu Walfakkii

Sakatta'a barruu walfakkii jechuun hojiilee qorannoowwanii kanneen kanaan dura namoota garagaraatiin yeroo adda addaa keessatti adeemsifaman qorannoo isa ammaatiin walbira qabanii ilaaluu yoo ta'u, kutaa kana jalattis hojjiileen qorannoo namoota garaagaraa kanneen mataduree qorannichaatiin walitti dhiyeenya qabu jedhamee yaadame keessaa muraasni isaanii akka armaan gadiitti dhiyaataniiru.

Hojiiwwan qorannoo asoosamoota Oromoo irratti geggeeffaman keessaa qorannoon Abdulsalaam bara 2010 taasise ilaalameera. Qorannoon kun asoosamoota *Godaannisaafi Kuusaa Gadoo* kan Dhaabaa Wayyeessaatiin baarraa'ee bara 1992tti maxxanfameefi Gaaddisaa Birruutiin barreeffamee bara 1991tti maxxanfame walduraaduuban jechuudha, irratti kan xiyyeeffate yoo ta'u, kaayyoon isaas, asoosamoota filataman kanneen keessatti goobangaleessi asoosamoota lameenii kallattii sadarkaa Gadaa Oromootiin xiinxaluudha.

Qorannichas boqonnaalee afurtti kan qoqqoode yoo ta'u, boqonnaan tokkoffaa keessatti seenduuba, ka'umsa, kaayyoo, barbaachisummaa, daangaafi mala qorannoo hammachiiseera. Boqonnaa lammaffaan sakatta'a barruuti. Boqonnaa sadaffaan Goobangaleessi asoosamoota filatamanii kallattii Gadaa Oromootiin kan keessatti xiinxalame yemmuu ta'u, boqonnaan afraffaan immoo cuunfaafi akeeka kaa'uun kan xumurameedha.

Walitti dhufeenyi ykn walfakkiin qorannoo Abdulsalaamifi kan qorannoo kanaa yemmuu ilaalamu, qorannoowwan lamaanuu keessatti haalli ittiin ilaalaman adda adda ta'us, asoosamoota filataman keessatti qaaccessi goobangaleessaa taasifamuun isaa qorannoowwan lamaan walitti dhiyeessa. Gama biraatiin, asoosamoota filataman keessatti goobangaleessa kallattii sadarkaa Gadaa Oromootiin xiinxaluu qofa irratti kan xiyyeeffate yoo ta'u, xiyyeeffannoon qorannoo kanaa immoo bu'uura yaaxina bifiyyeetiin asoosamoota filataman qaaccessuudha. Qabxiin xiyyeeffannoo isaanii kun

immoo garaagarummaa qorannoowwan lamaan jidduu jiru kan agarsiisudha. Dabalataanis, qoqqooddiin boqonnaalee qorannoowwan kanneeniis addaaddummaa isaanii isa birooti.

Hojiin qorannoo asoosamarratti geggeeffame kan ilaalame inni biraan immoo qorannoo Figaaduun (2012) kan mataduree, “*Qaaccessa Waldhabbiifi Fakkoommii asoosamoota Dhaabaa Wayyeessaa: Haala Godaannisaafi Dungoo Halkan Sanaa*,” jedhu irratti digrii lammaffaa Afaan Oromoofi Hogbarruu guuttachuuf geggeessedha. Kaayyoon qorannoo isaas, asoosamoota filataman lameen keessatti sochii waldiddaafi fakkoommiitin akkaataa itti aadaa, siyaasaafi falaasama Oromoo ibsuuf yaale qaaccessuudha. Kutaalee qorannichaas boqonnaalee jahatti kan qoqqoode yoo ta’u, boqonnaa tokko keessatti kan hammataman walduraaduuban duubee, sababa qorannoo, kaayyoo, faayidaa, daangaafi mala qorannooti. Boqonnaan lammaffaan sakatta’a barruuti. Boqonnaa sadaffaan qaaccessi waldiddaafi fakkoommii asoosamoota filatamanii keessatti kan taasifame yoo ta’u, boqonnaa afraffaa jalatti cuunfaa barreeffama qorannichaa, boqonnaan shan argannoo, boqonnaan jahaffaafi inni dhumaa yaada furmaataa kaa’uudhaan kan xumurameedha. Qorannoowwan lamaan kan gargar isaan baasu, qabxii xiyyeeffannoo isaaniiti. Bifuma walfakkaatuun hojiiwwan qorannoo asoosamarratti taasifaman keessaa adeemsa qorannoo kanaa keessatti kan ilaalame inni biraa immoo qorannoo Dassaaleny Hayiluu (2008/2016) asoosamoota “*Yoomi Laatafi Kabiir Waadoo Gadaa Sabboonaa Oromoo*,” jedhu, kan Isaayyaas Hordofaafi Muhaammad Aliitiin barraa’e walduraaduuban irratti geggeessedha.

Kaayyoon qorannichaas, asoosamoota eeraman keessatti barreessitoonni lamaanituu siyaas-dinagdee, aadaa, seenaa, duudhaa, amantiifi haala jiruufi jireenya ummata Oromoo ibsuuf yaalan xiinxaluudha. Qeeqa yaaxinaalee ogbarruutiin ilaalamuun qorannoo Dassaaleny Hayiluu qorannoo kanaan hamma tokko kan walitti dhiyeessuu ta’us, gosoota qeeqoo yaaxinaalee keessaa kan inni irratti xiyyeeffate immoo yaaxina dhugummaa yoo ta’u, kan qorannoo kanaa immoo yaaxina bifiyyeeti. Kanaafuu, qabxiin xiyyeeffannoo kun garaagarummaa ijoo qorannoowwan lamaanii ta’uu danda’a.

Ammas adeemsa qorannoo kanaa keessatti sakatta’a barruuwwan firoominaa taasifamerratti, qorannoowwan qorannoo kanaan walitti dhiyeenya qabu jedhamee

ilaalaman qorannoo Abdii Waaqgaarii (2007/2015) asoosamoota “*Tuullaa Cubbuu*” fi *Ichima Jaalalaa*” jedhaman irratti digrii lammaffaa Afaan Oromoofi hogbarruun guuttachuuf geggeessefi qorannoo Qananii Baayisaa (2008/2016) asoosamoota “*Burreen Bifa Tokkoo Mitifi Dibaa*” jedhaman irratti geggeessiteedha. Abdii Waaqgaarii mataduree qorannoosaa, “Qaaccessa Asoosamoota *Tuullaa Cubbuufi Ichima Jaalalaa Yaaxina Bifiyyeetiin*” jedhurratti kaayyoon isaa asoosamoota filataman lamaan yaaxina bifiyyee bu’uura taasifachuun xiinxaluu yoo ta’u, kallattiin xiyyeeffannoo isaas ijaarsa caasaa, akkaataa namfakkii olaanaafi masaanuu, yoomessa, ija seenessaafi dubbiiwwan qolaa irratti. Kan Qananii, mataduree, “*Xiinxala Asoosamoota Burreen Bifa Tokkoo Mitifi Dibaa: Ija Yaaxina Bifiyyeetiin*” jedhu irratti kaayyoon isaa asoosamoota filaman ija yaaxina bifiyyeetiin xiinxaluu kan jedhu yoo ta’u, xiyyeeffannoon isaa ijaarsa caaccuulee asoosamoota eeramanii xiinxaluu, ak-barruufi dubbiiwwan qolaa, asoosamoota lamaan walbira qabanii agarsiisuudha.

Walittidhufeenyi qorannoo kanaafi qorannoowwan olii kan Abdiifi Qananii inni guddaan bu’uura yaaxina bifiyyeetiin xiinxalamuu isaaniiti. Garaagarummaan isaanii immoo irra caalaa kallattii xiyyeeffannooti. Kana jechuun fakkeenyaaf, fakkaattiiwwan ilaalchisee qorannoo Abdii xiyyeeffannoon isaa akkaataa dhiyeenya goobangaleessaafi masaanuu qofa irratti yoo ta’u, kan qorannoo kanaa immoo fakkaattiiwwan kaanninis haala ittiin bocamanii dhiyaataniifi haariiroo isaan jidduu jirus ibsuun kallattii xiyyeeffannoo qorannichaati. Bifuma walfakkaatuun qorannoon kun kan Qananii irraa wanti adda isa godhu keessaa qindoomina jaargochaafi qaaccessa sadoommiiwwaniifi fakkoommiiwwanii taasifame keessatti hiikaafi ibsi gahaan itti kennamuun adda taasisa. Akkasumas, qorannoon Qananii irra caalaa qabxiilee hundaa keessatti garaagarummaafi tokkummaa asoosamoota filatee ibsuu irratti kan fuulleffateedha. Akkuma waliigalaatti, kaayyoon gooroo qorannoo kanaa soosamoota filataman lameen (*Asoosama Hadhooftuufi Doobbii Jaalalaa*) ija yaaxina bifiyyeetiin qaaccessuu yoo ta’u, xiyyeeffannaan qorannichaas, qindoomina caasaalee jaargochaa asoosamoota filatamanii lameen xiinxaluun ibsuu, barreessitoonni asoosamoota eeramanii fakkaattiiwwan isaanii haala kamiin (maalirratti hundaa’anii) bocanii akka dhiyeessan, kalseenaa asoosamoota kanneenii addeessuu, ittifayyadamni afaaniifi haalli dhiyeessa seenaa asoosamootaa maal akka fakkaatu, akkasumas, ittifayyadamni

sadoommiiwwaniifi fakkoommiiwwanii asoosamoota filataman keessatti maal akka fakkaatuufi wantoota isaan ibsan adda baasuun xiyyeeffannoowwan qorannoo kanaati. Egaa gabaabumatti, hojiileen qorannoowwanii ilaalaman kunneen yeroo adda addaafi namoota garaagaraatiin ta'anis, asoosamoota Afaan Oromoo irratti geggeeffamuun isaanii hariiroo qorannoo kana waliin qabaachuu isaanii kan hubachiisu ta'ee, kitaabilee adda addaa ta'uufi hojii namoota garaagaraa ta'uun akkasumas, kallattiin qabxiileen xiyyeeffannaa qorannoo kana adda kan godhanidha.

Boqonnaa Sadi: Qaaccessa Ragaalee Asoosamoota Filatamanii

3.1. Qaaccessa Asoosama *Hadhooftuu*

3.1.1. Cuunfaa Sabseenaa Asoosama *Hadhooftuu*

Goobangaleessi asoosama kanaa Hawwiidha. Hawwiin kan dhalattee guddatte Naannoo Oromiyaa Godina Shawaa Kaabaa Aanaa Kuyyuu Magaalaa Garba Gurraachaatti abbaashee Obbo Boruufi Harmeeshii Aaddee Carraaqxuu Guddinaa irraayi. Hawwiin barattuu turte. Barnootashee sadarkaa tokkoffaa Mana barumsaa Giddugaleessa Qeeraa Lakkoofsa Lamatti yemmuu barachaa turtetti barattuu cimtuu turte. Mana barumsaa Garba Gurraachaa galtee kutaa 9 barachuu eegalte. Naannoo jalqaba semisteera lammaffaa keessa ture qoreen dhoqqee keessaa kan ishii waraante. Barataa kutaa 12^{ffaa} kan ture ilma maatiin soorressaa, Abdiisaa Gammachiis kan jedhamu waliin jaalala eegalte.

Hawwiin intala abbaa malee guddattedha. Abbaan umriishee waggaa saddeetitti balaa konkolaataatiin jalaa du'e. Harmeenshee Aaddee Carraaqxuu Guddinaa rakkattee uffata namaa miiccee, qoraanifi kobootaa gurgurtee, Hawwii barsiifattee iddoo gaariin geessee ofiis jijjiirtee jireenya maatiishees akka jijjiirtu ture hawwiin ishee. Hawwiin gorsa obbooleessa isheetifi yaboo haadhashee lafatti gattee jaalala Abdiisaatiin booji'amtee sossoba qarshii, dhaadhessa hiriyaafi umrii dabalatee barattuun cimtuu turte booji'amtuu jaalala taate.

Guyyaansaa Kamisa naannoo sa'aa jahaa barataniis osoo gara manaa deemaa jiranuu Hawwiin karaarratti gufattee kufuuf yoo jettu gurbaan wahii fiigee harkasaa lamaanin hammatee qabee kufaatii rraa ishee oolche. Abdiisaa ta'uusaati. Gurbaa kana eessatti akka argite yaadachuuf yaalte. Tanaan dura mooraa mana barumsaa keessatti yeroo waa'een sadarkaa isaanii himamu guyyaa tokko kokkolfaa, "Meetii, бага gammadde! Siin booneera. Osoo tiyya ta'uu baattee silaa baay'een aarayyu" nama jedheen yaadattee. Meetiin maqaa Abdiisaan itti baafateedha. Hiriya Hawwii tan Bashaatuu jedhamtuufi Abdiisaa dabalatee sadi ta'anii dandii qalloo sanarra walitti maxxananii inni jidduu bu'ee deema. "Meetii walhaabarruu kaa" jedheen. Isa karaa irratti kuftee cabuu irraa ishee oolche san qaanessuurra jettee harkashee ittikennuu filatte. Harkasaa duwwaa miti barruu harkasaa keessatti qarshii hamma ta'e tokko dhoksaan

itti kenneera Abdiisaan. Erga hamma kana fuula argatee osuma hinturin jechoota jaalalaatiin miidhagsee xalayaa jaalalaa barreesseefii qarshii abbaa dhibbaa lama keessa kaa'ee dhoksaan itti kenne. Hawwiin erga xalayaa isaa dubbistee booda jaalalli Abdiisaa itti cimaa dhufe; qarshiis mii'eeffateerti. Abdiisaan Hawwii dura shamarran hedduu waliin jaalala dhandhameera. Bashaatuun hiriyyaan Hawwiituu amma sababa adda addaatiin addaan bahan malee michuu isaat turte.

Hawwiin ciminaan biyyi beeku barumsaan baay'ee laafaa dhufte. Mana barumsaa irraayis hafuu jalqabde. Xalayaa jaalalaas barreessuu eegalte. Hawwiin fayyaalettiidha. Xalayaa Abdiisaaf barreessite itti kennuu sodaattee jennaan, Bashaatuun anatu itti siif kenna jetteenii gowwoomsitee xalayicha irraa fuutee qabattee mana warra Abdiisaa dhaqxe. Abdiisaa qofaasaa argattee isa waggaa lamaan dura jibbitee dhiifte amma hinaaffaan ishii qabnaan isas gowwoomsitee miirasaa to'achuu dadhabee waliin ciiste. Bashaatuun erga dhimmashee fixatteen booda xalayaa kana dubbisi jetteenii xalayaa Hawwii gowwittii itti kennitee biraa baate. Hawwiin shira hiriyyuma ishiitiin isheerratti raawwatame kana quba hinqabdu. Deebii xalayichaafi waan Bashaatuun jettuun qofa eeggachaa turte. Bashaatuun waan raawwatte waan beektuf, yeroof dhabamtee akka hintaaneen Hawwiin yoo barbaaddee argitu, mala biraa uumtee ammas si'a lammataa gowwoomsuuf jettee, "Yemmuun mana Abdiisaa dhaqu, shamarran manatti galfatee wajjiin qullaa isaa ciisaa jiruun arge. Anis kanaaf yeroodhaaf callisee si dheessee bar Hawwiyyaa too" jetteen.

Bashaatuun jaalala dhugaa kan Hawwiifi Abdiisaa booreessuuf haada dharaa foo'aa jirti. Hawwiin Abdiisaatti yeroof baay'ee aartee turte. Ta'us hanga waan tokko addaan baafattee mirkaneeffattutti jarjaruu akka hinqabne murteessite. Bashaatuun dubbii faallessuuf Hawwii obboleessa ishee kan Fayyisaa jedhamuuf dhaadhessuu jalqade.

Deebiin xalayaa Abdiisaa kan Hawwiin eegaa jirtu tureera. Erga gaafa guyyaa walbaraniitii ijji Hawwii yemmuu banamu Abdiisaadhuma waan argu itti fakkaate. Daandii saaqqamte tana cufuurra itti fayyadamuuf jarjarte. Garuu, daandiin ishiif saaqqamte sun eessatti akka ishii geessitu beekuuf keessi ishii duwwaa ture. Qarshii Abdiisaatiin waanum hundaa ittiin bitatte; ittiin miidhagdeerti. Abdiisaan erga xalayaa Hawwii dubbisee booda gocha Bashaatuu waliin raawwatetti baay'ee

gaddeera; “Maaloo Abdii koo halaalaa wal-eelchuurra ... waanan jedhee sitti ibsu hinbeeku. Sii olitti si jaalachuu koo naaf bari. Hawwii Boruu irraa” jedha dhumarratti xalayaanshee. Jechoota fedhii lubbuushee ibsuu danda’u jettee filatteen barreessiteerti. Kana godhuu isheettis baay’ee gammaddeerti. waanumashee hundaa carraa argametti fayyadamtee Abdiisaaf arjoomuuf keessa isheetti murteessite. Gaafa tokko harmeenshee akkuma Hawwiin mana barumsaatii galteen warra Abbaa Abdiisaa dhaqxee uffata akka miiccu ajajje. Durumaayyuu harmeen ishee warra Abbaa Abdiisaafaatti dalagaatini qarshii argattuun Hawwiifi Daandii barsiifachaa kan turte.

Guyyaan isaa Kamisa sa’aa booda gaafa Hawwiin Abdiisaa bira dhaqxe. Baay’ee mukaa’ee of jibbee ture. Dhungatee erga nagaa gaafateen booda uffata isheen miiccu hunda itti gadi baasee akka nama gargaaruu wajjiin miicuu eegale. Jidduutti Abdiisaan, “Hawwii, har’a bar maatiin keenya homtuu mana hinjiranii...” jedheen. Warra halaalaa ija jaalalaatiin waldharra’aa ture guyyaan kun walitti kaleessee waldhungachiisuu heda fakkaata. Hawwii fuulli ishee baay’ee ifee jira. Ta’us, baayyee waan miicciteef dadhabbiin irraa mul’ata. “Amma xiqqoo osoo boqattee maal qaba? Achumaanis mana kiyya naaf ilaaltaa, icciitii tokkos sittan himaa”, jedhee kadhatee gara kutaa manasaatti qajeelan. Siree isaarra teechisee lallaafaa buqqisee fuula dura dhaabe. Keekii fidee afaanshee kaa’ee adda keessa dhungate. Maaltu akkashee masakee daangaa of to’achuu bira ishee dabarse wanti Hawwiin beektu hinturre.

Guyyaan sun seenaa dhalootaa Hawwii keessatti yaadannoo, mudannoofi cubbuu guddaafi jireenya haaraa guyyaa itti jalqabdeedha. Mormasaa kanshee jala galchee hammatee, “Meetii lubbuu koo caalchiseen si jaaladha. Ati anaaf dawaa jireenya kiyyaati siin ala sanyiin dubartii naaf haraama. Qoreefi Hadhooftuu summii qabuudha...” Hawwiin laaftee of to’achuu dadhabde. Hidhiin lameenituu akkuma walitti qadaadameen miirri wayyaa mulqachiisee qullaatti hambise. Guyyaa san uffata duwwaa osoo hinta’in waan hundaa mulqatte Hawwiin. Kabaja namummaa, kaayyoo boruufi dubrummaa ishees haaluma salphaatti gate siree Abdiisaa irratti.

Waa’een jaalala Hawwiifi Abdiisaa hawaasa naannoofi hiriyyootaan odeeffamuu jalqabe. Hinaaffaan baay’ee irratti ka’eera. Jette jettee namootaatiin hiriyyoonni garee gareetti walqoodaniiru. Barattoonni warren alagaa ta’an qomoo lamaan

walnyaachisuuf hamaafi olola kan hinaaffaan walmake odeessaa jiru; walis rukuchiisaniiru. Garee gareetti sabummaan walqoodan. Lolli cimaan jiduuu isaaniitti ka'eera. Fayyisaan Charinnatiin Hawwii biratti arginaan, shugguxii itti dhukaasee lafaan ga'e. Fayyisaanis rasaasa kallattiin irraa dhufte hinbeekamneen rukutameera. Yeroo kana Abdiisaan rasaasicha kan dhukaase Taammiraat ta'uu hinoolu jechuun innis dabareesaa shugguxii baafatee Taammiraatiin battalatti jorgaa godhe. Gareen Abdiisaafaan walmari'atanii Hawwiifi Abdiisaan atattamaan akkachii deeman akeekkachiisan. Lachuu guyyuma sana Magaalaa Garbagurraachaa gara Magaalaa Fiichee deemanii achirraanis Magaalaa Fifinnee galanii bulanii gara Dirree Dhawaatti walfudhatanii badan.

Hawwiifi Abdiisaan yeroof dhadhaa abidda bu'e tahaniiru. Maqaasaanii geeddaratanii waggaa lamaaf Dirree Dhawaafi Harar jidduu kontirobaandii daldalaa turanii filaansiin qarshii kuma shantamaa ol jalaa saamuudhaan Abdiisaa hidhaan waggaa lamaa itti murtaa'e. Hawwiin Adaamaa galtee mana kireeffaattee warra koolugaltoota Sumaaliyaa biratti hojjachaa turte. Mucaa tokkoos niqabu turan Yaadanii kan jedhamu. Kiraan manaa itti ulfaatee jennaan Sumaalota bira galte. Isaanis, Guyyuu itti walgeeddaranii jireenya ishee dhoorkan. Intala Arsii tan Ruqiyyaa jedhamtuun achumatti walbaranii baay'ee waljaallatu. Ruqiyyaan nama Obboo Tusii Ushaa jedhamu kan ijoollee shamarranii gara biyya alaatti dhoksaan ergu waliin walbarsiistee isaanis ji'a jahaaf qofa Yemaniitti hojjannee as deebina jedhanii Yaadanii Aaddee Dasiitti kennanii miila dheereffatan.

Deemsa galaanarraa xumuranis, Hawwiifaa kan qunname daddarbaafi gudeeddii poolisoota Yamaniiti. Mootummaan Yemaniifi Jibuutii walii galanii qabanii gara Itoophiyaatti galchan. Mootummaan Itoophiyaas Karchallee Magaalaa Duftiitti baatii saddeetif, achirraan Dirree Dhawaa Mana Hidhaa Gaashireetti baatii jahaaf hidhee gadilakkise. Ruqiyyaan achuma Magaalaa Dirreetti yoo haftu, Hawwiin gara Adaamaa deebite. Aaddee Dasii bira teechee dalagattee Yaadanii guddifachuu eegalte.

Abdiisaanis isheen waan walhinargineef, aaree hojiis jibbee mana kireeffates galuu jibbee daandiirratti baheera; dhibeenis itticime. Guyyaa tokko galgala Adaamaa fuullee Bataskaana Maaramii uffata bututtuu tokkoon maramee ciisee jireenya isa

durii yaadatee boohuu eegale. Erga Hawwiifi Yaadaniin gargar bahee waggaa sadi gaheera. Galgala san jiinisaa Caamsaa waan ta'eef, samiin ifeera; ifaan daandiirraas guyyaa fakkeesseera. Qalamaafi waraqaa kiisii baafatee walaloo "Hadhooftuu" jedhu barreessaa sagaleessaa osoo dubbisuu, sagaleen dubartii waggoota muraasaan dura beekuu gurrasaa bu'e. Sagalee qofaa miti maqaa inni beekus dhagahe. "Yaadani, Yaaddoo koottu konkolaataa jalaa. Hoodhu dinnichaa kana nyaadhu" sagalee jedhu. Amanuu dadhabe. Hawwii turte. Itti maramaa dhungatee, "Hawwii koo! Meetii koo, ija kee inumaan argee? Yaa waaqa galata kee!" jedhe.

Gara Garba Gurraachaa galuu jibbanii godaansa dhumaa Fiicheen godhatan. Yeroo muraasaan booda Abdiisaa dhibeen itticime. Hawwiin yeroosan homaa hijettu ture. Mucaalamaffaas (Seenaa) garatti qabatteera. Hadhooftuu Summiitu summeesse. Waliifis kennaniiru. Ji'oota muraasaan booda Abdiisaan nirahe hirriba barabaraa. Hawwiin yeroof isa booda haftus, baayyee dhukkubsatee waan turteef, qarqaarsa namootaatiin lubbuun bubbultus, booda garuu achuma Hospitaala Fiicheetti lubbuun ishee bahe. Hadhooftuudha. Sabseenaan Asoosama Hadhooftuu kanumaan xumurame.

3.1.2 Qaaccessa Caasaalee Jaargochaa Asoosama Hadhooftuu

Jaargochi (Sabseenaan) ijaarsa gochaalee ta'ee haala seenaan asoosama takkoo sababaafi bu'aan walqabatee ittiin seeneffamudha. Kana jechuun haala gochoonnifi taateewwan seenaa keessatti raawwataman jalqabaa hamma dhumaatti walitti hirkatanii daandii waldhabbiin fakkaattiiwwanii irra hiriiruun galma gahudha. Ulaa dubbisaan addunyaa barreessaatti seenunidha. Caasaan sabseenaa asoosama tokkoo gulantaalee addaddaarratti ijaarammuudhaan taateewwan seenaa asoosamichaa mul'isa. Gulantaaleen kunneenis caasaa jaargochaa jedhamu. Haalli ijaarsa sadarkaa caasaalee sabseenaa (jaargochaa) Asoosama Hadhooftuu akka armaan gadiitti dhiyaateera.

1. Saaxila: Saaxilli seenaa asoosama tokoo keessatti bakka utubaan jaargochaa itti hundeeffamu yookiin iddoo fakkaattiiwwan gochoota asoosamaa raawwachuuf itti saaxilamanidha.

Fakkeenya -1

... Barnoota semisteera lammaffaa erga sirnaan jalqabnee ji'aafi torbaan lama geenyeerra. Qorumsi giddugaleessaa dhiyaateera. Barsiisaa Fiiziksiitu barumsaan duubatti hafneerra jedhee 'meekaappii' nu waamee barannee gara manaatti deebi'aa jirra. Akkuma amala kootii

mataa koo gadi cabsee deemaa ture. Fuuldura kootii waa natti ulfaannaan yoo oljedhu, fuullee sirrii kootii gurbaan tokko dhaabbateera. Oljedhee odoon hinqulqulleeffatin waa na gufachiisee odoon kufee lafa hingahin harkasaa lamaaniin na hammate. Rifaatuudhaan yoo oljedhu, funyaan keenya lamaan walxuqaniiru. Hidhiinkoo hidhiisaatti dhiyaateera. Hafuurri isaa ciccitaa natti baha. Hafuura dargaggeessaa baay'ee hoo'aafi foolii onnee namaa cabsee seenuu danda'u, kan baay'ee namatti tolu.... (fuula 139-140).

Yaada waraabbii kanarraa kan hubatamu egaa, guyyaan sun gaafa Hawwiin jaalala Abdiisaatiin qabamtee kiyyoo jaalalaa keessa galuu jalqabdeedha. Kunis kan agarsiisu, saaxila yookiin bakka utubaan jaargochaa Asoosama Hadhooftuu ittihundeeffame ta'uusaati.

2.Tuqata: Bakki kun bakka walddhabbiin fakkaattiiwwan jidduutti socho'uu jalqabuudha. Gocha duraan saaxilamee, walddhabbiif karaa saaqe duukaa taateen biroo dabalamee dubbiin akka babal'atuuf itti tuqata; gochi walxaxuu jalqaba. Asoosamicha keessatti bakki saaxilli ittimul'ate waraabbii asoosamicha keessaa fudhatameen deeggaramee akka itti aanutti ibsameera.

Fakkeenya -1

... Xalayaan Abdiisaan barreesse deebii tokko malee tureera. Ammas xalayaan lammataa qarshii dhibba shan waliin ergame.... Yeroo darbe barreessuuf yaadus keessi koo qophii hinqabu... callisuun filadhe. Jaalalli isaas onnee koo keessatti bakka qabaachuu qabe. Xalayaa isa lammataa kanaaf deebii barreessuun dirqama akka ta'een of amansiise. (Fuula 186).

Fakkeenya -2

Akkuma fixeen raajii kiyya kana Bashaatuutti agarsiifachuuf, fiige gara mana isaaniitti. ... "Hayi! Hawwii akkam oolte? Taa'i sireerra." Jettee achumaan cinaa koo teesse. Bashaatuun yaadan baddee turte. Olkaatee xiqqoo dhaabbattee kutaa keessa asiif achi dambal dambal jettee gara daawwitiin jirutti deemtee fuula ishee geengoofi funyaan ishee tan bakkaa bade... rifeensashee qiciicaa gateettii hindabarre san... xalayicha akka nama seenessuutti dubbiseefii xumuree gara yaada isheen naaf kennitutti deebi'e. Fuula Bashaatuu irraa waa lamatu dubbifama.... (Fuula 187).

Akka yaadota oliitirraa hubatamutti, Abdiisaan xalayaa jaalalaa tanaan dura barreesseefii ture. Hawwiin garuu yeroof deebii xalayaa isaatif hagas mara itti hindhphanne turte. Haata'u malee, erga xalayaan lammataa qarshii qabatee itti dhufee as Hawwii jaalalli Abdiisaa onnee ishee keessatti bakka qabaachuu eegaleera. Kanaaf amma deebii barreessuuf murteessite. Xalayaa ishees itti dhamaatee barreessitee akkuma xumurteen haa yaada irratti kennituuf yemmuu Bashaatuu bira geessitu, Hawwiin qarshii Abdiisaatiin uffatas jijjiiratee kan dur caalaa waan miidhgdeef miira Bashaatuu keessatti hinaaffaa cimaa uume. Kunis kan nama hubachiisu, waldhabbiin fakkaattiiwwan jidduutti socho'uu jalqabuu isaafi hinaaffaafi morkiin cimuu itti jalqabu, akkasumas gochis walxaxuu kan itti eegalu tuqata keessatti ta'uu isaati.

3. Finiina: Bakki kun asoosama tokko keessatti waldhabbiin eegalame gara fuulduraatti akka deemuuf, bakka gochoonni itti walxaxaa deemanii waldhabdeen itti hundee jabeeffachuudhaan walfalmiin atattamaa itti taasisamuudha. Haaluma kanaan bakka finiinni seenaa Asoosama Hadhooftuu keessatti mul'ate waraabbii asoosamicha keessaa fudhatameen deeggaramee akka itti aanutti dhiyaateera.

Fakkeenya -1

...Baashaatuun garuu keessa isheetti utuu hinjaallatin shira yaaddi. Keessi ishee didee dorgommii seena. Waan keessa ishee akkuma ittiin ukkaamamteetti sammuunshees wal atakaraa, "Afachu walagarraa kaa mee kan caalu waraqaa halluun miidhagdee jechoota filatamoo jaalala ibsaniin deemufi ana, ishee shittoo doolaarii alarraa ergameen uffata halaalaa miira namaa keessumaa qalbii dhiiraa akka Abdiisaa qirqirsanii kakaasanifi qaama koo fageenyaa dargaggoo meeqa gorora harcaasisaa oolu, ... lamaan keessaa kan filatamun ilaala. Du'a kooti har'a yoon dubartummaa kootiin injifadhee galuu baadhe, Bashaatuu miti." jette keessa isheetti. (Fuula 194)...

Fakkeenya-2

"Oh, Welcome...Isinii Giiftii? Baddaniim? ... walitti baacaatii gara kutaa Abdiisaatti waliin seenani. Kennaa isheen fidde irraa fuudhee, ...ofitti hammatee, "Bashee koo, ati bar eenyuyyuu nicaaltaa; dubartiin siin gittu tasumaa hindhalattu ..." jedhee adda isheerra, ... hidhii lamaan... akka qadaada weessoo buqqisanii yoo "dhoh" jedhu ture kan Bashaatuun yaadaan baddee ... Ta'us, Bashaatuun kaayyoo hidhattee kaateef galmaan ga'uuf hanga tokko deemteerti. (Fuula 229).

Waraabbiin asoosamicha keessaa gabaabinaan fudhatame kun akka agarsiisutti, Bashaatuun Hawwii gowwoomsitee Abdiisaa waggaa sadiin dura gattetti deebi'uuf, xalayaa anatu itti siif geessa jettee irraa fuutee mana Abdiisaa dhaqxe. Akkuma dhaadatee kaate kaayyoo ishee galmaan ga'atteera. Kanarraa kan hubatamu hinaaffaafi morkii cimaan Hawwiirratti ka'uu isaati. Kunis asoosamicha keessatti gochoonni walxaxaa deemuu isaanifi fakkaattii duree irratti inni kuun gufuu ta'udhaan waldhabbiin finiinaa akka deemu taasiseera.

Fakkeenya -3

... Hawwii abiddi jaalalaa erga itti qabatee akka beenzilaafi naafxaa walitti ida'amee gubaan itti cimee baatii tokko guutteerti. Mana barumsaas hafuurra jetteetuma deddeebiti malee barnoota gattee jirti. Yaaddoon ishee guddaan Abdiisaa arguudha. ... (Fuula 183). ... xalayaa itti dhamaatee, ... Abdiisaaf barreessitee Bashaatuutti geessite, maal irra akka gahe beekuuf jarjartee jirti. (Fuula 264).

Fakkeenya-4

...Osoo deemaa jirtuu, jechoota Bashaatuun itti toohaa oolte san tokko tokkon xiinxalte. Jidduutti aaraa, deebitee immoo fuula hiikaa sammuusheetti amala Abdiisaa suuraan bocce, dubbii Bashaatuutiin walmadaalchisaa, maaltu beeka? Jibba isaa qabaachuu dandeessi.... Lakkii Silaa jibba isaa qabaatee immoo gaafa walbarru sana maaf waa'ee isaa natti faarsiteree? Booda kana walitti mufataniiree? ... Akka wal-hinjaalanne yoo feete maaf gaafasuma natti himuu diddeeyyuu? Yoo wanti biraa kan yaadamaa jiraatu ta'e ammoo,...keessashee shakkiin waaddeera. Osuma akkanaa dhiphachaa adeemtu mana Abdiisaafaa geesse. (Fuula274-276).

Akka waraabbiiwwan olii ibsanitti, Hawwii jaalalli Abdiisaa baay'ee itti cimaa dhufee fedhiin barnoota ishees gadi bu'uu jalqabeera. Xalayaa ishee kan Badhaatuudhaan Abdiisaaf ergite, deebiin isaa dhadhaa ibidda bu'e ta'eera. Achumaan dhabamuun Bashaatuu immoo shakkii biraa uumuun keessa isheetti gubachaa osoo deemtu mana Abdiisaa geesse. Yaada kanarraa kan hubatamu, fakkaattiiwwan lamaan jidduutti waldhabbiin cimee finiinee gara fiixeetti deemaa jiraachuu isaati

4. Bantimiir: Asoosama keessatti bantimiirri bakka itti waldhabbiin cimee finiinaa dhufe fiixeerra gahuudhaan humnoota walfalman lamaan keessaa tokko isa biroorratti ol

aantummaa argatudha. Walitti bu'iinsi tures bakka kanatti gocha nama gaddisiisuun yookiin gammachiisuun guutamee dhangala'a. Bantimiirri Asoosama Hadhooftuu akka armaan gadiitti taa'eera.

Fakkeenya -1

... Warra halaalaa ija jaalalaatin wal egaa ture, ... har'a guyyaan Kamisaa qaama hoo'aa san walitti kaleessee, waldhungachiisuu waan oolu hinfakkaatu. Abdiisaan baay'ee mukaa'ee of jibbee ture. Sagalee Hawwiitu gammachuu addaatin isa utaalchise. (Fuula 278). ... Maddii koo erga na dhungatee,... fuulli isaa gammachuu guutame. ... "Baay'een miicciteettaam? Mana kiyyas naaf ilaaltaa... uu... achumaan immoo iccitii tokkos sittan hima. Meetii koo diddee na hinqaanessinitii adaraa abbaa keetii lafaa ka'i" jedhe. Bakka garaan jiru qoraan jira akkuma jedhan, waliin deemuuf murteesse.... lallaafaa buqqisee fuullee koo dhaabee,... keekii alaa fideen gurshaadhaan naukkaamse.... ani wallaalus jaalala, miiraa,.. keessaa tokko garuu na masakee daangaa of to'achuu bira na dabarse.... Eeyyeen! guyyaan sun seenaa dhaloota Hawwii keessatti yaadannoo mudannoofi... Hinaaffaan guyyaa sana keessa ishee hoogganuu eegale. ... Kamisa sa'aa booda wanti nita'a jedhamee tilmaamamu cuftinuu ta'eera... (Fuula 295).

Akka yaadni olii eerutti, Hawwiin warra Abbaa Abdiisaatti akka uffata miiccuuf haadhaan ajajamtee mana Abdiisaafaa dhaqxee turte. Carraa argame sanatti fayyadamtee shakkii Bashaatuurraa qabdu kan keessa ishee hinaaffaan walmakee ittiin gubachaa turteefi dheebuu jaalala Abdiisaas kan ishee baafachiise guyyaan Kamisaa umrii ishee keessatti isheef mudannoofi yaadannoo barabaraa ture. Guyyaan sun yeroof waanuma hundaa ishee milkeesseera; hawwiin ishees dhugomeera.

Fakkeenya -2

....Oduun Magaalaa Garbagurraachaa, keessumaa barattoonni, dargaggoonnifi shamarran waa'ee jaalala Abdiisaafi Hawwii bukeessu.... (Fuula 316). Fyyisaan ajaa'iba Charinnati dhagahe innis dhagahuuf qalbiin rarra'aa waan jirtuuf, dubbiin Charinnati odeessaa jiru galuufii didee,... "Sila ati Abdiisaa Gammachiis hinbeektuyii?" Gaaffii Charinnati ture. "Beeka, maal ta'eree?" Intala nuti kotokkonnee, guddisnee asiin geenyee halaalatti gomojjaanu, kunoo inni torbee darbe

mana isaatti bititinii baase,...“Fayyisaa, inuma gadhoofnem ... nu tuffateem ecci ...” aariin ture Charinnati kan dubbate. (Fuula 310). “...

Fakkeenya -3

Abdiisaan, ... akkuma dur iccitii hunda itti haasawaa ture san se’ee, Gufuutti waan godhe mara zaraggafee itti hime. Saniin booda Gufuun aaree shimalaan Abdiisaa caccabsee mataas madeessee mana hidhaa akka gale homaa hin dhageenyee?” jedhe. ...“Addabaabayiitti waa’ee ishee isaan lachuu dubbachuu hinbarbaadan.“Ati akkamitti dhageecheree kan isaan hindubbanne?” Ammas Fayyisaan ija shakkiitin ilaalatii gaafate. “Ana immoo misxiranyaa Gufuu kan ta’etu natti hime.” jedhe Charinnati. (Fuula 312).

Fakkeenya-4

“Ginii ana kan nagarrame, sisteriin kee akkamitti odoo ati Hawwii jaalattu, ... ishiin mataan ishiyyuu Abdiisaa... qooy ...qooyi ... ati itti hinhimne moo akkamitti Hawwii, Abdiisaaf xabbastii? Isheetu geesse jedhan mana Abdiisaatti...” Yoona ture Fayyisaan kan of wallaalee bishaan ta’e. ... (Fuula 313).

Egaa waraabbiiwwan olitti asoosamicha keessaa akka fakkeenyaatti fudhataman kunneen kan agarsiisan, Shirri Bashaatuun wixinamee ture daafaan isaa namoota hedduu qaqqabeera. Xaxoon ishee Hawwii qofa osoo hinta’in hiriyoota hedduu walitti diree sabaan walqoochisuu bira darbee qomoo lamaan walitti buuseera. Akka waliigalaatti egaa yaadota oliirraa kan hubatamu, asoosamicha keessatti fakkaattiiwwan jidduutti waldhabbiin finiinee bantimiir qaqqabuun humnoota walfalmaa turan keessaa ol aantummaa hayyu-dureetiin yaadonni nama dhiphisaa ykn qalbii namaa rarraasaa turan gama tokkotti nama boqachiisuu isaaniiti.

5. Sigigaannaa: Bakki kun asoosama tokko keessatti gochi dubbisaa qalbii rarraasee bantii /fiixeerraan geessisee ture bakka itti qabbanaa’aa dhufee, waldhabdeen gadi bu’aa deemudha. Asoosama Hadhooftuu keessaa sigigaannaan waraabbame akka armaan gadiitti taa’eera.

Fakkeenya -1

...Fayyisaan wixina yaada Charinnatifi Taammiraatfaan lafa jala mari’atanii qopheessan tahuu waan hubateef, kanatti yaadas hinkennine. Charinnat icciitii innifi Taammiraat mari’atan tasa baasuu isaatifi

Fayyisaa callisuu isaatti rifatee achumaan dugdaan ciise. Fayyisaan shira charinnatfaa xaxaa jiranitti baay'ee gaddee keessa isaatti boohe....yemmuu Charinnatfaa ilma abbaan sabboonaa, irratti gocha diinummaa raawwachuuf shira xaxan laalee hamma kiyyoo keessa lixutti eeguurra Abdiisaarra tumsuuf...Sagantaafi karoorri Bashaatuun baasaa turteefi xaxoon xaxaa turte addaan faca'eera.... Haati Bashaatuu balaa dhiibbaa dhiigaa irra gaheen Bashaatuu... waliin gara Finfinnee deeman...(Fuula 314).

Fakkeenya -2

Fayyisaan Charinnatifi garee Charinnat hundaan oodeera. Gufuunis, yaada Charinnatifi Taammiraatfaan jedhaniin tole jedhee fudhachuun hafee, diinni ulaa kanaan itti fayyadamuu yaaduun baay'ee isa gubeera.Gufuun hundaan taphannaan onaaifi ...sabasaa dhimma dantaaf gurguru se'anii turan. Haata'u malee, gaafa aariifi imimmaan waliin yaadasaanii mormee aariidhaan guggubachuu isaa hubatan, akka gaafa hidhaadhaa bahe isaan hindhiifnes,...Gareen Charinnatfaas shirri xaxuuf yaadan jalaa fashalaa'uu isaatirraayyuu, ... (Fuula 315).

Yaadota oliitirraa kan hubatamu, waldhabbiin fakkaattiiwwan jidduutti cimaa ture qabbanaa'aa dhufuu isaati. Kunis caasaan jaargochaa asoosamicha keessaa bakka sigigaannaan itti jalqabame kan agarsiisudha.

Fakkeenya -3

... Naatiifeeraan... dhimma sabummaa irratti... bilchinaafi quuqama qaba. Kaayyoo habashootaas qulqulleesset beeka.Waan hundaa Fayyisaarraa waan dhagaheef, Dhumarratti Fayyisaafi Abdiisaa walitti fidee araarsuuf, karaa barbaaduu jalqabe.Gufuufi Abdiisaa aariitu walitti buuse malee haaloon biraa waan hinjirreef, Abdiisaa waliin achuma mana hidhaatti araarsaniiru.... (Fuula 318).

Egaa akka waraabbiin asoosamicha keessaa gabaabinaan fudhatame kun eeruu yaalutti, shirri Bashaatuun wixinamee ture daafaan isaa namoota hedduu qaqqabeera. Xaxoon ishee Hawwii qofa osoo hinta'in hiriyoota hedduu walitti diree sabaan walqoochisuu bira darbee qomoo lamaan walitti buuseera. Ta'us, dhugaan niqallatti malee hincittuutii yaadichi fashalaa'uu jalqabe. Sababa harmeenshee dhukkubsateef jecha achii dhabamuun Bashaatuu tasgabbiidhaaf karaa saaqaa jira. Hawwii Abdiisaa jalaa baasuuf jettee Bashaatuun Fayyisaa obboleessa ishee akka Hawwii jaalatu abdii keessatti uumuun onnachiisaa turte. Sababa kanaan Fayyisaan Abdiisaadhaan walitti bu'eera.

Gufuunis Abdiisaa rukutee hidhamee ture. Gareen Charinnatfaan sobanii Fayyisaafaa walirratti kakaasaa turan. Haata'u malee shirri garee Charinnatfaan xaxamaa ture sababa tokko ta'uu Gufuufi Fayyisaafaatiin fashalaa'ee araarris bu'ee jira. Akka waliigalaatti, yaada olii kanarraa kan hubatamu, caasaan jaargocha Asoosama Hadhooftuu bakka itti walddhabbiin fakkaattiiwwan masaanuufi hayyuduree gidduutti cimaa ture baay'ee gadi bu'ee araarris taasifamee, bakka sirriitti sigigaannaan itti mul'ate ta'uu isaati.

6. Furmaata: Gochi saaxilaa kaasee hamma bantimiiiratti walxaxaa dhufe sigiga keessa darbee bakka kanatti hiika argata.

Hawwiifi Abdiisaan yeroof dhadhaa abidda bu'e tahaniiru. Maqaasaanii geeddaratanii waggaa lamaaf Dirree Dhawaafi Harar jidduu kitorobaandii daldalaa turanii erga qabeenyaas horatanii booda Abdiisaan meeshaa harkatti qabanii waggaa lamaaf mana hidhaa ture. Hawwiin, Abdiisaan waan addaan badaniif, gara Adaamaatti deebitee mana namaatti qaxaramtee daa'ima ishee waliin asiif achi kaachaa jireenya kophummaa dhiibuun dirqama itti ta'e. Adaamaattis jireenyi itti ulfaannan mucaa ishii namatti kennattee gara biyya alaas deemuuf yaaltee karaatti qabamtee gara biyyaatti (Adaamaatti) deebite. Ammas haaluma duraatin mucaa ishee (Yaadanii) waliin jireenya kophummaa san geggeessuu itti fufte. Abdiisaan mana hidhaatii baanan, homaa waan hinqabneef, innis Adaamaatti galee hojii malee asiif achi jooraa ture. Hawwiidhaanis waan walhinargineef, baay'ee aaree oolmaan isaa babbadeera. Ofittis gaddee, gocha isaattis gaabbee ture. Mee yaada olii kana fakkeenya asoosamicha keessaa fudhatameen deeggaruudhaan caasaan jaargochaa kan sigigaannaa keessa darbe akkamitti furmaata akka argate haailaallu.

Fakkeenya -1

...Hawwii garuu ammallee abdiin wayii ishee keessa jira kam akka ta'e wallaaltus. Waanuma fedheefuu lubbuun haftee ilma ishee argachuunuu isheef gammachuudha. ... Aaddee Dasiin garaa waan laaftuf ijoollee isheetifi Yaadanii adda baastee hinilaalle nikunuunsite malee. Hawwiin yaaddoo ilma isheetifi barbaacha Abdiisaaf jettee gara Adaamaa yoo deebitu Ruqiyyaan achuma Dirree teessee hojjachuu... (Fuula 333).

Akka waraabbiin olii ibsutti, Hawwiin biyya alaan deema jettee yemmuu karaatti qabamtee deebitu, Abdiisaafi ilma ishee barbaacha Dirree Dhawaarraa gara Adaamaa

dhufte. Abdiisaa yeroof argachuu baattus, Yaadanii argachuu isheetti baay'ee gammaddee turte.

Fakkeenya -2

...Waggaa sadiin booda galgala tokko sa'aatii tokkoofi walakkaatti fuullee Bataskaana Maaramii uffata bututtoofi .. tokkoon maramee ciisee osoo boohuu, gidduutti jireenya itti dhalatefi har'a keessa jiru madaaluu jalqabe....Ibsaan daandii gubbaa sirriitti ifa. Waraqaa mammaramteefi qalama baafatee walalo 'HADHOOFTUU' jedhu barreessuu eegale. ....(Fuula 334)

Fakkeenya-3

Irra deddeebi'ee osoo dubbisuu, sagalee dubartii waggoota muraasan dura beekutu gurra isaa bu'e. Sagalee qofaa miti, maqaa inni beekutu sagalee inni beekuun waamame, "YaadaniiYaaddoo koottu konkolaataan si nyaataa gurbaannana. Hoodhuu dinnichaa kana nyaadhu." Gurrasaa shake.... Fuullee Abdiisaatti dubartoota shanii gadi gara daangaatti dubartii gadi jettee dinnichaa daa'imaaf quuncisaa jirtuufi kan daa'imni cinaashee dhabbatee rifeensashee dheeraasan irraa harkisaa, takka immoo bittinsee itti maramee kolfu fageenyatti utuu ilaaluu jidduutti, "Dhiisi maaloo Yaaddoo koo, Yaadanii koo Hoodhu kunoo siif quunciseeraa" jettu sirritti hubatee laale. Waaqaaf galata galchuuf yeroollee hinarganne. Daandii figichaan qaxxaamuruuf yoo jedhu,...(Fuula 352).

Fakkeenya-4

Dhiirri natti maramee na dhungachaa jiru akkuma natti marametti imimmaan isaa natti hoo'ee, "Hawwii koo, Meetii koo, akkana na duraa taatee?" yoo inni jedhu, sagalee beekke anis iyya itti qabsiisee walitti maramnee odoo jirruu na gadhiisee, "Yaaddoo koo! ija kee inuman argee? Yaa Waaqi galata kee" jedhee, ... booha eegale. ... Garba Gurraachatti galuu baatus, mucaa isaa fuullee warraatti guddachuu qaba jedhee godaansa dhuma Fiichee godhatan. ... (Fuula 353-354).

Yaada waraabbiiwwan asoosamichaa kanneeniirraa akka hubatamutti, Hawwiin gidiraa meeqa keessa dabartus, lubbuun haftee abbaa warraa ishee, Abdiisaafi ilma ishee Yaadanii osoo lubbuun jiranuu argachuun isheef gammachuu guddaadha. Abdiisaanis, rakkoo hedduu dhandhameera, yaadda'eera, dhibameera. Abdiisaa durii hinfakkaatu; warri isa beekan akka argan hinbarbaadu. Kanaaf jecha Garba Gurraacha galuurra

godaansaafi jireenya isa dhumaa Fiichee godhatan. Kanumaan caasaan jaargochaa Asoosama Hadhooftuu furmaata argate jechuudha.

Haalli xumuraa seenaa asoosamichaas, gaddisiisaadha. Knis kan ilaalame, gama fakkaattiiwwan hayyudureetiin yoo ta'u, Hawwiifi Abdiisaan fakkaattiiwwan gurguddoo asoosamichaati. Kaayyoon barumsa Hawwiis karatti cite, rakkoo meeqa keessa darbanii, walis dhabanii, deebi'anii immoo walargatanii gammadanis, jireenya isaanii kan hafe yeroo dheeraaf itti fufsiisuuf hincarroomne. Jireenya duraan dabarsan keessatti waan hadhooftuu osoo itti hinyaadin humnaa ol fudhatanii walsummeessaniif, walitti deebi'anii baay'ee osoo hinturin, Abdiisaa dhibee Eedisiitin lubbuun isaa bahe. Yeroo muraasan booda kan Hawwiis carraan kanuma ta'e. Hadhooftuu Summiiti.

3.1.3. Qindoomina Jaargocha Asoosamichaa

Barreessaan tokko asoosamasaa yemmuu barreessu karaa adda addaatin jaargocha eegalu danda'a Fakkeenyaaf, gidduu, jalqabaafi xumura ykn xumura, gidduufi jalqabaa seenicha eeggalu danda'a. Gulantaa tuqataa yookkiin ka'umsa gochaa irraa jalqabuu dhiisuu mala. Caasaalee jaargochaa keessaa kan irra caalaa dubbisaa hawwachuu danda'a jedhee itti amane irraa eegaluudhaan dhimma itti baha. Kan barreessaa Asoosama Hadhooftuu yoo fudhanne, seenichi gara xumuraa irraa jalqabe. Kunis fakkeenya asoosamicha keessaa fudhatameen deeggaramee akka armaan gadiitti dhiyaateera.

Fakkeenya -1

“Raajiidha kan yeroo Silas boqonnaa hinqabdum halkaniifi guyyaa barartiim.

‘Har’a miti ture waggaa torba dura

Odoon gala deemuu mana barumsaarraa

Hihiyaa tiyyaaniis walbeeku san dura

Ishee harka fuudhee, anaanis walbarra...’ naan jetteyyuu hinyaadattaa?” jettee sirba Almaaz Tafarraa walaloofi yeedaloo waliin marqaatii akka waan sirreessituu. Osoo hinxumurin gidduutti kuttee yaadan erga fagaattee booda “...lihi... aah! ... ayii Yaa ija jaalalaa, yaa garaa jaalalaa... jettee, ammas ijashee adii guddaa hamma tirikaa gahuufi gidduutti mallattoo qofaaf gurraacha’u san fagootti ergitee yaadan fagaattee seenaa ishee akka doo’ii waltajjii irratti daawwatanii waan ilaaltu fakkaatte Hawwiin. ... (Fuula 24).

Fakkeenya -2

Humna hinqabneen of dhoowwaa onneeshee kudhanitti qoqqoodameen immoo abbaa warraashee Abdiisaa ilaaltee ammas sammuu didee duubatti ishee deebisuun suuraa Abdiisaa kan duriifi isa ammaa kan halluunifi simboon gadhiisee fuuldura isheetii ija iasaa qofa kololaachisu taajjabdee dubbii dadhabnaan imimmaaniin fuula dhiqattee akka waan afaan baasee dhibee keessashee eelchee, guggube sana baaseefii himuu! (Fuula 25).

Fakkeenya -3

Abdiisaan akka dur humna, qabeenya, bareedinaafi maallaga dhabus, jaalalli dhugaa keessa isaatii haqamee hinbuqqaane. Haata'u malee humna qabaatee mahaarrabii fudhatee ol jechuun imimmaan akka rooba gannaa maddii isheerra dhangala'u irraa haquu dadhabus, ija qofaan ishee ilaaluu irra innis imimmaan isaa gurguddaa hamma sanyii baaqelaa gahu san maddii mallaa fuula isaa irra hiriira galchee hirquu filate. ... (Fuula 26).

Waraabbiiwwan asoosamicha keessaa fudhataman kunneen kan agarsiisan, Hawwiin erga Abdiisaan dhibamee sireerratti galee, seenaa duraan waliin dabarsanifi haala jalqaba isaan itti walbarte yaadattee, har'aaf garuu dandeettiin jara lachuu imimmaaniifi gadda qofadha. Kunis kan hubachiisu, barreessaan asoosamichaa seenicha gara xumuraa irraa kan eegale ta'uu isaati. Kanaaf, tartiibni gochootaa walfaana hiriiruun kan deemee miti, dubbisaa asoosamichaatu wantoota raawwataman toora galchee hiikkata jechuudha. Kanarraa ka'uudhaan karaan barreessaan gulantaa ka'umsaa asoosamichaa ittiin filate akka dubbisaa hawwatutti kan qindaa'edha jechuun nidanda'ama. Sababni isaas, "Maaltu ta'uuf deema?" jedhee qalbiin isaa rarra'uuan hanga dhumaatti akka dubbisu isa kakaasa.

Egaa akka waliigalaatti, Asoosama Hadhooftuu keessatti caasaaleen jaargochaa hunduu hammatamanii jiru. Kunis, asoosamichi ulaagaa asoosamni tokko guutuu qabu keessaa isa kana kan guute ta'uu isaa hubachiisa.

3.1.4. Qaaccessa Fakkaattiiwwan Asoosama Hadhooftuu

3.1.4.1. Fakkaattiiwwaniifi Namfakkeessuu

Fakkaattiiwwan caaccuulee asoosamaa keessaa tokko ta'anii namoota barreessaan uumamanii seenaa asoosamaa tokkoo keessaatti qooda fudhataniidha. Namfakkeessuun akkaataa asoosaan fakkaattiiwwan asoosama isaa keessatti bocee ittiin dhiheessu

yookiin ittiin uumudha. Barreessaan asoosamaa tokko akkaataa xiyyeeffannoo isaatin fakkaattiiwwan karaa adda addaatiin bocee dhiheessuu danda'a. Haaluma walfakkaatun barreessaan Asoosama Hadhooftuus wantoota adda addaa xiyyeeffachuun fakkeenyaaf, dhaabbii qaamaa, amala, hawaasummaa, xinsammuufi kkf irratti hundaa'ee bocee dhiheessuudhaan seenaa asoosamichaa keessatti akka qooda fudhatan taasiseera.

Fakkaattiiwwan asoosama tokkoo gosoota adda addaatti qoodamuu danda'u. Fakkeenyaaf, gahee isaan seenicha keessatti taphataniin bakka gurguddoo lamatti qooduu dandeenya. Isaanis, namfakkiilee gurguddoofi xixiqqoo jedhamu. Qooddiin inni biraa immoo kallattii waldiddaa uumamuutin ta'ee hayyuduree /goobangaleessafi masaanuu jedhamu. Ta'us, goobangaleessifi masaanuun fakkaattiiwwan gurguddoo jalatti ramadamuus danda'u. Fakkaattiiwwan gurguddoon kanneen seenaa asoosamaa tokkoo keessatti gahee guddaa qaban ta'ee gochisaanis seenicha fuuldura deemsisuu keessatti bu'aa guddaa kan gumaachudha. Fakkaattiiwwan xixiqqoon immoo seenaa fuuldura deemsisuu keessatti bu'aan isaan buusan xiqqaadha. Altokko qofas mul'atanii achumaan dhabamuu danda'u. Mee fakkaattiiwwan Asoosama Hadhooftuu haa ilaalluu.

Asoosamicha keessatti fakkaattiiwwan gurguddoodha kanneen jedhaman Hawwii, Abdiisaa, Bashaatuu, Fayyisaa, Charinnat, Obbo Gammachiis Dachaasaa (Abbaa Abdiisaa) faadha.

Fakkaattiiwwan xixiqqoon asoosamichaa immoo, Gufuu Jireenyaa, Abbaa Waaqumaa, Dr. Abbiduuba, Adde Carraaqxuu Guddinaa (harmee Hawwii), Abbaa Suuteefi Haadha Suutee, Aaddee Waaritee, Taliilee, Ruqiyaa, Naatiifeeraa, Ayyaantuu Oromiyaa, Immiruu, Obbo Dammaqee, Aaddee Warqituu, Jiituu, Birruu, Sr. Adii, Sr. Biqiltuu, Taammiraat, Daanyaachoo, Shifarrraa, Obbo Hayila Maariyam Dubbaalee (Abbaa Charinnat), Obbo Tusii Ushaa, Dr. Daandii, Aaddee Giifto Beekaa (harmee Abdiisaa) faadha.

Fakkaattiiwwan masaanuu keessaa ammoo Bashaatuu, Fayyisaafi Charinnat maqaa dhahuun nidanda'ama. Akkataa fakkaattiiwwan gurguddoon yookiin masaanuufi fakkaattiiwwan xixiqqoon Asoosama Hadhooftuu ittiin dhiyaatan yaada muraasa asoosamicha keessaa fuudhatame waabeffachuun haa ilaalluu.

3.1.4.2. Fakkaattii Goobangaleessa (Hayyuduree)

Goobangaleessi kan seenaan asoosama tokkoo isarratti jalqabee isumarratti xumuramudha. Jaargochi asoosamichaa isarratti ijaarama waan ta'eef, waa'een isaa jalqabaa hamma dhumaatti dubbatama. Haaluma kanaan goobangaleessi Asoosama Hadhooftuu Hawwiidha. Sababni isaas, seenaan asoosamichaa isheemaan eegaleet, isheemaan xumurame. Maqaan ishees jalqabaa hanga dhuma seenichaatti ka'aa kan turedha. Haalli asoosaan goobangaleettii tana ittiin dhiyeesse akka gadiitti taa'eera.

Fakkeenya -1

... Ani Hawwii Boruuti... Maqaa kana abbaa kootu naaf moggaase. Waa malee hinturre moggaasni maqaa kootii yeroo san. Waggaa torbaffaa ilmi dhiiraa dhalatetti ture kanan dhaladhe. Fedhiin jara lamaanituu durba argachuu ture. Maarree ani dhalannaan harmeen tiyya "Fedhii, Boonsituu haa ta'u maqaan isii" jetteen. Abbaabbeen garuu "Lakkii hawwiifi niyyaan keenya waan galma nuu gaheef fuuldurattis waan guddaaf waan ishee eeggannuuf, 'Hawwii' jedhamuu qabdi" (Fuula 122)

Akka yaada Waraabbii asoosamichaatti, asoosaan fakkaattii hayyuduree tanaaf maqaa 'Hawwii' jedhu maalirraa ka'ee akka moggaasse ibsuu yaaleera.

Fakkeenya -2

... Shamarree magaala qal'oo dheertuu rifeensi yabbatee gurmuu lamaan fuulduratti shaa jedhee guntutashee xiqqqoo hamma loomii geessufi fiixeen qaramee akka qoree agamsaa,... ijja ishee guddaa hamma tirikaa kan illeen nyaara ishee bir'atee gamaa gamanaan nyaara ciisu lamaan gidduutti rifeensi biraa tuucha'ee gara addashee ol garagalee ciisu funyaan sororatee akka ulee harooressaa kan dhaabbatu, hidhii dhiphaa boora gubbaan haphatee jalli xiqqoo furdatee... maddiin fuulashee bishaan lagaa fakkaatu, kan yoo seeqattu mallaan keessatti dhommooqatee bareedina biroo dabaluuf, qaaruuushee lamaaniiin rifeensi luuccaan gadi cicciise , mudhiin ishee qallaan mootii kanniisaa...(Fuula 253-254).

Egaa waraabbiin asoosamichaa akka agarsiisutti, asoosaan fakkaattii hayyuduree Hawwii jedhamtu dhaabbii qaamashee xiyyeeffannoodhaan bocee dhiyeessuun miidhaginni ishee maal akka fakkaatu ibsuudhaan suuraa miidhagina ishee sammuu dubbisaa keessatti kaasuuf yaaluu isaa hubachuun nidanda'ama.

Fakkeenya -3

... Dur Hawwiin obboleessa ishee fakkeenya gadhattee qo'atti turte. Kan isheetti cime daddaffiin isa bira geessitee ibsaafi. Kan inni itti agarsiise hunda irra deebitee xiinxaluun hojjachaa turte... Mana barumsaa yoo deemuufi galtu suuta deemuun aadaa ishee hinturre. Akka fardaa gulufti. Yeroo san umriishee waliin qaamaanis qalloo waan turteef, hiriyoonna dareesheefi ollaa waliin galan, 'bararii', 'paastaa'fi ' hilleettii'faa jedhanii itti qoosu. ... (Fuula 107).

Bifuma walfakkaatuun Waraabbii olii kana irraa kan hubatamu, asoosaan fakkaattii hayyuduree tana amalaafi hojii ishee irratti hundaa'ee dhiyeessuudhaan maal akka fakkaattu ibsuu isaati.

Fakkeenya -4

... Hawwii jorroo gowwiyyoo milkaa'ina xalayaafi fiixa ba'iinsa jaalala ishee malee kanatti aanee maaltu akka uumamuuf ta'u kan yaadde hinfakkaattu Bashaatuun garuu ... (Fuula 194)...Ahee yaa Hawwii Jorroo gowwee koo Ati kana maal quba qabda? Gurri abbaatti duudaadha....nama amanuun jeedala ta'uudha. ... Ayii yaa Bashaatuu mee namni akkamitti ancufa tufe deebi'ee arraaba?... (Fuula 242). ...Yoona qulqullittiifi hiyyeettiin too Hawwiin faallaa isaanii, qiixxaa gogaa yookiin akaayyii ishee waliin qabsootti jirti ta'a.... (Fuula 232).

Yaada waraabbiiwwan kanarraa, Hawwiin nama fayyaalettii qulqulluu tan namatti daba hinyaadnefi hiriya ishee tan baay'ee hinshakkine akkasumas immoo harkaqalettii ta'uu isheetu hubatama. Akka waliigalaatti, barreessaan asoosamicha keessatti fakkaattii hayyuduree miidhagina dhaabbii qaamaa, haalaa amalaa, cimina hojiifi kan kana fakkaatan irratti hundaa'ee bocee dhiheessuudhaan namoota addunyaa kanaa kanneen amala akkanaa qaban Hawwiin bakka buusee ergaasaa ittiin dabarfateera.

3.1.4.3. Fakkaattiiwwan Masaanuu

Asoosama keessatti fakkaattiiwwan kaayyoo goobangaleessaa /goobangaleettii gufachiisuuf deemuun waldiddaa finiinsan fakkaattiiwwan masaanuu jedhamu. Hojiifi kaayyoon isaanii nageenya hayyuduree sarbuu, waan jaallate akka hinarganne, waan inni /isheen karoofate/tte kallattiifi al-kallattiin gufachiisuudhaan kaayyoosaa /ishee karatti hambisuudha.

Bifuma walfakkaatuun fakkaattiiwwan masaanuun Asoosama Hadhooftuu keessatti kaayyoofi hojii hayyuduree gufachiisaa turan hedduu yoo ta'an kanneen ijoodha jedhaman akka armaan gadiitti ibsamaniiru.

Fakkeenya -1

... Bashaatuun gara daawwitii saanduuqa dhaabbataa keessa jirutti deemtee dhaabbattee xiyyeeffannaadhaan fuulashee geengoofi funyaan ishee gaararratti bakkaa bade, jala isaatin ol jedhu, rifeensashee qaciicaa gateettii lamaan fuulduraan jigee guntuta lamaan irra hinbabarre san, guntutashee guddaa qabdoon cinqamee lapheeshee guddise san, furdinashee kan boca qaamashee balleessefi ilkaan ishee ... sana hunda ilaaltee akka of jibbuu ta'uudhaan, ... (Fuu 189-190).

Waraabbii olii kanarraa, Bashaatuun dhaabbii qaamasheefi miidhagina ishee kan Hawwiitiin walbira qabdee yemmuu ilaaltu hinaaftee of jibbuu isheet argina. Asoosamicha keessatti Bashaatuun addooyyee (hiriya) Hawwii osoo taatuyyuu, daba irratti hojjachaa waan turteef akka masaanuutti lakkaa'amtee jirti.

Fakkeenya -2

... Fayyisaan umriidhaan yoo ta'e malee maaliin Abdiisaa gadi jiraa? Barumsaanis yoo ta'e kormee dhiiraati. Bareedinaanis taanaan magaala qallaa dheeraa qacalee kanaam?... ...Qabeenyaanis taanaan warri keenya eenyuu gadi jiru? Kan Abdiisaan isheef godhu Fayyisaan godhuu dadhabus, hunduu harka kiyya waan jiruuf maaltu ulfaatatee? Maarree kun hunduu walitti dabalamee onnee hiyyeettii sanii fannisee madaala ishii gara Fayyisaatti jigsuun qaba. ... (Fuula 262).

Fakkeenya -3

Abdiisaan, "Bashaatuu, maaloo na hincinqin. Inni guyyaatu sammuu koo jeeqaa jira. Maalif hinyaaddu? Hawwii hoo?" jennaan, aarii hinaaffaan makaa qoosaa fakkeessaa, "Ati immoo ammas hinbilchaanneyii? Du'aa Har'as edaa ashuuqqiidhaayii? Maal abbaashee sirraa qabdii? Yoo jaallatte lamaan, jibbinaan immoo fonqolcha sadarkaa tokkooffaatu qoricha isheeti." .... (Fuula 246).

Waraabbiiwwan asoosamichaa kanneenirraa, Bashaatuun Abdiisaa Hawwiirraa gara ofiitti, akkasumas, Hawwii immoo gara Fayyisaatti garagalchuuf yaalii isheen gochaa jirtuufi tarkaanfii irratti fudhachuuf akka yaadde nihubatama.

Fakkeenya -4

... Bashaatuun hundaan firee waan taatef, ana biraa duubatti hafteet dhaabbattee oduushee haleelti... (Fuula 141). ....Bashaatuun sodaafi qaanii waan hin qabneef, sagalee ol kaastee, "Eessa gahuuf akkas kaattaa? Na eegi qoodana hinbixxillaa'inii." Naan jette. Deebii tokko maleen jaajjee eege. Akkuma na bira geecheen, "Baacoofi taphasaa waanan yaadeff biratti hafe. Namni isa wajjiin oole kolfaafi gammachuutu umrii dabalaafi. Baay'ee 'funy' dha beektaa Hawwii koo" jette ija koo keessa ilaaltee. ... (Fuula 144).

Yaada waraabbii asoosamichaa Kanarraa kan hubatamu, Bashaatuun Hawwii caalaa amala kolfitee dhiira hedduu waliin walii galuufi dandeettiis itti qabaachuu isheet. Akkasumas, Abdiisaan jaalallee ishee kan durii ta'usaa osoo beektuu sobdee Hawwiitti jajjee fedhii isheetiin alatti walbarsiistee xaxoo jaalalaa keessa galchaa jiraachuu isheeti.

Egaa akka waliigalaatti, Barreessaan Asoosama Hadhooftuu guutuu asoosamichaa keessatti fakkaattii masaanuu tana amalaa gadhee gonfachiisee akkasumas, dhaabbii qaamaatiin bocee dhiyeessuudhaan fedhiifi yaada fakkaattii hayyuduree faallessuuf tattaaffii isheen gochaa turte ibseera. Kanumaan walqabatee fiixaan baa'iinsa kaayyoo barnootashee kan ishiifi maatiin ishii hundi hawwaa turan irratti gufuu ta'uun Bashaatuu, kana qofattis osoo hindhaabbatin Hawwii intala seexaa cimaa qabdu jaalala fakkeessee hunoo dhibeef saaxilee biyyeetti ishee makeera.

Fakkaattiiwwan gurguddoo Asoosamichaa (masaanuu) kanneen jedhaman keessaa inni biroo Fayyisaadha. Obboleessa Bashaatuu kan ishiin Hawwiitti dhaadhessaa turteedha. Daree gadiitii kaasee Haawwii waliin barachaa turan. Mee kana fakkeenya asoosamicha keessaa fudhatameen deeggarree haailaallu.

Fakkeenya -1

...Torbee lamaan booda Fayyisaan ija jabaatee yeroo boqonnaa, "Sin barbaada" naan jedhe kaa Dr. sagalee gaddaan guutameen. Ani garuu waa'ee isaaf homaa hinyaadu waan tureef, "Garuu maaliif na barbaadde?" jedheen itti kolfee ija tuffiitiin ilaalaa. Fuulli isaa hatattamaan jijjiiramee ijoollee keessaa qofaatti na baasuuf gara gaattiraa bifa geengoon walitti tuucha'ee jirutti ol walumaan maqne. (Fuula 305).

Fakkeenya -2

...Sagalee ciccitaa aariin makaafi xiiqiidhaan guutameen, "La...lakkii ani dhimma lamaan keenya ilaallatuuf si barbaade. Afachu ati Hawwii,

tuffiidha moo maalinni hanga ammaatti kan deebii hindeebifne? Umrii koo ijoollumma jalqabee hanga ammaatti jaalala keetiin qabamus, obese har'a gaheera. Kana caalaa immoo na hindandeessisu. Deebii biraa hinbarbaadu tole siin jaaladha jettee yoo deebiste malee, carraan keenya lachuu fuulduraaf du'a akka ta'een sitti himuu barbade... nama biraa jaalattee si dhabee arguurra lamaan keenyafuu du'an qopheessa."
... (Fuula 306).

Akka yaada waraabbiiwwan asoosamichaatti, Fayyisaan kanaan dura xalayaa jaalala Hawwiidhaaf barreessee hanga ammaatti deebii wayiituu waan hin argatiniif obsa fixateera. Akkasumas, nama biraa jaalattee ta'a yaada jedhuun hinaaffaan keessa isaa waxaleera. Kanaaf, deebii atattamaa, "Siin jaaladha" kan jedhu qofa eeggachaa akka jirufi yoo ta'uu baate immoo, lubbuu isaafi kan ishees lafarraa akka dhabamsiisuu hedu akeekkachiisuun doorsisaa jiraachuu isaati. Kunis, akka waliigalaatti kan nama hubachiisu, seenaa asoosama tokkoo keessatti fakkaattiiwwan fedhii malee yaadaafi kaayyoo goobangaleessaa /goobangaleettii gufachiisuuf hojiiwwan kana fakkaatan raawwatanifi raawwachuufis tattaafatan fakkaattiiwwan masaanuu jalatti kan ramadaman ta'uu isaaniiti.

Fakkaattiiwwan gurguddoo keessaa inni biraan immoo, Abdiisaadha. Barataa kutaa kudha lamaati. Jalqaba jaalalee Bashaatuun ture. Boodarra garuu jette jetteedhaan erga Bashaatuun walitti bu'anii ishee dhiisee shamarran biraa hordofuu jalqabe. Egaa adeemsuma kana keessa kan Hawwiinis walbaranii jaalallee bira darbee abbaa warraafi haadha warraa jedhamanii ilmaanis waliin horan. Kan walbarsiises, Badhaatuudhuma. Jaalala fakkeessee waldorgommii Bashaatuufi faayidaan maallaqaa, akkasumas, jechoota Abdiisaatiin walitti dabalamuudhaan Hawwiin booji'amtuu jaalala Abdiisaa taatee kaayyoon barnootaafi jireenyi ishee kan egeree gufateera. Kanarraa ka'uudhaan egaa, asoosamicha keessatti Abdiisaanis karaa al-kallattiitin fakkaattii masaanuu jedhamuu nidanda'a. Mee haala barreessaan Asoosama Hadhooftuu fakkaattii kana ittiin dhiyeesse haa ilaalluu.

Fakkeenya -1

... Abdiisaan ilma soorressaati, ijoollee kudhan keessaa isa qofatu dhiira. Mucaa dhumaa waan ta'eef, abbaafi haati kennaa addaa Waaqni laatef akka ta'etti amanu. Kanaaf, eenyunuu hinqixxeessan; lubbuu ofii caalaa

jaallatu. Ijoollee kudhan keessaa Abdiisaa qofatu dhiira. Kanneen hafan shamarrani. Abdiisaan mucaa dhumaa kan dhala irratti dhaaban. Abdiisaa warra Hammachiisaatu moggaasef. Abbaan yoo waamu, “Tokkee” jedhaan; haatimmoo, “Qore Baaso” jettiin.... (Fuula 177).

Fakkeenya -2

... Abdiisaan ...dargaggeessa magaala bifti ulaanulaa, bareedaa qalla dheeraa, qacalee, rifeensi kirkim jedhee filamee miidhage. Ijji isaa ija dubartii fakkaata; takka ilaallan irraa buqqifadhu nama hingodhu. Funyaan isaa inni funyaan kiyyatt qajeelche ujummoo gaayyaatiin qixxaata. Funyaanuma kanaan ta’uu hinoolu kan namoonni baay’een walfakkaattu nuun jedhan. (Fuula 140).

Fakkeenyi waraabbii asoosamicha keessaa fudhatame, Abdiisaan maatii akkamii irraa akka dhalateefi maatin isaa immoo ilaalchafi hawwii akkamii akka isaaf qabaniifi abdii akkamiitis akka irraa qaban waan tokko namatti mul’isa. Dabalataanis waraabbiin asoosamichaa miidhaginni dhaabbii qaamaasaas maal akka fakkatu hamma tokko addeesseera.

Egaa asoosamicha keessatti asoosaan fakkaattii kana haala maatii ykn dhaloota jireenyasaafi miidhagina dhaabbii qaamaasaa irratti hudaa’uudhaan bocee dhiyeessuun kan ergaasaa ittiin dabarfate ta’uu isaati.

Obbo Gammachiis Dachaasaa (Abbaan Abdiisaa) fakkaattii Asoosama Hadhooftuu isa biraati. Barreessaan asoosamichaa namfakkaatti kana akkaataa inni ittiin dhiyeesse, waraabbii asoosamichaa keessaa akka fakkeenyaatti fudhatamerraa ilaaluun nidanda’ama.

Fakkeenya -1

...Obbo Gammachiis Dachaasaa barsiisaa ture. ... Yeroo ammaa nama guddaa, beekaa, kabajamaa, sooressaafi sabboonaa cimaa Abdaarii magaalaa Garba Gurraachaati. Nama seenaa beekufi quuqaan sabasaa isa waraanudha. Ijoolleen isaanii dubartoonni shan Awurooppaafi Ameerikaatti leekcherara yuunivarsiitiiti. Shamarran lama immoo yuunivarsiitii adda addaatti barsiisaa jiru. Yeroo ammaa kana Kulaniifi Jiituun immoo barattoota Soshoolojiifi Meediisiinii Yunivarsiitii Jimmaafi Gondaritti baratu walduraa duubaan. Isa hunda caalaa garuu kan silaa isa gammachiisu, Abdiisaan bakka tokko gahee arguudha. Yeroo baay’ee qofaatti waamee gorsa. Obbo Gammachiis baay’ee sooressa. Konkolaataa manaa, Efeserii lama, innatiree sadi...qabu. (Fuula 178).

Fakkeenya -2

...Abbaan Abdiisaa xiqqoo yaadaniiti, “Ilma koo hamman si jaaladhu beeki. Takkee takkee yoon si ilaalu, akka nama bu’uura hinqabnee taata. Of wallaaltotaafi warra of si wallaalchisuuf kaatan wajjiin oolta. Gaafas immoo of gatta, of tuffatta, eenyummaa kee gatteet ganda fakkaatta,...Oromummaa kee kan sirraa mulquuf yaadan waliin hinoolin. Warra alaabaa Minilik 2^{ffaa} uffatanii... jedhan waliin akka michoomtu dhiisitii akka waliin mul’attu hinbarbaadu. (Fuula 180).

Akka waraabbiiwwan asoosama kanaa eeranitti, Obbo Gammachiis Dachaasaa nama hayyuufi soorressa, manguddoo hawaasa keessatti kabaja guddaa qabuufi kan quuqaan hawaasa isaa itti dhagahamu, akkasumas immoo nama aaddaa ofiitiin boonufi hawaasni isaas sabboonummaa qabaatee of fakkaatee akka jiraatu yoomiyyuu nama hawwu akka ta’edha.

Egaa kanarraa wanti hubatamu barreessaa asoosamichaa fakkaattii kana irra caalaa haalaafi ilaalcha hawaasummaarratti xiyyeeffatee bocee dhiyeessuudhaan ergaan asoosama isaa karaa kanaan dubbistoota akka qaqqabuuf mala inni itti fayyadameedha.

3.1.4.4. Fakkaattiiwwan Xixiqqoo

Fakkaattiiwwan xixiqqoon asoosama kanaa hedduudha. Isaan keessaa muraasni akka armaan gadiitti dhiyaataniiru.

Abbaan Waaqumaa fakkaattiilwwan xixiqqoo asoosamichaa keessaa isa tokkodha.

Kanas waraabbii muraasa asoosamichaa fudhachuun haala ittiin dhiyaate haalaallu.

Fakkeenya -1

... Abbaan Waaqumaa jaarsa waggaa torbaatamii-shaniiti. Ganama aduun baanan barcumaa dukkaan, ...alatti baafamti. ... Hanga sa’aatii kudha lamaatti bakka sanaa hinkaatu. Isaanis achuma taa’anii ijoollee ofiin marsuun durdurii, mammaaksafi baacoodhaan ijoollee booharsaa oolu. Galgalas ibidda qaqaammachaa ijoollee ofiin marsanii hibboo gaafatanii akka aadaa tapha hibbootti deebii irraa fuudhu. (Fuula 28).

Fakkeenya -2

... Abbaan Waaqumaa Atoo Dammaqaa hinjaalatan, ilma dabtaraa, manzicha abbaafi akaakayyuun isaa... kan nama keenya fixaa turan garajabeettii, waanyituu, falfaltuu, qurciiwwan... lafa keenya irraa nama keenya buqqisanii...(Fuula-41).

...Oromoo yoo argan garuu odoo hinbeekin imimmaan dhangalaasuun haala biyyaa gaafatu. Isa of hinbeekne ni gorsu, seenaa barsiisu; isa of beeku immoo ni eebbisu. ... Ijoollee isaanii yoo gorsan, “Ani qaabeenyi koo, abdiin koo, humni koo, Oromoodha. Humnaafi qabeenya keessan

*Oromoof oolchaa, beekumsaafi dandeettii keessan Oromoof qoodaa...
maqaa koo na hinballeessinaa. Maqaa baduu manna du'anii baduu
wayya, adaraa keessan!" ... (Fuula 42).*

Akka ibsa waraabbii asoosamichaatti, Abbaan Waaqumaa nama maqaa ofii eeggatu, faayidaafi eenyummaa sabasaatiif dhimmamu, miidhaa saba isaatiif quuqamu, dhaloonni lafaa dhufaa jiranis aadaa, afaanifi eenyummaa isaanii baranii akka walbarsiisan, tokkummaa isaaniitiin boonuu akka qaban hawaasa isaa keessatti xiiqiidhaan nama gorsaa jirudha.

Yaada kanarraayis hubachuun kan danda'amu, barreessaan asoosamichaa fakkaattii kana akkaataan inni ittiin dhiyeesse haala hawaasummaaafi xinsammuu irratti hundaa'ee qooda kenneefii ergaa isaa ittiin dabarfachuuf asoosama isaa keessaatti kan itti fayyadame ta'uu isaati.

Fakkaattiiwwan xixiqqoo asoosamichaa keessaa inni biroo Gufuudha. Gufuun hiriya Abdiisaa kan inni baay'ee itti dhiyaatudha. Haala asoosaan namfakkii kana ittiin dhiyeesse haa ilaalluu.

Fakkeenya -1

... "Maali amala akkasii odoo qabduutii kan akkas ko'oomtee kophaa kee deddeebitu?" jennaan, "Jarjaraan re'ee hinhoru" jettee isa dursitee, "Ayyaantuu Oromiyaa jedhama." "Gufuu Jireenyaa naan jedhan." Baay'ee kofaltee, "Garuu maqaa dhugaa keetii?" jettee gaafatte. "Maarree Baay'ee natti bareeda. Maqaan koo heddu, Garuu yeroof kanumaan na beekan. (Fuula 171).

Fakkeenya -2

... Gufuun waan diraasisaa malee waan namni gaariitti eegu hojjatee hin beeku. Hojjachuufis sammuu hin ajajamuuf,... Yoo dubbatu waan jarjaruuf jechoota baay'ee walirra naqa; hojiin isaas akkasuma. Jiraattota Garba Gurraachaa keessaa namoonni amalaafi waa'ee isaa haalan beekan, "Walfakkaattuun walbarbaaddi." jechuun maqaafi walfakkeenya amalasaa ibsuufi.... Raajii bar hujiin isaa, gyyaa barbaade barataa,... makaaniksii,... yookaan immoo shofeerafi gargaaraa ta'ee argama....Guyyaa biraa immoo of mimmiidhagsee Ambaasaadara Garba Gurraachaa of... Dhiira caalaa dubartootatti dhiyaata. Kanaaf barattoonni baay'een mana barumsaatti, "Ladies guard" ittiin jedhu. ... (Fuula 166).

Waraabbii olii kanarraa akkuma hubatamutti, barreessaan Asoosama Hadhooftuu fakkaattii Gufuu jedhame kana amala gegeeddaramaa inni agarsiisuufi

hundagaleessummaa hojii isaa akkasumas, nama namni waan gaarii irraa hineegne irratti hundaa'uun kan dhiyeessefi namoota addunyaa kanaa kanneen amala akkanaa qaban bakka buusuun asoosamicha keessatti ergaasaa ittiin dabarfateera.

Fakkaattiin asoosama kanaa inni biroo immoo Dr. Abbiduub Galgalooti. Bifuma walfakkaatuun kan isaas haala barreessaan ittiin dhiyeessuu yaale asoosamicha keessaa waraabbii muraasa akka fakkeenyaatti fudhatamerraa haailaallu.

Fakkeenya -1

... Dr. Abbiduuba Dura taa'aa hojii geggeessaa Hoospitaala Fiichee ture. Dr. Abbiduubni, Hawwiif doktora namaa qofa osoo hintaane akkuma warri baanan, Maleekaa Waaqarraa ergameef fakkaata. Isheef gadduurra taree ijasaa guutee yoo ilaalu imimmaan dhiiraa kan akka malee qaalii san doph....doph godhee akka nama seenaafi duubashee hunda beekuu waliin boohaa turee deebisee immoo... (Fuula 112).

Fakkeenya -2

Dr. Abbiduubi baay'ee sabboonaadha. Afaan Oromoo malee hindubbatu Dirqama sabaa akka of irraa qabus ni beeka. Habshoota Oromiyaa keessatti dhalatanii guddatan waliin mormatu irraa murama malee afaan Amaaraa hinhaasa'u,... Kanaaf, Habashoonni "zaranyaa naw, xabbaab naw" ittiin jedhanii yeroo baay'ee himata irratti kaasan. Himannaan isaanii daranuu akka inni sabasaatif quuqamu taasise malee sodaachisee duubatti isa hindeebifne.... Haalli akkasii kun immoo dirqama lammummaa caalaayyuu kan Oromummaa ta'uu of amansiise. ... (Fuula 133).

Akka waraabbiin olii ibsutti, Dr. Abbduubi nama hojiisaa keessatti ogummaafi dandeettii qabu hundaanuu nama rakkoo keessa jiruuf dursa kan kennuufi keessattuu ilaalchi inni sabasaatiif qabu baay'ee gaarii, akkasumas, hojii raawwatu hundaarratti ijjannoofi kutannoo nama qabu ta'uu isaati. Kana malees amallifi ilaalchi sabboonmmaa isaa fakktiiilwwan olitti eeraman kanneen akka Abbaa Waaqumaafi Obbo Gammachiis Dachaasaa ittiin dhiyaatan waliin kan wal isaan fakkeessu ta'uu hubachuun nidanda'ama.

3.1.5 Qaaccessa Waldhabbii Asoosama Hadhooftuu

Waldhabbiin caaccuulee asoosamaa keessaa tokko ta'ee seenaa asoosamaa keessatti walitti bu'iinsa fakkaattiiwwan gidduutti uumamudha. Waldhabbiin gosoota adda

addaatti qoodamee ilaalamuu danda'a. Haaluma walfakkaatun waldhabbiwwan seenaa Asoosama Hadhooftuu keessatti mul'atan akka armaan gadiitti taa'aniiru.

3.1.5.1. Waldhabbi Namaafi Namaa

Waldhabbiin namaafi namaa waldhabdee fakkaattiifi fakkaattiii gidduutti uumamu ta'ee yeroo baay'ee hinaaffaafi yaadan waliigaluu diduu goobangaleessaafi masaanotaa irraa kan madduudha. Innis asoosamicha keessatti bakkaafi wayta adda addaatti mul'ateera. anas fakkeenya muraasa asoosamicha keessaa fudhatame ragaa godhachuun waldiddaan namaafi namaa haala ittiin uumame ilaaluun nidanda'ama.

Fakkeenya -1

... Bashaatuu silaa osoo Waaqayyoon ishee ta'ee jireenyaan foonshee jajiitee fannoorratti gaasii itti facaastee ibidda dhaamuu hindandeenyeen waadditee oolchaa waraabuu taasisti Hawwiin haala amma keessa jirtu kanaaf sababa ta'uu Bashaatuu gaafa yaadde. ...
(Fuula 76).

Barreeffama gabaabduu olii tana irraa, waldiddaan kun kan uumame fakkaattii hayyuduree asoosamichaafi masaanuujidduutti. Hawwiin dhiibbaafi hinaaffaan isaan jidduutti waldorgommii uumee kaayyoo isheetirraa ishee gufachiisee dhibeef saaxilamtee erga kufteen booda rakkoo kanatti kan ishee gate immoo adda durummaan Bashaatuu ta'uu ishee yaadde aariidhaan gubatee waan taatu dhabde.

Fakkeenya -2

... Hiyyeettiin waan nyaattufi uffattu illee hinqabne tun jireenyaan jaalallee koo narraa hinfudhattu. Eeyyen jaalala isaan dhandhamuuf kunuunsaa jiran, ishee akka ilillii birraa bifa toltee daraaraa naqattee urgaa'aa jirtu tana, yeroon hundeeshee buqqisanii bakkaa balleessan amma. ... (Fuula 245).

Bifuma walfakkaatuun warraabbii muraasa tanarraa, yeroo Hawwiifi Abdiisaa waljaalachuu isaanii hubattu Bashaatuu hinaaffaan keessa ishee waadde. Wallolchiistee Abdiisaa immoo gama ofiitti garagalchuuf shira /daba xaxaa turuu ishiitiin waldhabbiin guddaan isaan jiduutti uumamaa turuu isaati.

Fakkeenya -3

... Afachu ati Hawwii, tuffiidha moo maalinni hanga ammaatti kan deebii hindeebifne? Umrui koo ijoollummaa kutaa torba irraa jalqabee....obsee har'a gaheera. Kana caalaa immoo na hin.... Deebii biraa hin....tole siin jaaladha jettee yoo deebiste malee, carraan keenya lachuu du'a akka ta'een sitti himuu barbaada. ....nama biraa jaalattee arguurra lamaan keenyafuu du'aan qopheessa. ... (Fuula 305).

Akkuma Waraabbiin asoosamichaa kun agarsiisutti, Fayyisaan Hawwiidhaaf xalayaa jaalalaa barreessefii ture. Haata'u malee, yeroof deebii homaatuu Hawwiirraa hinarganne. Kanaaf nama biraa jaalatte jechuudhaan miira hinaaffaatin itti dhaadachaa ture. Kunis kan nama hubachiisu waldhabbiin cimaan fakkaattiiwwan lamaan jidduutti kan uumame ta'uusaati.

Fakkeenya -4

... Fiiganii yoo seensa bosonaa... Fayyisaan yoo Charinnat, Hawwii wayaa afaanitti cuqqaalee, dirqiidhaan gudeeduuf jedhu, shugguxii luqqifatee, "Si nyaadhe kaa! Baddittii sanyii badduu" jedhee itti dhukaasee addaan bittinneesse. ...Chirinnat duubatti dugdaan lafa dhahe. ....rasaasni bakka dhuftee hinbeekamne, Fayyisaa jorgaa goote..... Abdiisaan rasaasni Taammiraatin dhukaafamuu hubatee, innis lafaan dhahe. ... (Fuula 320).

Waraabbiin olii kana irraa kan hubatamu, fakkaattiiwwan asoosamichaa garee gareetti waiqoodanii waldhabbiin jidduusaaniitti baay'ee finiinee walis rukutanii sadarkaa lubbuus walbaasuu irra ga'uu isaaniiti.

3.1.5.2. Waldhabbi Namaafi Uumamaa Yookiin Naannoo

Asoosama keessatti waldhabbi fakkaattiiwwan uumaafi uumama waliin godhanirratti kan xiyyeeffatudha. Wantoonni uumamaan kaayyoo dhala namaatti gufuu ta'uun jireenya namaa dararan hedduudha. Fakkeenyaaf, balaa roobaa, hoongee, beela, jijjiirama umrii, dullummaa, dhukkuba, du'aafi kkf ta'uu danda'u. Namoonnis, kana dandamachuuf bu'anii ba'u.

Asoosama Hadhooftuu keessatti waldhabbiin akka fakkeenyaatti fakkaattii hayyudureefi uumama gidduutti mul'ate akka armaan gadiitti ibsameera.

Fakkeenya -1

Yaadaniin beela'ee, coollogee, bifti dachee sooddaa irratti fakkaatee garaan isaa kuukka'ee akka waan dhakaa bocanii keessatti awwaalan fakkaatufi mormi isaa akka siinqee dubartii Oromoo harkaan qabatamtee, kan garuu mataa hamma booyyee irratti gahu baatee ittiin socho'uu dadhabee gatantaru ilaaltee dubbii dhiistee imimmaanin madaa garaa ishee baafachaa, guyyattii jalqabaaf Abdiisaa waliin siree yaabanii baanaa waltti uwwisanii walirraa harkisan san akka dacheefi samii hinjiraachifnetti abaarti Hawwiin. (Fuula 75).

Fakkeenya -2

Nama qofaa miti,daandii gurraattii qalloo Xaaliyaanonni Oromiyaafi biyya Habashaa walqunnamsiisuuf reenjiin Garba Gurraachaa lamatti qoodanii gurraachessan, kan yeroo jalqabaatif dhiira dhimma jaalalaa isheen irratti walbarteefi quuqqaan barruu ishee hanga onneetti fulla'e sanis yaadattee, "Cubbamaa daandii!" jettiin.

Fakkeenya -3

"Mana Barumsaa Olaanaa Sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaa hoggayyuu dacheefi bakka gidiramaa, ati baraan abaarami.Sirratti hammeenyaafi gadda malee gammachuun hinbiqilin," jettee abaarti Hawwiin. ...(Fuula 76).

Fakkeenya -4

...Safuu! Kan addunyaa! Takkittii gochaan faallaa hedduminaan irratti raawwatamu, jireenyi kochoo itti jiraatamu.Calaqqistuufi dukkanooftuu. Isaayyuu dukkana roobaa, ajaa'iba! Inni tokko dhala dhabee uumaa isaatinis wallolee yoo danda'e, gama teknooloojiitiin furmaataaf oliifi gadi cece'a. Kan eebbifame immoo dhalee dhalchatee mararoo ija jaalalaatiin ija ija keessa ilaalaa dhungatee gammachuun dhala isaa kunuunsa. Kan Waaqayyo hineeyyaminiif immoo dhaleet dachee irratti bittinsee godaana. (Fuula 80).

Waraabbiiwwan olii kanneen irraa kan hubatamu, Hawwiin mana barumsaashee kan itti baratteefi waa'ee jaalalaa itti jalqabde, daandii yeroo san hiriyoote ishee waliin irra deddeebiteefi guyyaa mana Abdiisaa dhaqxee jaalala waliin dhandhmteefi sireen gaafas irra ciistes osoo hinhafin hundaa balaaleffattee abaarte. Akkasumas jireenyaafi gocha addunyaa kanaas komachaa jirti. Kunis akka waliigalaatti kan agarsiisu, fakkaattiin hayyudureen miidhaa isheerra ga'erraa kan ka'e uumaafi uumama naannoo ishee waliin walitti bu'uu ishiiti.

3.1.5.3. Waldhabbi Ofiinii

Kun waldhabbi keessaa ta'ee, fakkaattiin takka/ tokko sammuu isaa/isheetiin walitti bu'uudhaan kan uumamudha. Keessattuu hayyudureen kaayyoo isaa/ ishee fiixaan baafachuurratti yeroo baay'ee sammun isaa/ ishee bakka lamatti qoodamuun nan 'raawwadhaafi hinraawwadhu' jechuun mormiin yaadota lamaanii walqixa ta'uun mormii cimaa keessa seenee gara itti goru dhabee dhaabbatee/ttee ofitti falma/ falmiti.

Asoosama Hadhooftuu keessatti waldhabbiin ofiinii fakkaattiiwwan hedduu irratti mul'ateera. Kan fakkaattiiwwan muraasaa fakkeenya fudhachuun akka armaan gadiitti taa'eera.

Fakkeenya -1

...Hawwiin ija yaadaatiin sammushee keessatti amala Abdiisaa suuraan bocce dubbii Bashaatuutiin walmadaalchisaa, maaltu beeka? Jibbasaa qabaachuu dandeessi ykn immoo rakkoo obboleessa ishee furuuf ta'uu mala. ...Lakkii Silaa jibbasaa qabaatee immoo gaafa walbarannu sana maaf waa'ee isaa natti faarsiteree?...Booda kana walitti mufataniiree? Lakki odoo akkas ta'ee, xalayaa san hoo maaf akkasitti itti dhiphattee naa miidhagsiteree? ...Yoo wanni biraa kan yaadamaa jiru ta'e immoo... (Fuula 276).

Akka yaada oliitti, Hawwiin waa'ee Abdiisaafi hiriya ishee Bashaatuu yoo yaaddu sammun ishee yaada lama keessa seeneera. Inni tokko, “Shakki” jedhaan. Inni kaan immoo, “Hiriya tee akkamitti shakkitta?” jechuudhaan sammun ishee lamatti walqoodde walatakaraa jira. Kunis kan uumame yeroo Bashaatuun xalayaa Hawwii Abdiisaatti siif geessa jetteenii irraa fuutee warra Abdiisaa dhaqxerraa jalqabeeti.

Fakkeenya -2

... achii baatee gara baadiyyaatti yoo gadi hiiqxu lagni Dooyyuu guutee waa gangalcha. Sodaatteet dhaabbattee, “Deemi hindeemu...deemikaa...cehi...hincehu. Galaana moo? Eeyyee, seeni maal keessa jirti jetteeti?... Lakki aboo Maaloo kaa Yaadanii kiyya hoo? Abdiisaa koo akkas cinqamaa jiru hoo? Eenyuttiin...? Yoo tasa na nyaate waa meeqatu bada? ...bishaan tanatu si fudhata moo waan biraa sodaatte?... (Fuula 67).

Yaadota waraabbii lamaan oliitirraa egaa akka waliigalaatti, sammuu tokkichatti yaadonni lama falmii keessa galuudhaan waldhabbiin ofiinii asoosamicha keessatti gama hayyudureetiin kan mul'ate ta'uusaati.

Fakkeenya -3

... Bashaatuun gocha raawwatteen sammuu lamatti hiramee falmii jabeesseera....Inni tokko, Maal yoon raawwadhe?...jaalallee kiyya kan ganamaatiim! ... isan ani itti fayyadamee akka qodaa darbadhee lafatti gate argatte malee....Uhooh! Inni tokko immoo faallaa yaada kanaatiin, “Amma ati namaa? ...Saree! ...Sareedha malee nama miti... gantuu akkamitti ofii walitti fiddee moo? walbarsiiftee...intala homaa hinbeeknetti ibidda jaalalaa qabsiifteemoo Bashaatuu? kanaa namummaan?Kanaa hiriyyummaan?....(Fuula 242).

Akkuma waaraabbiin olii asoosamicha keessaa gabaabinaan fudhatame kun agarsiisutti Bashaatuun, asoosamicha keessatti masaanuu hayyuduree tan taate, hiriyya ishee tan taate Hawwii jala garagaltee Abdiisaa ofumaa jibbitee dhiistetti deebitee gocha waliin raawwate yoo yaaddu, sammuu ishee lamatti walqoodde, inni tokko Maaliree yoon rraawwadhe? Inni biroo immoo, “Akkamitti hiriyya teetirratti waan akkanaa raawwatta?” jechuudhan walfalmii cimaa keessa seeneera. Kunis, kan hubachiisu, asoosamicha keessatti waldhabbiin ofiinii kan masaanuu hayyudureerratti mul’ate ta’uu isaati.

Fakkeenya -4

...”Saree fedhii malee namummaa hinbeekne Akkamitti ati intala ofii isheetii si jaaladhe, sii du’uufi siin jechaa baatee keessa garagaluun erga ati jaalalsheetiin booji’amteen booda si xireeffattee, ... dirreetti si gate, har’a fedhii daqiiqota muraasatiif jettee ishee waliin sagaagaltaa? ...Hawwiidhaan walmari’atanii hangam akkan jaaladheefi amanamummaa koo mirkaneessuuf yoo ta’e hoo? Salphachuu kiyyaamii?... ani amma nama sammuu qabuu? Yaadni tokko, “Dhiisi abboo maal kana dhimma gootee xooxessita? Baqqaa kunis simmeetiidha, nama dhiisii mixiin xixinnoon... So kuni maal raajii qabaree? ‘It is nature’. Anifi isheen waliin sireerra teenyee... namummaadha malee sarummaa miti. Gadhicha gadhee garaa fincaanii waan taateef malee, maal gooteet gaabbiidhaan of cingitaa? Mee maal jetteeti kana Hawwiitti himtii? Maraattuu seete? ... Waan darbe darbeera fuulduraaf garuu intala kanarraa of eegi,... (Fuula 244-245).

Bifumawalfakkaatuun akka yaada barreeffama oliitti, Abdiisaan jalqaba jaalallee Bashaatuu ture. Boodammoo Hawwiidhaan waljaalachuu eegalan. Bashaatuun mana isaatti dhaqxee dogoggorstee Hawwii dhokatee Bashaatuu waliin erga waan hudaa raawwateen booda immoo gaabbee yaadni sammuu isaa lamatti walqoodde wal atakaraa

jiraachuu isaa agarra. Kunis waldhabbi ofiinii asoosamicha keessatti mul'ate isa birooti.

3.1.5.4 Waldhabbi Namaafi Hawaasaa

Waldhabbiin gosa akkanaa mormii fakkaattiin tokko aadaa, duudhaa, heeraafi seera hawaasa keessa jiraatu waliin godhudha. Aadaa ykn duudhaafi seerri hawaasni ittin jiruusaa geggeeffatu fedhii nama dhuunfaa daangessuu danda'a. Yeroo kana fakkaattiin tokko aadaa ykn haala jireenya hawaasaa fudhachuu dhiisuu mala. Kun immoo hawaasa wajjiin walitti isa buusuudhaan waldhabbi uuma. Waldhabbiin namaafi hawaasaa kan Asoosama Hadhooftuu keessaa haalli ittiin dhiyaate fakkeenya muraasa asoosamicha keessaa fudhatameen deeggaramee akka itti aanutti taa'eera.

Fakkeenya -1

Oduun Magaalaa Garba Gurraachaa, keessumaa barattoonni,... waa'ee jaalala Abdiisaafi Hawwiit bukeessu. Oduun fagaatee gurra maatii walakkeessoo bu'eea. ...gaddaarratti gaddaan mataan cabee aadaa jiru...(Fuula 316)...harmeen Hawwii dhageessee gaddaan cabxee, rifaatuun...Maatii Abdiisaas yoo ta'e... iyyaafannoon namoota baay'ee "Lubbuun qulqullittii sanaa eessa bu'e laata?" kan jedhuufi tokkichi Obbo Gammachiis Dachaasaa biyyaa bayee eessa buuteen isaa dhabamuutu gadda guddaa ummatarra buuse. "Uggum Yaa ilma, Yaa abbaa Muu! Sanyii faallaa dhala akkanaa Yeroo firri dhimma abbaasaatiin dhiphatee,... kanatti ilmi isaanii haala kanaan waamamuun,... (Fuula 322).

Akkuma yaada waraabbii olii kanarraa hubatamutti, Hawwiifi Abdiisaan walfudhatanii maatiifi barnoota isaaniis gatanii biyyaa badaniiru. Sababni isaas Hawwiifi Abdiisaa maatiifi hawaasni naannoo hundinuu waan isaanirraa wanta akkanaa eegaa hinturreef, gocha isaanii kana hadheessanii balaaleffataniiru. Hawwiinfaanis kana sodaa biyya gadidhiisanii badan. Kunis kan hubachiisu, aadaan jireenya hawaasaa fedhii nama dhuunfaa daangessuu isaat. Yeroo kanatti fakkaattiiwwan asoosama tokkoo fedhii isaanii galmaan ga'achuuf jecha dhiibbaa aadaa hawaasa keessa jiraatanii fudhachuu diduudhaan waldhabbiin isaanifi hawaasa jidduutti uumamuu nidanda'a jechuudha.

Fakkeenya -2

...Sumaalonni ishee hojjachiisaa turan, akka isheen achuma isaan bira galtee isaan tajaajiltu godhan. Jireenyaan waliin jiraatu; karaa nyaataas ta'ee hawaasa isheen keessatti guddatteen adda ta'us, rakkoo dhuunfaan dhiibaa turte waan hincaallef obsuun dirqamashee ture. ... (Fuula 324).

Akkuma waraabbiin asoosamichaa ibsutti, Hawwiin yeroo Abdiisaa waliin Dirree Dhawaatti daldalaa turanii qabeenyi jalaa saamamee jennaan Abdiisaanis addaan bahanii Adaamaatti deebitee mana kireeffattee Sumaalota biratti yemmuu hojjachaa turtetti aadaa nyaataatifi haalli jireenyaa hawaasa Sumaalotaafi kan biroos itti jijjiirmee baay'ee ishee cinqaa ture.

Fakkeenya -3

...Fagaatanii deemun miilafi qalbiin feetu qofaan bakka yaadan hingahan. Hawwiinfaa humnaan duubatti deebifamanii mootummaan Jibuutiifi Yemarii walii galuun gara Itoophiyaatti, Itoophiyaan immoo seera malee deemtan jedhanii Karchallee Magaalaa Duftiitti baatii saddeetif, baatii jahaaf immoo Dirree Dhawaa mana hidhaa Gaashiree jedhamutti gaaffii tokko malee, murtii seeraa malee sukkuumamanii gaadhiisaman... (Fuula 332).

Fakkeenya -4

... Abbaan Abdiisaa hiriyoota isaafi barsiisota sadi wajjiin baatii tokkoon booda Qaallittii dabarfaman federaalaan. "Garuu sababa maalitiif akka hidhaman sirriitti beektaa Bashee?" Kan nama dhibu Obbo Gammachiis Dachaasaa yeroo baay'ee nihidhamu ture. Sababni amma itti jabaatef garuu yeroo tokko walgahii ummataa irratti, "Nuti Salaale maqaa gaaraatin waamamuurra maalif Tuulama Kaabaa hinjedhamne?...Kan biraa immoo, Gadaan keenya, Gadaan Roobalee Raas Daargeedhaan cabee hundeen bade. ...godinaaleen baay'een Gadaa isaanii deebisanii ijaaraa jiru. Godinni keenya hoo...? Sadaffaan immoo...?" (Fuula 198).

Waraabbiwwan olii lamaan walitti aanan akka fakkeenyaatti asoosamicha keessaa fudhataman kunneen akka agarsiisanitti, fakkaattiiwwan lamaanuu, Hawwiifi Obbo Gammachiis dachaasaa seera ittiin bulmaata mootummaa waliin sababa adda addaatiin yemmuu walitti bu'an mul'ateera. Egaa akka waliigalaatti yaadota kanarraa hubachuun kan danda'amu, asoosamicha keessatti waldhabbiin fakkaattiiwwanifi hawaasa isaan keessa jiraatan waliin karaalee adda addaatin karaa aadaa ykn duudhaa hawaasaa, karaa

heeraafi seera ittiin bulmaata mootummaa biyyattiifi kan kana fakkaataniin kan uumame ta'uu isaati

3.1.6. Qaaccessa Yoomessa Asoosama *Hadhooftuu*

Yoomessi yeroo, bakkaafi haala hawaasaa seenaan sun irratti kalaqame yookiin keessatti raawwatame agarsiisa. Seenaa asoosamaa keessatti fakkaattiiwwan asoosaan uumaman akkuma nama lubbuun addunyaa kanarra jiruu, bakka keessa jiraataniifi yeroo seenaa isaanii sana itti raawwatan niqabaatu. Haalli guyyaafi sa'aa, ji'aafi baatii, waggaa /baraafi jaarraa kkf keessatti fakkaattiiwwan raawwataniifi isaanirratti raawwatu kun yoomessa jedhama. Kanaaf, askeessatti wantoonni gurguddoon sadi yeroo, bakkaafi haalli jireenya hawaasaa xiyyeeffannaa argatu.

Yoomessi Asoosama Hadhooftuu haalli ittiin dhiyaate walduraaduubaan akka armaan gadiitti taa'eera.

a.Yeroo

Yeroon kallattiifi alkallattiin ibsamuu kan danda'u yoo ta'u, wayta dhimmi sun irratti xiyyeeffatuun walqabatee haala hawaasummaa tuqa. Kallattiin yeroo ibsamu: ganama, galgala, halkan, guyyaa akkanaa, bara akkasii, ... jedhamuu danda'a. Alkallattiin yemmuu ibsamu immoo taatee yeroo ta'e keessa raawwatame maqaa dhahuudhaan ibsamuu danda'a. Fakkeenyaaf, gocha yeroo gadadoo mul'atu, qananii, kabajaafi hakuucca mirga namaafi kkf gochoota hawaasa keessatti raawwatamaa turaniifi jiran ilaaluun yeroon sun yeroo kam akka ta'e himuun nidanda'ama. Mee kan Asoosama Hadhooftuu fakkeenya asoosamicha keessa fudhatame bu'uura godhachuun haalaallu.

Fakkeenya -1

... Egaa wanti hunduu kan na jalaa walmarqeeffi kaayyoon kan na jalaa bade, yemmuu kutaa saglaaffaa Mna Barumsaa Olaanaa Sadarkaa Lammaffaa Garba Gurraachaatti dabree baradhuun ture. Semisteera tokkoffaallee haalli homaa waan jijjiirame hinqabu qaama kootu akka burtukaanaa bilchaatee kunuunsa barbaade malee.... (Fuula 136).... Barnoonni semisteera lammaffaa erga jalqabnee ji'aafi torbee lama geenyeerra....barsiisaan Fiiziksii 'meekaappii' nu waamee barannee gara manaatti deebi'aa jirra.... fuullee sirrii kootii gurbaan tokko dhaabbateera.... (Fuula 139).

Akka yaada olii kanarraa hubatamutti, yeroon Hawwiin waa'ee jaalalaa itti jalqabde barnnoonni semisteera lammaffaa jalqabee naannoo torbee lamaa yoo ta'u guyyaan

Abdiisaan walbartee immoo, gaafa barsiisaan Fiiziksii barnoota duubatti hafe xumuruuf waamee baratanii gara manaatti galuuf wayta deeman ta'ee sa'aan isaas tilmaamaan waaree booda ta'uusaati.

Fakkeenya -2

...Gaabbii fi eegeen duuba oolti. Barnoonni injifannoon jalqabame silaa akkasumatti itti fufee shaggaa ture. Maal godhuree hiriya, umriifi rakkoon walittuu haa abaaramanii maqaan qajeele fuulduratti deemuu hindandeenye. Semisteera lammaffaa jalqaba baatii saddeetaffaa keessa goreen dhoqqee keessaa na waraantee, ...madaa godaannisa hinqabne natti goote goreen gaafa Kamisaa walakkeessa guyyaatti na waraante. ... (Fuula 137).

Fakkeenya -3

...Baatiin Bitootessaa dhuma bonaafi gara jalqaba Arfaasaati; waqtii haalli qilleensaa ulfaataati. Keessattuu immoo iddoo akka Magaalaa Garba Gurraachaa dachee haalli qilleensaa barmaa baddadaree kanatti. ... guyyaa aduutu hammaata; galgala immoo dukkanni addeessaan finxiq jedhulle, qabbana qaba. Garba Gurraachaatti har'a aduun lixxeetti. Abdiin keessa Hawwii guutee tures, har'a hir'atee lixuuf ta'aa jira. Sa'aatii jaha (kudha lama) ta'eera. Xiqqoo dingisgisooftaan tirachiisee mana Hawwiifaatin gahee, ... miila koo na baasi jedhe Abdiisaan. ... (Fuula 304).

Yaadni waraabbiiwwan lamaan olii akka ibsutti, yeroo Hawwiin mana Abdiisaa dhaqqee isa waliin si'a jalqabaatif saalqunnamtii raawwate semisteera lammaffaa, waqtiin isaa jalqaba Arfaasaa ykn jalqaba baatii saddeetaffaa (dhuma baatii Bitootessaa) keessa yoo ta'u, guyyaansaa Kamisa, sa'aatiin immoo walakkeessa guyyaa ykn naannoo sa'aa jahaati. Guyyaa sa'aa jaha irraa kaasee waliin oolanii galgala sa'aa kudha lamatti mana isheetti galte Hawwiin. Kanarraa gabaabumatti yeroon gochootni itti raawwataman kallattiidhumaan kan ibsame ta'uu isaati. Akka waliigalaatti garuu guutuu asoosamichaa keessatti yeroon taateewwaniifi gochoonni addaddaa kan fakkaattiiwwaniin raawwataman ykn immoo isaanumarratti raawwataman kallattiifi alkallattiidhaanis ibsamee jiraachuu isaati.

b. Bakka

Bakki asoosama tokko keessatti naannoo seenaan asoosamichaa itti raawwate kan ilaallatu ta'ee sana duuka haalli teessuma lafaa, haala qilleensa naannoofi kkf maal akka fakkaatan kan mul'isudha.

Haalli bakki seenaa Asoosama Hadhooftuu keessatti ittiin ibsames akka itti aanutti taa'eera.

Fakkeenya -1

...Ani Hawwii Boruuti. Dhalootni koo Godina Shawaa Kaabaa, Aanaa Kuyyuu, Magaalaa Garba Gurraachaati. Haati kiyya immoo, Carraaqxuu Guddinaa jedhamti. ... (Fuula 121).

... Magaalaan Garba Gurraachaa Finfinneerraa kiiloo metira dhibba tokkoofi shantama irratti argamti. Waan kana ta'eef konkolaataan Gondor, Baahir Daar, Dajan, Dabra Maarqoosii dhufan bakka itti cireefi laaqana nyaatanis asuma Magaalaa Garba Gurraachaatti... (Fuula 267).

Akka yaada asoosamicha keessaa fudhatamee kanaatti, fakkaattii hayyuduree asoosamichaa tan taate Hawwii iddoon (bakki) itti dhalattee guddatte Godina Shawaa Kaabaa, Aanaa Kuyyuu, Magaalaa Garba Gurraachaa ta'uu isheefi magaalattiin immoo Finfinneerraa kiiloo meetira dhibba tokkoofi shantama akka fagaattu akkasumas, daandiin gara Naannoo Amaaraa geessu kan keessa qaxxaamuru ta'uun ishee ibsamee jira. Asirraa kan hubachuun danda'amus, barreessaan asoosamichaa iddoo qabatamaan jiru akkuma jirutti fudhatee yoomessa asoosama isaa keessatti itti dhimma ba'uudhaan seenaa asoosamichaa dubbisaa biratti hawwataa, fudhatamaafi amansiisaa taasisuu waan danda'uuf, mala kanatti fayyadamuun isaas akka ciminaatti ilaalamuu danda'a

Fakkeenya -2

... Jarri sadan duubaa dhufanii, Fayisaa bakka rukutame fooxxaan hidhanii, Abdiisaafi Hawwiin akk deeman akeekkachiisan. Hawwiin akka magaalaa keessaa baatee naannoo Qeesii jedhamu Beekkattee olitti eegdu, inni immoo qarshii barbaacha deeme gara manaa luklukaan. Daddafee ariitiidhaan qarshii kuma shan qabatee ayisuuzii warraatiin hanga Fiichee, sana booda Finfinnee Hawwii waliin bulanii gara Dirree Dhawaatti badan. ... (Fuula 320).

Fakkeenya -3

...Anifi Abdiisaan waggaa lamaaf Dirree Dhawaafi Harar jidduu waa deddeebisaa turre teessoo keenya dhokfanee, maqaa keenyaas geeddarannee,... Abdiisaan kotorobaandii qarshii kuma shantamaa ol baasu waliin keellaatti qabamee saamamee hidhaan waggaa lamaa itti murtaa'e. Ani immoo Adaamaa mana xiqqashuu takka kireeffadhee, mana warra koolugaltoota Sumaaliyaa deddeebi'ee hojjachaa ture. ... (Fuula 322).

Waraabbiiwwan olii lamaan walduraaduubaan, Hawwiifi Abdiisaa waljaallachuun isaanii hiriyoota biratti hinaaffaa, hawaasa naannoofi maatii isaanii biratti immoo

balaaleffannaa wayta uumetti, Garba Gurraacha gadidhiisanii gara Fiichee, achirraan Fiffinnee, sana booda Dirree Dhawaa jiaachaa akka turanidha. Achis waggaa lama erga turanii booda Abdiisaan sababa kontrobaandii mana hidhaa gallaan Hawwiin immoo Adaamaatti deebitee mana warra Sumaalotaatti hojjachaa turuu ishee addeessu. Yaada kanarraayis kan hubatamu, iddoowwan eeraman kunneen yoomessa asoosamichaa keessatti bakka taateewwan seenaa asoosamichaafi gochaawwan garaagaraa yeroo adda addaa keessatti itti raawwataman ta'uu isaati.

Fakkeenya -4

...Hawwiin erga afaa siree Hoospitaala Fiichee dhiphisuu jalqabdee umrii intala isheetiin qixxeedha.... Qorri Magaalaa Fiichee keessatti foon bira darbee lafee nama hadoocha. Keessumaa kan ji'a Onkoloolessaa nama waadda. Isaayyuu kan ganamaa! Ficheen magaalaa guddoo Godina Shawaa Kaabaati. Haalli teessuma magaalattii pilaatoo diriiraafi dirree hurufarra manneen tarree galanii qorrasaafi qilleensa...nama waxalu dhoowwuuf kan humana qaban hinfakkaatu. ... Magaalli Fiichee haalli qilleensa baramaashee baddaa tahee, haalli teessumaafi argamni ishee immoo, ... (Fuula 82).

Bifuma walfakkaatuun waraabbiin olii akka agarsiisutti, Hawwiin magaalaa guddoo Godina Shawaa Kaabaa Ficheen jiraachaa tutee booda dhibeen itti cimnaan Hoospitaala Fiichee galte. Magaalaa Fiichee haalli qilleensa ishee qorraa, haalli teessumaa immoo pilaatoo diriiraa ta'uu isheefi argamni ishees kan ibsame ta'uu isaati. Egaa kanarraa hubachuun kandanda'amu, Barreessaan Asoosama Hadhooftuu yoomessa keessatti bakki kan ibsame naannoo seenaan asoosamichaa itti raawwateen walqabatee haala teessuma lafaa, haala qilleensa naannoofi kkf niin walqabsiisee kan ibse ta'uu isaati.

C. Haala Hawaasummaa

Haalli hawaasummaa yoomessa asoosamaa keessatti kan ilaalamu yoo ta'u, bara dhimmi sun raawwatame keessa hawaasni haala akkamii keessa akka ture kan agarsiisudha. Maalummaa jireenya guyyuu fakkaattiiwwanii duudhaa, aadaa uffannaa, nyaataa, miira seenessa asoosamaa sanarratti mul'ate; gammachiisaa, gaddisiisaa, onnachiisaa ykn sodaachisaa ta'uunsaa kan itti ibsamudha. Mee Asoosama Hadhooftuu keessaa fakkeenya fudhannee haalaalluu.

Fakkeenya -1

“Ayii Yaa Hawwii too, maaltu hinuumamne jetteeti? Gaafa wajjiin warra Obbo Gammachiis Dachasaa deemne san,...Gaashe Gammachiis Finfinnee bulanii konkolaataa isaanitiin yemmuu as gahan Foolisoonni, ‘Ni barbaadamtu’ jedhanii gara waajjiraa geessanii achuma oolchanii bulchan. Sababnisaa fincila diddaa gabrummaa ...keessatti qooda qabdu,... jedhamanii...” (Fuula 161).

Fakkeenya -2

...Fixeensi ganamaa miia namarraa qurxuuf humna hingaafanne sana keessa olloonna Hawwii, Haati Suuteefi Abbaan Waaqumaafaan... bullukkoon of maranii hurufa Fichee caffee maqaa nafxanyicha Amdeetiin moggaafame keessaa gara hospitaalatti tiratu Hawwii gaafachuuf. Aadde Jiituufi Warqituunis duuba isaaniitiin oduun of ho’isanii... waa’ee hurufa kanaafi mooraa aannanii san kaasanii walatakaraa Hoospitaala Ficheetti tiratu. Warqituun Afaan Oromoo caccabsaatii, “Ayii Jiituu tiyya kuni idmee keenya olittuu beetasaba keenya xaqqamaa tureeyyu, amma mangistiin gurguruufi.... Achiin booda caffee kana keechatti fooqii warri baalahaabtii ganabba’anii ittiin xaqqamamuufi.”... Jiituun immoo, “Icci Maal fooqii dhaaban atimmoo... Dargiin sin ajjeesa jedheet nu doorsisaa, ijoollee keenya nurraa guuraa nu bite. Mangistiin keenya... meehaa ... (Fuula 84-85).

Akka yaada oliitti, harmeen Hawwii, Aadde Carraaqxuu Guddinaa, Obbo Gammachiis Dachasaa (Abbaan Abdiisaa) foolisoota mootummaatiin qabamanii sababuma hintaaneen mana hidhaa galuu isaanii miira gaddaatifi sodaatiin dubbachaa jiru. Bifuma walfakkaatuun olloonna Hawwii Aadde Jiituufi Aadde Warqituun ifatti baasanii dubbachuu baatanis, Gocha mootummoota darbaniifi kan amma isaan bulchaa jiruu walitti gumgumanii yaadaan hamachaa, balaaleffachaa jiru. Kanarraayis kan hubatamu, hawaasni yeroofi bakka seenaan asoosamichaa itti raawwatame keessa jiraatu mootummaa isaatirraa shakkiifi sodaa kan qabuufi doorsifamaa kan jiraatu, akkasumas, yaaduma ofiillee akka fedhiisaatti ibsachuu kan hindandeenye ta’uusaati.

Egaa akka waliigalaatti, seenaa asoosamichaa keessatti kutaaleen yoomessaa sadanuu yeroo, bakkaafi hawaasummaan haala adda addaatiin ibsamaniiru. Yeroo ilaalchisee seenaa asoosamichaa keessatti waytiin taateewwaniifi gochoonni itti raawwatamaa turan kallattiinis ta’ee al- kallattiin ibsamaniiru. Iddoowwan seenaan asoosama kanaa itti raawwatame hedduu yoo ta’n , isaan keessaa Garba Gurraacha, Fiichee, Finfinnee, Adaamaa, Dirree Dhawaa, Harar, Bulee Horaa, Yaa’a Bal’oo, Duftii, Naannoo

Sumaalee, Jibuutiifi Yemanfaa maqaa dhahuun nidanda'ama. Dabalataanis naannoo seenaan asoosamichaa itti raawwatame ilaalchisee bakki haala qilleensaa naannoofi haala teessuma lafaatiin hamma tokko walbira qabamee kan ibsame yoo ta'u, haala hawaasummaa ilaalchisee immoo, hawaasni seenaan asoosamichaa keessatti raawwatame kallattii adda addaatin gama dinagdee, amantii, aadaa, siyaasa, hawaasummaafi kkf niin maal akka fakkaatu kallattiinifi alkallattiinillee ibsamuuf yaalameera.

3.1.7. Ija Seenessaa Yookiin kal-seenaa (Point Of View)

Ija seenessaa jechuun gamamii yookiin kallattii seenaan asoosama tokkoo ittiin himamuudha. Innis ramaddii tokkoffaa yookiin ramaddii sadaffaan seeneffamuu danda'a. Seenaan Asoosama Hadhooftuu garuu ija seenessaa ramaddii sadaffaatiin seeneffame. Innis yeroo seenessu 'isheen', 'inni' ykn 'isa', 'kan ishee', 'kan isaa', 'isaanifi 'kan isaanii' bamaqaalee jedhamanifi jechoota akka 'jette', 'jedhe', 'jedhan' kanneenitti fayyadamuudhaan waa'ee seenaafi gocha nama sadaffaa dubbata. Kana malees dubbii namootaa waraabbii keessa galchee yemmuu gabaasu mul'ata. Kanas waraabbii asoosamicha keessaa akka fakkeenyaatti fudhatame irraa hubachuun nidanda'ama.

Fakkeenya -1

Hawwiin tarkaanfii miila ishee baay'ee lakkaayaa waan deemtu fakkaatti. Baay'ee dhiphinaan of golgitee, dhiphina hamaafi yaaddoo hamaa keessatti of awwaalteetti. Jiruu! Muu! Eccii, kunis jiruudhaayii! "Jiruudha yoo jedhan awwaallis nihoo'a." mammaaksa jedhamu yaadattee, "Ayee! Yaa Hawwii kee immoo maaltu sitti jijjiirame? Maaltu sirraa hanqate? Maaltu siif dabalame? Odoo Abdiisaanillee jedhee silaa irraa bareeda," jetteeti of ilaalte. Keessa ishee, gubbaa ishee, xiinsammuu ishee, abdiishee, hawwiishee, lubbuufi garaa ishee, qaamashee, qomooshee, niyyaafi qalbiishee, uffatashee, hunda haalaan yoo ilaaltu, qofummaa, onummaa, ormummaa, duwwaa, ... (Fuula 64).

Fakkeenya -2

Abdiisaan akka dur humna, qabeenya, bareedinaafi maallaqa dhabus, jaalalli dhugaa keessa isaatii haqamee hinbuqqaane. Haata'u malee humna qabaatee mahaarrabii fudhatee ol jechuun imimmaan akka rooba gannaa maddiishee irra dhangala'u irraa haquu, dadhabus, obese ija qofaan ishee ilaalu irra innis imimmaan isaa gurguddaa hamma sanyii baaqelaa gahu san maddii mallaa fuula isaa irra hiriira galchee hirquu filate. (Fuula 25).

Fakkeenya -3

Namoota addunyaan faallaa itti taatee golgolaa'anii kurruufaafi cophaa jiran keessaa immoo Abdiisaafi Hawwiin muraasa. Yaadanii dhala isaanii kan qaraa irra ishee lammataa intala Hawwiitu wayyaa qaba. Eeyyen, Seenaan aannan harma aayyoo ishee Hawwii erga qoqqobamtee waggaafi ji'a jaha guuttus homaa hinjettu. Dhala faallaa, sanyii carraa hinqabne, sanyii cophaa mukaafi dhagaa saqaxaa jidduutti facaate... (Fuula 81).

Haala beekumsa seenaa yookiin hubannoo seenaa himuu isaa irratti hundaa'ee immoo, waa'een fakkaattiiwwan tokko tokkoo maalirra akka gahe waan hinhubachiifnef, senessaan muraasa beekaa ykn beekaa daanga'aadha. Fakkeenyaaf, ilmaan Hawwiifi Abdiisaan irraa du'an (Yaadaniifi Seenaan) maalirra akka gahan yookiin carraan lubbuun jiraachuu isaanii maal akka ta'eefi eenyu akka isaan guddisuu danda'u seenessaan waan ibse (waan beeku) hinqabu.

3.1.8. Ergaa (Dhaamsa)

Ergaan caaccuulee asoosamaa keessaa tokko ta'ee yaada dimshaashaa kan asoosaan dubbistooaaf dabarsudha. Kunis kaayyoo asoosaati jechuun nidanda'ama. Asoosamni kamuu ergaa giddugalaan kan dabarsuuf irratti xiyyeeffatu niqabaata. Ergaan asoosamaa guddaanis ergaawwan xixiqqaa adda addaatiin marfamee kan darbu ta'a. Haaluma walfakkaatun guutuu barruu Asoosama Hadhooftuu keessaatis ergaan kallattii adda addaatiin barruu duuba dhokatee jira. Bifaafi akkaataa ijaarsa qaama guutuu barreeffamichaa irraa dhaamsi yaaxina bifiyyee irratti hundaa'uudhaan xiinxalameera. Haala kanaan ragaa asoosamicha keessaa akka fakkeenyaatti fudhatame bu'uura godhachuu qabxiileen armaan gadii dhaamsa asoosamichaa hammachuu nidanda'u jedhamanii kaa'amaniiru.

- ❖ Gorsa maatii fudhachuu didanii dhiibbaa hiriyaatiin faaydaa xiqqoo ilaalanii jaalaafi fedhii waytaafi bakka isaa hin eeganneen sobamuun kaayyoo namaa gufachiisee rakkoo cimaaf akka nama saaxilu hubachiisa.
- ❖ Obsaafi kaayyoo qabaatanii xiiqiidhaan yoo hojjatan bakka hawwan gahuun akka danda'amu eera.

Fakkeenya -1

... Hawwii, saala dubartummaa keetifi bareedina qaama keetiitiin dhiirri ykn goowwoomsituu dubartiin qilee si hingatin. Wantoota xixiqqoofi calaqqiistuu lubbuu dubartoota baay'eefi kaayyoo shamarran hedduu cilee bishaan buute godhaniiru. Kan dursuu qabu nama guutuu ta'uudha. Baratanii of irra darbanii firaafi lammiidhaa ta'uudha. Kanaafuu kan dursu barnoota. ... (Fuula 300).

Fakkeenya -2

...Hawwii koo! Adaraa ekeraa abbaa keenyaatiin si qabee, kabaja rakkattuufi ishee gammachuu keenya arguuf halkanii guyyaa dharraatu, haadha teenyaaf jedhiitii, hiyyummaa keetti fayyadamuun ulaa xiqqoo siif duuchanii dubartummaafi umriin goowwoomsitee kennaa dhiirri sitti balaqqeessisuun onnee kee laannan, tasa hallayyaatti lixee qomoo keenya hinsalphisin, abdii haadha teenyaallee hindukkaneessin. Yoo nama taate obsi, obsan warrooman, obsan qaalloman. Obsaan kaayyoo kee galmaan gahi. ... Gorsa Daandii ture. (Fuula 301).

Fakkeenya -3

... Gorsa isaa tuffattee, nuffaa waan turteef, xalayicha dubbisuun haahafuutii bantee laaluufillee yeroo hinlaannef. Itti baaccee, "Jiruu koof kan yaadus, kan beekus, kan hooggantus ana malee eenyuuyyuu jiruu koof akka dhiphatu hinbarbaadu gorsi keessan anaaf hiika hinqabu," jettee suuraa isheetiin wal-keessa gootee turte. Hawwiin. "Har'a ani jaalallee siree Hospitaala Fiichee ta'een mankaraara. Daandiin Akkuma, 'baraafi furguggee gadi jedhanii dabarsu' jedhamu sanaatiin gadadoo,... yaaddoo boquu isaa cabse san mare gubbaa taa'eeraa laata moo..." jettee calliste akka waan hirribni qabee.... (Fuula 94).

- ❖ Eenyummaa, seenaa, amantii, aadaafi afaan ofii beekanii walbarsiisanii ittiin boonuun gamnummaa ta'uu isaa addeessa.

Fakkeenya -1

"... Ijoollee koo, 'sa'a abbaan gaafa cabse ormi ija jaamsa' akka jedhan sana akka hintaane mee of baraa.... Haala amma ijoollee Qees Takluufi ijoollee ...waliin taatan kanaan boru maqaa keessan kanas jijjiirrachuun keessan hinoolu. Kun immoo qaroomuu odoo hintaane doofummaafi salphina cimaadha. Ummata ganama Waaqni eebbisee uume malee abbaarreedhaan uumamee isa dhiqachuuf warra halkanii guyyaa sagaduu miti. ... Oromoon afaan, aadaa, amantii, duudhaa seenaa, sirna bulchiinsa Gadaa, iddoo itti waaqeffatuufi kora itti bahu kan ormaa kan caalu qaba. ..." Gorsa Abbaa Waaqumaati. (Fuula 45).

Fakkeenya -2

... Abbaan Abdiisaa xiqqoo yaadaniiti, “Ilma koo ... takka takkee yoon si ilaalu, akka nama bu’uura hinqabnee taata. Of wallaaltota wajjiin oolta. Gaafas immoo of gatta, of tuffatta, eenyummaa kee gattee ganda fakkaatta. Saba keetiif kabaa ta’uu dhiisteeti keessaa hanqattee dhimmuu itti fidda. Oromummaa kee kan sirraa mulquuf yaadan waliin hinoolin. ...” (Fuula 180).

- ❖ Walgargaaruufi tokkummaa waiitif qabsaa’uun bu’a qabeessa ta’uu isaa hubachiisa.
- ❖ Jaalalaafi quuqama sabummaa qabaachuun sabboonummaa akka ta’e eera.
- ❖ Fakkaatanii jiraachuuf jecha diinatti ykn alagaatti saaxilanii walkennuun hakuuccaafi gabrummaa waldhaalchisuudha kan jedhanifi kkf ergaawwan gurguddaafi xixiqqaa asoosamichaati.

Fakkeenya -1

... Kanta’eefuu hunduu yeroo eeggatee hinuma ta’a. Eeyyeen, ‘diddiga garaadha dhufe ilkaan hindeebisu’ Jaalatanis, jibbanis, faarsanis, tuffatanis Oromoon gaaf tokko gamtaa uummatee tokkummaan isaa cimee akka Orom-dur warra of beekke, eenyummaa, haqaafi seenaa kalee hubatee kan ittiin milkaa’e ayyaana abbaafi haadha isaa qajeelfatee, abbaa biyyaa ta’uun isaa hinhafu. Tarii kun qabsoo hadhooftuu gaafachuu mala. Ta’us, hinhafu. Tokkoon tokkoon keenya dallaa tokkummaa ijaarree, ulaa garaagarummaa cufuuf shoora mataa keenyaa bahuun dirqama Oromummaati. Gorsa Daandii hiriyoota isaatif. (Fuula 74).

Fakkeenya -2

... “Garaan haadhaa buburreedha,” jedhu abbootiin. Goota gowwaafi gantuu akka Goobanaafaa Oromoon dhalcheeti nu galaafachiise. Goota ture, garuu maal faayidaa qabaree gootummaansaa sabaaf hinfayyadne. Minilikiin gowwoomee humna isaa hunda Habashaaf oolchee, isaanif tumsee saba isaa gabrummaa barabaraa badhaase. Warri tolmaatan Minilikitti harka kennatan gaheen isaanii Goobanaan adda miti. ... utuu Qadiidaanfaa amanuu baatee Abashoonni, keessattuu... haala salphaan ilmaan Jaawwii hinboojitu ture.... (Fuula 50).

3.1.9. Haala Dhiyeessa Barreeffama Asoosamichaa (Akkaataa)

Akkaataan haala seenaan asoosama tokkoo barreeffamee ittiin dhiyaatefi tooftaa barreessaan seenaan asoosamichaa dubbistootaaf ittiin dhiyeesse kan ilaallatudha. Askeessattis wantoonni xiyyeeffataman filannoo jechootaarraa kaasee afaan barreessaan

itti fayyadame, akkaataa ijaarsa himootaa, fayyadama caaslugaafi sirna tuqaalee, caasaalee himootaafi keeyyattootaa akkasumas, fayyadama sadoommiwwanifi fakkoommiwwanii yoo ta'an, tooftaalee seenaan ittiin dhiyaate ilaalchisee, kanneen akka addeessaa, mil'uu yookiin duubdeebii (flashback), raaga ykn durdeemmii (foreshadow), waliin dubbii, ofiin dubbiifaa xiyyeeffannoon kan itti kenname yoo ta'an, isaan olitti eeraman hunduu Asoosama Hadhooftuu keessatti walduraa duubaan akka armaan gadiitti qaacceffamaniiru.

A. Haala Dhiyeessa Barreeffama Asoosamichaa Gama Filannaa Jechootaafi Ijaarsa Himootaatiin

Kana ilaalchisee xiinxala godhameen yaada kallattii lamaan lafa kaa'uun nidanda'ama. Innis yaada akka ciminaatti fudhatameefi kan akka hanqinaatti ilaalameedha. Filannoo jechootaarraa yoo kaane fakkeenyaaf, walaloofi keeyyattoota addeessaa garaagaraa keessatti yaadaafi wantoota ibsachuu barbaade sanneen akka sammuu dubbisaa keessatti xiyyeeffannaa argataniif, jechoota kanaaf isa gargaaran filatee ittiin addeesseera. Gama kanaan ciminni biraas akkuma jirutti ta'ee, gama hanqina mul'atetti yoo deebine fakkeenyaaf, moggaasota jechoota tokko tokkoo yoo fudhanne Afaan Oromootiin moggaasa mataasaanii osoo qabanuu, jechicha afaan biraatiin bakka buusee asoosamicha keessatti itti fayyadameera. Fakkeenyaaf, Ato Dammaqaa. Jechi "Ato" jedhu, Afaan Oromootin jecha mataa ofii danda'e qaba. Inni biraa immoo rakkoo jechoota safuu eeggachuu irraanfachuuti. Fakkeenyaaf, asoosamicha keessa "... Fayyisaa onneen isaa dhiita'ee hamma gaara Muxxee gahee ture." (Fuula 201), yaadni jedhu jira. Jechi Muxxee jedhu kun godinaalee naannoo Oromiyaa yookiin hawaasa Oromoo tokko tokko biratti fudhatama qabaachuu dhiisuu mala. Fkn. Arsiifi Baale. Bakka kanatti jecha biraatiin yookiin fakkeenya biraatiin bakka buusee yaada isaa san ibsachuu nidanda'a ture. Bifuma walfakkaatun ammas mammaaksi, "Jabbiin harree faana ooltu dhuufuu barti." (Fuula 231), jedhu nijira. Oromoon garuu mammaaksa kana yoo mammaaku safuu eeggachuuf jecha "Jabbiin harree faana ooltu maaloo barti." jedhee mammaaka.

Kunneen hanqinoota gama filannoo jechootaatiin asoosamicha keessatti mul'atan yoo ta'an, gama ijaarsa himootaafi caaslugatti yoo deebinu, barreessaan jechoota walitti

qindeessee hima ijaaruun hamma tokko ergaasaa ittiin dabarfateera. Kun akka ciminaatti osoo ta'uu, naannoo kanattis wantoonni akka hanqinaatti ilaallaman, itti fayyadamni himoota salphaa akkuma jirutti ta'ee, duraa duubni jechootaafi gaaleewwanii eeggamuu dhabuu, himootni baay'ee walxaxoo ta'uu irraa kan ka'e yaada isaanii akka salphaatti hubachuun rakkisaa ta'ee mul'ateera. Askeessattis irra deddeebii yaadaa, qixa sirriin itti fayyadamuu dhabuu walqabsiistotaa, sirna tuqaaleefi qubguddeessaatu mul'ate. Fakkeenyaaf, jecha maqaalee mukkeenifi bineensotaa yemmuu barreessu, qubee jalqabaa jechichaa qubee guddaan eegalee barreesse.

Bifuma walfakkaatun caasaa himootaa keessatti walsimachuu dhabuun matimaafi gochimaas darbee darbee mul'ateera. Kanumaan walqabatee itti fayyadama hennaawwanii irrattis akka hanqinaatti wanti mul'ate baay'ee ta'uu baatus, yaada hima hennaa darbeennaatin ibsamuun irra ture, hima hennaa ammeennaatiin fayyadamee ibseera. Kunis, ergaa darburratti gahee mataa isaa qaba jechuudha.

Fakkeenya -1

...Bashaatuun amala akka feetummaafi facaatuu yaada malee yoo fakkaattes, yaadashummaa xiqqoo qabaattus Oromummaa isheetiin baay'ee boonti. (Fuula 197).

*...Kan biraa Gadaan keenyaa **Ras Daargeedhaan Gadaan Roobalee** cabee hundeen bade. (Fuula 198).*

Himoonni fakkeenya -1 jalatti akka ragaatti dhiyaatan qindoomina hinqan. Akkuma gurraachessuudhaan bakka rakkoon jiru eeruuf yaalametti, qindoomina kanas kan dhabsiise walqabsiisotaafi sirna tuqaalee qixa sirriin fayyadamuu dhabuufi rakkoo walduraa duuba jechootaa eeguu dhabuuti. Kunimmoo ergaa akka darbu barbaadame sanarratti gufuu ta'a. Kanaaf, himoonni olii kunneen haala gadii kanaan osoo sirraa'anii bayeessa ta'a.

Bashaatuun amala akka feetummaa, yaadmaleefi facaatuu fakkaattee yaadashummaa xiqqoo qabaattus, Oromumma isheetiin baay'ee boonti.

Fakkeenya -2

*... Naannawa duuba gaattiraa dhaabaniifi kunuunsi kan tole immoo manneen ijaaramanii kiraaf waan **tolfame** fakkaatu. (Fuula 151).*

*... Of dhoksuun Abdiisaa garuu dhadhaa abidda buute **ta'an**. (Fuula 322).*

Himoonni fakkeenya lama jalatti akka ragaatti dhiyaatan immoo rakkoo walsimanna matimaafi gochimaa yookiin laakkoofsaa qabu. Isaanis haala amaan gadiitti odoo sirraa'anii gaariidha.

Naannawa duuba gaattiraan dhaabaniifi kunuunsi kan tole immoo manneen ijaaramanii kiraaf waan tolfaman fakkaatu.

Of dhoksuun Abdiisaa garuu dhadhaa abidda buute ta,e.

Fakkeenya -3

... **Barsiisoota** sadii wajjiin baatii tokkoon booda **Qallitti** dabarfaman. (Fuula 198).

... **Haamatamuun** isaa garuu bakka baay'eetti dhageesseetti. (Fuula 304)

... "Si yaadhe kaa! **badditti** sanyii badduu?" jedhee itti dhukaasee addasaa **bittinneesse**. (Fuula 320).

Bifuma walfakkaatuun himoota fakkeenya sadaffaa jalatti dhiyaatan keessatti jechoonni gurraacha'anii barraa'an dogoggora qubee qabu. Isaanis, himoota olii keessatti akka armaan gadiitti qubeeffamuutu irra ture.

Barsiisota

Qaallittii

Hamatamuun

baddittii

bittinneesse

Egaa akka waliigalaatti, itti fayyadama afaanii ilaalchisee xiinxala barruu guutuu asoosamichaa keessatti taasifameen hanqinnoonni olitti eeraman akkuma jiranitti ta'anii, hanqinni guddaan keeyyattoota hedduu keessatti mul'ate hanqina jecha dogoggoraan qubeessuuti.

B. Tooftaalee Dhiyeessa Seenaa Asoosamichaa

a. Addeessa

Malli kun tooftaa barreessaan waa'ee waan tokkoo sammuu dubbisaa keessaatti akka fakkii yookiin suuraa uumu godhee ittiin ibsudha. Malli addeessaa kun yeroo baay'ee dubbiilee qolaa adda addaatti yemmuu dhimma bahutu mul'ata. Mee barreessaan Asoosama Hadhooftuu haala ittiin mala addeessaatti fayyadame fakkeenya fudhachuun haalaalluu.

Fakkeenya -1

... dubreen magaallee qalloo fuulli...shurrubbaan gamaa gamanaan jigee, kolfaa yoo isheen hidhiishee dhiphoo hamma xuuxxoo san suuta addaan saaqxu, ... ilkaan ishee adiin dhaabbii asheeta boqqoolloo ji'a Hagayya xumuraa fakkaatu, funyaan konkonatee ujummoo gaayyaan qixxaatu, ijjishee gurguddaan, "Maaloo, koottu narraa hinfagaatin" jedhu, guntutni ishee qarri akka jinfuu eeboo sodaachisaafi waan waardiyaa eegu fakkaatu, ... (Fuula 155).

Akka waraabbiin asoosamicha keessaa fudhatame kun agarsiisutti, barreessaan mala addeessaatti dhimma bahuudhaan fakkaattii hayyuduree asoosamichaa tan taate Hawwii haalli miidhagina ishee kan mudhii olii maal akka fakkaatu dubbilee qolaa garaagaraa fayyadamee sammuu dubbisaa keessatti suuraan ishii akka ka'u godhee ibseera. Egaa akka waliigalaatti barruu guutuu asoosamichaa keessatti xiinxala taasifameen, wantoonni haala kanaan ibsaman nama qofa osoo hinta'in haalli teessuma lafaa naannoowwan garaagaraa, magaalaawwanfi iddoowwan adda addaa mala kanaan kan barreessaan addeessee ibsuuf yaale hedduun jiraachuu isaaniiti. Mooraa warra Abbaa Abdiisaafi kutaan ciisichaa mana Abdiisaa wantoota haalli miidhaginni isaanii mala kanaan addeeffamee ibsame keessaa akka fakkeenyaatti maqaa dhahuun nidanda'ama.

Fakkeenya -2

...Mooraan simintoodhaan miidhagfamee tarree cinaatiin immoo gaattiraan karakkamamee goofaree dargaggeessa birraa kan sirbaafi durba barbaada qarreerra deddeemee weeddisu fakkaatee bareedee mul'ata. Jala isaa garanaan immoo meeshaalee bocaafi halluu adda addaa keessatti biqiltuufi daraaraan gosa gosaan dhaabamee mooraa san adda fakkeesseera. Naannawa duuba gaattiraa dhaabaniifi kunuunsi kan tole immoo manneen ijaaramanii kiraaf waan tolfaman fakkaatu. Darbee darbee gaattiraan banaadha. Karaa namni keessa darbu ta'uu hinoolu. Mannis baay'ee bareeda. Maalikaa!... qe'ee jannata jedhanii waaman san ta'uu hinoolu. ... (Fuula 151).

Fakkeenya -3

...Yoo wajjumaan deemnee mana isaa seennu, kutaan isaa baay'ee miidhaga. Keenyan manaa irratti fakkiifi suuraaleen dargaggeessa Faranjiifi shamarran Faranjii kan eejjaatii fakkeeffaman yookiin suuraa ka'an, Aaktaroota fiilmii Hindootaa, dhalaa dhiiraan maxxanfamanii miira namaa jijjiiruufi qirqirsuuf humna olaanaa qabu. Ani poostaricha ilaalaa fajajaatin deemee teessoo tokkora taa'e. ... (Fuula 296).

b. Mil'uu (Duubdeebii)

Mil'uun mala barreessaan odeeffannoo gadifageenyaa dubbistootaaf dhiyeessuuf itti fayyadamudha. Barreessaan jaargocha yemmuu ijaaru xumurarraa yookiin jalqabarraa yookiin immoo gidduudhaa ka'uun seenaa jalqabuu danda'a. yoo gidduu yookiin xumurarraa eegale, senessaan utuu waan amma ta'aa jiru dubbatu, duubatti deebi'ee waan yeroo dheeraa dura ta'e himuun yookiin dubbisaa yaadachiisuun seenicha jabeessa. Haaluma walfakkaatun seenaa Asoosama Hadhooftuu keessattis barreessaan mala kana bakka adda addatti itti fayyadameera. Kanas asoosamicha keessaa fakkeenya fudhatamerratti hundaa'uun akka armaan gadiitti ilaaluun nidanda'ama.

Fakkeenya -1

...Gaafa san xiqqoo haata'u malee nan yaadadha Finfinneedhaa gara Magaalaa Garba Gurraachaa yoo dhufu boorsaa, mana barumsaa, uffata bareedaa tokkoofi kuduraalee baay'ee nuu fidee, Ibsaan akka dafee foon fidu ajajee, waaddii nu waliin nyaatee, guyyaa muraasaan booda akka dhufu natti himee ana adda koorra na dhungatee, nu biraa gara Gondoritti sokke. Guyyaa sadiin booda garuu, reeffa isaafi gargaaraa isaatu mana keenya gahe. ... (Fuula 123).

Fakkeenya -2

...maarree Dr.guyyaa tokko cinaa lagaatii qoraan guurtee bosona mootummaa ta'ee kan dhuunfaa walii wallaalus, harmeen bosona cirtee gogsitee gurgurti jedhamtee bosona sana keessatti dhaananii waan badaa irraan gahe waardiyaan. Isheenis sammuu xuqamee ture. Yeroo san Daandiin waan xiqqoo jajjabaateef, waardiyaan san deemee dhagaadhaan dhoosee mana hidhaatti torbee lamaaf hidhanii, barsiisonni isaa qarshii walitti guuranii matta'aa kennanii achii kan baasanfaa hinirraanfadhu yoomiyyuu. ... (Fuula 125).

Waraabbiiwwan oliirraa Hawwii yeroo isheen ijoollee abbaan isaanii osoo lubbuun jiruu tajaajila yookiin kunuunsa inni godhaafii tureefi biraa deemee immoo guyyaa sadi boodaan balaa konkolaataatiin akka irraa du'e dubbatte. Akkasumas, harmeen ishii yemmuu Daandiifi ishee guddisuuf jecha oliif gadi kaachaa turtetti rakkoon cimaan isheerra gahaa akka ture yeroo ijoollummaa ishee wantoota hinirraanfataamne keessaa muraasa akka a'e ibsite.Yaada kanarraayis hubachuun kan danda'amu, barreessaan asoosama kanaa seenaa jaargochaa xumura irraa kan jalqabe yoo ta'u, mala duub deebiitti fayyadamee seenaa dura darbe dubbisaa yaadachiisuuf yaaleera.

c. Raaga (Durdeemmii)

Malli kun tooftaalee dhiyeessa asoosamaa keessaa isa tokko ta'ee qindaa'ina seenaa keessatti waan gara fuulduratti ta'uuf jiru yookiin jireenyi fakkaattii tokkoo maal ta'uuf akka jiru kan dubbisaa tilmaamsisuu danda'udha. Kana jechuun dubbistoonni waan fuulduratti ta'u raagarraa fulcha (clue) argachuu danda'u jechuudha. Durdeemmiin seenaa Asoosama Hadhooftuu keessaatti haalli ittiin raagame akka armaan gadiitti taa'eera.

Fakkeenya -1

...Abbaayyeen kiyya yemmuun ani mana barumsaa galee kutaa tokkoffaa keessaa tokkoffaa wayta bahee darbetti Daandiinis tokkoffaa waan baheef, "Ijoolleen koo baay'ee ciccimoo waan ta'aniif, Doktoraafi Injinara beektota saayintistii ta'u. Waaqayyoon kiyya umrii koo dheeressee fiixa isaanii na haa agarsiisu. Gaafa isaan yuunivarsiitii seenanii eebbifaman laman dhaladhe. Maal akkan ofiin jedhus waaqumti haabeeku. Ijoowwan koo naaf jajjabaadhaa" (Fuula 126).

Fakkeenya -2

"Guyyaa tokko naman ta'a, bakka barbaadeffi wantan barbaades nan argadha. Yoon qabannaa jabeesse... nama hoo ta'eeragaa! Gaafas hundumtuu nitola; nibareedas." Ofiin jedha obboleessi ishee Daandiin gaafa baratu.(Fuula 94).

Waraabbiin fakkeenya tokkoffaa akka ibsutti, Abbaan Hawwiifaa ijoolleen isaanii baay'ee ciccimoo waan ta'aniif gara fuulduraatti iddoo gaarii naa ga'u jedhanii abdii cimaadhaan eegaa turan. Bifuma walfakkaatun waraabbiin fakkeenya lammaaffaas obboleessi Hawwii, Daandiin kan yeroo ammaa doktora ta'ee hojjachaa jiru, yemmuu barachaa turetti guyyaa tokko nama ta'ee bakka gaarii akka ga'u hawwaa turuu isaa ibsa. Knis kan hubachiisu barreessaan asoosamichaa mala kanatti dhimma ba'ee kan argame ta'uu isaati. Kanaafuu, tooftaan kun qindaa'ina seenaa keessatti yaada dubbistootaa rarraasuuf humna cimaa waan qabuuf dubbistoonni waan fuuldura ta'uuf jiru sana arguuf niariifatu; nuffii malees dubbisanii xumuru. Kanaaf, barreessaan mala kanatti fayyadamee seenaa asoosama isaa dubbistoota biraan ga'uun isaa qorannoo kana keessatti akka ciminaatti ilaalameera. Guutuu barruu asoosamichaa keessatti akka xiinxalametti duubdeebiifi durdeemmiin yeroo walbira qabamee ilaalmetti garuu, barreessichi irra caalaa duubdeebii yookiin mil'uutti kan dhimma baye ta'uun isaa hubatameera.

d.Waliin Dubbii (Marii)

Barreessaan waaliin dubbiitti fayyadamee seenaa asoosamaa dhiyeessuu danda'a. Adeemsa kana keessatti fakkaattiiwwan waan raawwachaa turan, raawwachaa jiran, akkasumas, waan raawwachuu hedan ofumaa isaanitii akka mul'isan gochuuf, seenaa fakkaattii biroo akka himan haala mijeessa. Waliin dubbiin iccitii fakkaattiiwwanii mul'isuuf bu'aa olaanaa qaba. Asoosama Hadhooftuu keessatti waliin dubiin fakkaattiiwwan jidduutti bakka garaagaraatti yaada adda addaarratti taasifameera.

Fakkeenya -1

...Dhiiroo mee falaasamaafi ittiin bulmaata ormaatti qooda sammuu of dhukkubsinu maaliif waa'ee keenya kaasnee waliin hinfalmine? Tokkummaan Oromoo karaa kamiin dhufa? Ummanni Oromoo yoom bilisummaa argatee ofiin of bulchee akka garaa isaatti qabeenya isaatti fayyadama? Yoomi laata beektonni keenya beekumsa isaanii saba irraa dhalataniif kan gumaachan? Yoomi laata hidhaafi dararaan, ajjeechaan, baqni... hafee... kan namaan qixxaatu? Magaalaa isaa guddoo keessatti ilmaan isaa afaan isaatiin baratee eenyummaan isaa kabajameefii kan jiraatu yoomi laata?... Yoomi kan hogbarruun, fiilmiifi waan isaa dubbisuufi daawwachuuf hiriira galu? jennee akka nama barateetti yoo mari'anne maal qaba hanga waan ormaatiif ciniinsuun isin qabu? Warri kaan garuu faallaa isaa, "Barannee mindaa gaariin jireenya keenya fooyyessinee warra keenya jijjiirran waan biraa maaltu barbaachisa? Ati yaaduma umrii guutuu aadda malee ... (Fuula 72).

Waliindubbiin olitti fakkeenya tokkoffaa keessatti dhiyaate kan obboleessi Hawwii, Daandiin yeroo yunivarsitii turetti barattoota hiriyoota isaa waliin waa'ee dhimma saba isaanii kaasanii mari'achaa kan turanidha. Kan fakkeenya lammaffaa gadii immoo waliin dubbii hayyuduree asoosamichaa tan taate Hawwiifi Dr. Abbiduuba waliin kan taasifameedha.

Fakkeenya -2

... Hawwiiyyaa, dhiifama naa godhi. Guyyaa kaan bar narsittiin akki malee waan sablatteef, haalli ishii cufti na rifachiisee ture. Nagaattillee siin hinjenne akkasumatti deeme. Akki ati hinjeeqamne Sr. Biqiltuun haalli isaa akka siif himtu itti himeen ture. Yaayyuu dhageetteyyuu? Waan nama gammachiisu ture. Haadha warra kiyyaatu dahe. Liiban Abbiduuba jedhama. Har'a guyyaa sadaffaa isaati. Amma kunoo Liiban ishii waliin akka dansaatti waliin taphatu. Tole aaddaa Hawwii mee amma tapha keenya gaafas jalqabnetti deebinaatii, itti fufi. Dubbiin isaa akki malee na jalaa waldhahaa jira. Waan cufaafuu mee na obaasi. ... Tole kaa mee, Dr. kiyya maaltu miidhaga jetteeti eega ati feete sittiin

*himaa dhagahi. Eenyu akka badii qabugaafas wallaalee harmeefi
Daandiitti murteessus har'a garuu faallaa isaa balleessituun anuma
mataa koo akkan ta'e bareera. ... (Fuula 134).*

Waraabbii oliirraa akkuma hubatamutti, Dr. Abbiduubni yeroo Hawwiin hoospitaala ciisaa turtetti kan ishee gargaaraa ture, yemmuu waa'ee dhimma ofiitif biraa deemee deebi'u Hawwii dhiifama gaafachaa sababa ittiin biraa deeme ibseefii bakka duraan itti dhaabanii irraa jalqabdee waa'ee ishee akka itti himtu gaafachaa waliin dubbii isaanii itti fufaniiru. Odeeffannoo waliin dubbii fakkaattiiwwan kanneeniirraa gochaafi maalummaa isaanii seenaa asoosamichaa keessatti baruun nidanda'ama. Barruu guutuu asoosamichaa keessatti xiinxala taasifameen gara dhuma seenaa jaargochaatti goobangaleettiin asoosama kanaa, Hawwiin waa'ee seenaa ishee namfakkiilee kaannin caalaa waliin dubbii dheeraa kan taasisaa turte, Dr. Abbiduuba waliin akka ta'e hubatameera.

e. Ofiin Dubbii (Qof-dubbii)

Ofiin dubbiin ijaarsa seenaa asoosama tokkoo keessatti adeemsa namni tokko ofii isaatti haasa'u ta'ee tooftaa barreessaan ittiin fakkaattiin tokko waan keessa isaa gadi baasee akka dubbatu gochuun seenaa himsiisudha. Asoosama Hadhooftuu keessatti ofiin dubbiin fakkaattiiwwan hedduu irratti dhimmaafi yeroo adda addaa keessatti mul'ateera. Mee kan akka fakkeenyaatti dhiyaate kana haalaallu.

Hawwiin xalayaa Abdiisaadhaf barreessitee haayaada itti kennituuf Bashaatuutti argisiifachuuf gaafa mana warra Bashaatuufaa dhaqxe miirri Fayyisaarratti argite yaada wahii keessa ishee galche. Yeroo kana akka gadiitti sammuu ishee waliin haasofte.

Fakkeenya -1

... Hanga Bashaatuun wanta barbaadaa jirtu argattee gara koo deebitutti, wanta daqiiqaa muraasan dura seensa balbala Bashaatuufaa irratti na qunnamen yaadadhe, waa'ee Fayyisaa. Garuu maal ta'eet akkas ta'e? Abbaltii nuuf kennamee ture waanan gaafachuu dhufe itti fakkaatee laata? Moo waa'ee koo kana dhagahe laata? Akkan ani Abdiisaa jaaladhee barumsaan dadhabaa deemuu koo kanafaa narratti baree yaaddoo itti ta'ee laata? Yoo isa ta'e immoo maaltu isa dhiberee? Arrabni hoo maalif walhidharee? Moo arraba hidhaatu dhukkubni qabe laata? ... (Fuula 193).

Egaa, yaadni olii kun fakkaattii goobangaleettii irratti haaxiyyeeffatu malee, akka waliigalaatti ofiin dubbiin barruu guutuu asoosamichaa keessatti fakkaattiiwwan hedduurratti kan mul'ate yoo ta'u, kunis seenaa asoosamaa keessatti dhimma tokko

xiyyeeffachiisuuf gahee guddaa qaba waan ta'eef barreessaan asoosamichaas kana fayyadamuun isaa xiinxala taasisameen, akka ciminaatti ilaalameera. Bifuma walfakkaatun ofiin dubbiin fakkeenya lammaffaa gadii keessatti dhiyaate kan Abdiisaan (jaalallee Hawwii) yeroo mana bunaarra deemaa turetti waa'ee shamarranii kaasee kophaa ofiitti haasa'aa tureedha.

Fakkeenya -2

“... hojjattoonni mana bunaa bareedduufi simbo qabeetiin marti maaf na tarti? Furdoo dumbusheen sun osoon akka aalaa hinxuuxin na darbuu hinqabdu aboo! Du'a abbaa kootiti yoon dhiise! Yeroo dargaggummaa kiyyaa maaliifan ofirraa dabarsaa? Yoomifi? Bareedinaafi naatoo koo biyyeefan qusadhaa? Itti fayyadamuun qaba. Hanga qabeenyi abbaabbaa jirutti, eeyyeen nan bashannana aabbee! “Hanga abbee jiru nyaadhu, gaafa abbee du'e kaadhu” mammaaksi jedhame yaadumaa miti. ...”(Fuula 173).

Barreessaan Asoosama Hadhooftuu tooftaalee seenaan asoosamichaa ittiin dhiyeesse kanneen armaan olii akkuma jiranitti ta'anii, dabalataanis, bifa xalayaatiin, bifa walalootiin ergaan isaa dubbistootaa qaqqabeera. Afoola keessaa ammoo, kanneen akka hibboo, faaruu(weedduu) jaalalaa, geerarsaafi mammaaksonni karaalee yookiin tooftaalee barreessaan seenaa asoosama isaa ittiin gurra dubbisaatiin gahuu yaaleera. Isaan olitti eeraman kanneenis haala kamiin akka ibsamanifi maal akka ibsan fakkeenya asoosamicha keessaa fudhatameen deeggaruudhaan akka armaan gadiitti dhiyaataniiru.

Asoosama kana keessatti senaan gara xalayoota afuriitin dhiyaateera. Isaan keessaayis gosti xalayaa jaalalaa sadi yoo ta'u, gosti xalayaa maatii (firaa) immoo tokkodu dhiyaate. Xalayoota jaalalaa keessaa kan Abdiisaan Hawwiif barreesse, kan Hawwiin deebitee Abdiisaaf barreessiteefi xalayaa Fayyisaan Hawwiif barreesse eeruun nidanda'ama.

Xalayaa maatii (firaa) keessaa immoo kan Dr. Daandii Boruu obboleettii isaa Hawwiidhaaf barreessetu eerama. Xalayoota olitti eeraman keessaa sadi akka fakkeenyaatti walduraa duuban armaan gadiitti taa'aniiru.

Fakkeenya -1

...Meetii koo ... maaloo kana caalaa obsi koo dhumeera. Yeroo dheeraaf obseera. ... amma garuu hindandeenye. ... Siif du'een jira.... boolla hinseenne malee. ... jaalala keetiin guggubadheera.... (Fuula 154).

Akkuma yaada kanarraa hubachuun danda'amutti, Abdiisaan jaalala Hawwiitin erga qabamee bubbuleera. Garuu, olbaasee dubbachuu sodaatee keessa isaatti waliin cinqamaa turee, amma obsa fixatee jennaan jechoota jaalalaatin miidhagsee wanta keessa isaatti wajjiin rakkachaa ture xalayaarraatti baasee yaadasaa ittiin ibsateera. Yaada Kanarraa egaa, barreessaan asoosamichaa xalayaatti fayyadamee seenaa asoosama isaa gurra dubbistootaatin kan gahe yoo ta'u mala kanatti dhimma bahuun isaas xiinxala taasifameen akka ciminaatti kan fudhatame ta'uu isaati.

Fakkeenya -2

...Guyyaa abbaan isaa hidhame jedhan san irraa eegalee Abdiisaa nan sassata. Jaalalli isaas bakka qabaachuu qabe onnee koo keessatti. Gidduutti deebii malee akkas turee ammoo barreessuun na qaansesse. Kan lammataa kana garuu barreessuun dirqama akka ta'een of amansiise. Waan barbaades barreessuuf qalamaafi waraqaa totolfadhee walqabsiise. ... waa hundaafuu barreesseera. ...Hundaayyuu akka ati jaalalaafi kabaja kiyyaaf jettee raawwatte gaarummaatti hiikkadheera... inni ati gochaa jirtu garuu ba'aa ulfaataafi wanfala baasuuf humna hinqabne narra godheera. Maaloo Abdii koo halaalaa waleelchuurra... waanan jdhee sii ibsuufi maal akkan jedhu hinbeeku, garuu sii olitti si jaalachuu koo naaf bari. ... Hawwii Boruu irraa. (Fuula 237).

Akka yaadni waraabbii kun ibsutti, Hawwiinis gama isheetin xalayaan Abdiisaa deebii osoo hinargatin turuun isaa ishee yaaddesseera. Xalayaa isa lammataatif garuu deebii barreessuun akka isheerra jiru of amansiisteerti. Kanaafis kan sababa guddaa ta'e, jechoota jaalaa kan inni qalbii isheetiin hatuuf xalayaa isaa keessatti itti fayyadamee yaada isaa ittiin ibsateefi qarqaarsa inni isheef godhaa tureetu qalbii ishee booji'ee deebii barreessuuf dirqamte.

Xalayaan gaditti dhiyaate immoo kan maatii yoo ta'u, innis kan Dr. Daandii Boruu yeroo ofiisaatii barataa turetti muuxannoofi mudannoo qaburraa ka'ee obboleettiin isaa Hawwiin akka hiriyootaan sobamtee kaayyoo barnoota ishee karatti duraa hincinneefi cimtee fuulduras ofiifi maatii ishees akka gargaartu jecha gorsa obbolummaa gorsaa ture; gorsa afaanii biras darbee yemmuu isheen barnoota ishee kan sadarkaa lammaffaa barachaa turteetti xalayaa barreessaafii ture. Xalayichis akka armaan gadiitti dhiyaateera.

Fakkeenya-3

...Hawwii saal dubartummaa keetiifi bareeduma qaama keetiitiin dhiirri yookiin gowwomsituun dubartii qilee si hingatin. Dhiirri carraa durbaatti gufuu ta'uufi jireenya ishee golgoleessu hedduudha. Wantoonni xixiqqoon calaqqistuun kaayyoofti lubbuu shamarran hedduu cilee bishaan buute akka taatu godhaniiru. ...Kan dursuu qabu nama guutuu ta'uudha. Baratanii ofirra cehanii firaafi lammiidhaa ta'uudha. Kanaafuu kan dursu barnoota. Barumsa keetiin jabaadhu. Hawwii koo adaraa ekeraa abbaa keenyaatiin si qabeera.... yoo nama taate obsi. Obsan warrooman, obsan qaalloman. Obsaan kaayyoo kee galmaan gahi.... (Fuula 300).

Egaa akka waliigalaatti, barreessaan asoosama kanaa gosoota xalayaa garagaraatti fayyadamee seenaa asoosamichaa hawwataa taasisee dhiyeesseera.

Tooftaan barreessaan seenaa asoosama isaa ittiin dhiyeesse inni biraa walalootti fayyadamee yoo ta'u, asoosama kana keessatti walaloowwan sadiin dhaamsi seenaa asoosamichaa gurra dubbisaa qaqqabeera. Isaanis: walaloo matadureen isaa “Qaallittii” jedhu kan Obbo Gammachiis Dachaasaa yeroo mana hidhaa Qaallittii turanitti barreessan, walaloo matadureen isaa “Ajaa'iba Kan Baraa” jedhu kan miseensota Gumii Dagaagina Afaan Oromoo, Diraamaafi Ogbarruutiin qophaa'efi walaloo matadureensaa “Hadhooftuu” jedhu kan Abdiisaan (Abbaan warraa Hawwii) barreesse fa'a. Walaloowwan keessaa lameen isaanii akka fakkeenyaatti dhiyaataniiru.

Qaallittii

*Qaallittii, Qaallittii
Callisuudhaa mitii
Ragaa bahi nutti
Warra gurra qabuuf
Himadhu sabatti
Maali mee yaa dachee?
Maaltu sitti michee?
Gurra kee si duuche.
Sila akka maqaa kee,
Dur hinkabajamnee?
Waliin qixxaatanii,
Caffee tumaa hinteenyee?
Warri keenya gaafas,
Gabbisayyoon...
Sitti hinbaanee?*

Sangaaf korma filee ...
Sirratti hinwareegnee?
Akka Ardaa Jilaa,
Jila sitti hinbaanee?
Buttaan hinqalamnee?
Dhibaayyuun hindhibaanee?
Ayyaantuun kaleessaa,
Sirratti hinlallabnee?
Ati hoo giiftii gaafas,
Siiqqee hinqabannee?
Abbaan Bokkuu hinqallee?
Abbaan Muudaa hinraagnee?
Abbaan Gadaa hineebbisnee?
Qaalluun hoo? ... (Fuula 211-212).

Walaloon olitti dhiyaate kan Qaallitti jedhu kanarraa akkuma hubatamutti, Obbo Gammachiis Dachaasaa yeroo mana hidhaa Qaallittii turanitti wanta achitti taajjabanifi miidhaa isaanifi saba isaaniirra gaherraa ka'anii quuqaa yookiin miira keessa isaaniitti dhagahame baasanii walaloo kanaan ibsataniiru. Akkuma walalicharraa hubannutti, Obbo Gammachiis Qaallittii kallattiidhumaan itti dubbachaa komii irraa qaban bifa gaaffiitin itti dhiheessaa jiraachuu isaanii agarra. Egaa barreessaan asoosamichaa seenaa asoosama isaa xiyyeeffachiisuufi hawwataa taasisuuf, jechoota yaada isaa sirriitti ibsuu danda'aniifi miira namaa tuttuqanitti fayyadamee ergaa isaa dabarfateera. Malleen dubbii keessaayis ateessatti dhimma bahuu isaa walaloo dhiyaaterraa hubachuun danda'ameera.

Hadhooftuu

Hadhooftuu- Mi'ooftuu
Dawooftuu... dawweessituu,
Jarjartuu ykn suutumee,
Summii moo dawaamee?
Meeqa dhumee?
Sitti fayyadamee,
Siin beekkamee
Siin wallaalame.
...Ihi... Uu ...Hadhooftuu...
Dawaa moo Summii?
Lafee moo foon dhagaa?
Bishaan moo Alkoolii?
Maaliif dhabde foolii?

*Bishaan moo abidda,
 Dawaa miti nam-hubda,
 Bishaan miti nam-gubdaa,
 Summiis miti waa qabda,
 Garuummoo nam-dhibda,
 Hadhooftuu... summooftuu,
 Jibbamtuu-jaalatamtuu,
 Barbaadamtuu-baqatamtuu,
 Garami kan ramadamtuu?
 Dhugamteeti hadhooftaa,
 Jiruu namaa miitaa,
 Nama qaanessitaa,
 Qophaa nama baaftaa,
 Biyyaas nam-calaaftaa,
 Namatti golgoleessita.
 Anaan na boojitee,
 Keessaa koo waadditee,
 Namummaa koo nyaattee,
 Jiraa na awwaalte,
 Dawaa taata se'een,
 Summiitti naaf oolte.
 Umrrii dabalattee,
 Marii na hanqistee,
 Hingeenye bakka koo,
 Hamilee koo gubdee..... (Fuula 334-337).*

Haaluma walfakkaatun walaloon matadureen isaa *Hadhooftuu* jedhee dhiyaate kun Abdiisaan jireenya isaa keessatti gochoota ofiifi Hawwiirratti raawwchaa tureefi sababuma gocha isaa kanaan miidhaa isaafi haadha warraa isaa Hawwiirra gahaa tureefi haala amma keessa jiru kanaaf balleessaan kanuma mataa isaa ta'uu hubatee gochasaas hadheefatee balaaleffachaa gaabbii keessa isaa waxalaa jiru kana baasee walaloo Hadhootuu jedhu kanaan ibsateera. Walaloo kana keessatti barreessaan asoosamichaa yaada xiyyeeffachiisuuf fakkeenyaaf, jechoota hiikaan waliif faallaa ta'an, kanneen akka hadhooftuu-mi'ooftuu, jarjartuu-suutumee, summii-dawaa, jibbamtuu-jaalatamtuu, barbaadamtuu-baqatamtuu, kan kana fakkaatanitti gargaarameera.

Barreessaan asoosamichaa og-afaanittis dhimma bahee seenaan asoosama isaa dubbistoota biraan gaheera. Fakkeenyaaf bifa geerarsaatifi weedduuwwan jaalala

yookiin sirboota dhaamsa jaalalaa of keessaa qaban kanneen garaagaraa fayyadamee ergaa barbaade san ittiin dabarfateera. Isaan keessaayis kanneen armaan gadii akka fakkeenyaatti kan fudhatamanidha.

Geerarsa

*Kutin kutin handaaqqoo
Lafa garbuutti yaatee
Gudin gudin garaa koo
Na daddarbuutti kaatee.
Na hindaddarbin yaa garaa
Barri ni dabaa adaraa.
Handaaqqoo kukkuubiluu
Kosii lafa daggalaa
Harka koo natti jiruu
Maafan nama gabbaraa?
Si diruuree yaa callee
Danda'eellee si hindiruu
Sin hammaarradha malee
Si furuuree yaa haadh koo
Danda'eellee sin furuu
Sin gargaaradha malee.
Gammoojjii jibrii doobbaa,
Nama duwwaa deemuun argee
Baddaa barbareen xoobaa
Nama duwwaa nyaatun argee.
Kuyyuu biyya faradoo,
Nama miilan deemun argee
Oromiyaa dachee soorettii,
Nama akka anaa deegen argee.
Tan deegaa nidabartii
Tan darbuu didde jirtii...
Kan galgalaa ganama
Dabaree na eeggattii.
Injiraan guuraan dhibee
Tafkii ajjeechaan cimee
Geergoo fooliin na dhibee
Xannee garaachi cimee
Gabrummaaf humni dhibee
Maalan siif taharee yaa deechee
Yaa dahee dhugaan aadduu*

*Yaa haadha, ilmi Daanduu,
Hinduutu yaa haadha koo
Akka cabxeenis hinhaftuu
Akka deegdeen hinturtuu
Ani ilmi kee xiiqiin jiraa
Sirraa buusuufin jiraa
Kanumaafuun kurkuraa
Deega baaseen gurguraa.
Nan fonqolcha gadadoo
Baadheetan joora gadoo.
Isaan joollummaan arge*

Isa carraaf natti jige. .. (Fuula 95-98).

Geerarsi olitti dhiyaate kun geerarsa xiiqiiti. Akkuma yaada geerarsichaa irraa hubatamutti Daandiin rakkoo ykn gadadoo jireenya isaa keessatti isa mudate keessaa bahuuf, yookiin hiyyummaa fonqolchee ofirraa gatuuf seexaa cimaafi xiiqiidhaan hidhatee ka'uu isaa gerarsa kanaan ibsateera.

Abdiisaan guyyaa Hawwiin mana isaa dhaqxee gaafa Kamisaa yeroo jalqabaatif jaalala waliin dhandhaman san akkuma isheen dhufteen baay'ee gammaddee simachuudhaan gara kutaa dhuunfaa isaa erga geesseen booda weedduuwwan (sirboota jaalala) kaneen gadii kana Hawwii dhageessiseera.

Sirba Jaalalaa

*Hasaasi inasaasnaa,
Hasaasuma wayyaa yaa bareedduu,
Ani hinbeeku qalloo too
Si argannaan waan qalbiin
Akka jabbiitti na burraaqxu, ...
Hamman si jaal'uu anatu beekaa,
Keessa garaa koo Rabbiin na argaa,
Ija koo duraa si dhabuu hinfedhu,
Hinbarbaadu anii, ... (Fuula 293).*

Fayyisaanis jaalala Hawwiitin baay'ee waan ciqamaa tureef gaafa Hawwiin Bashaatuu obboleettii isaa bira mana isaanii dhufte san akka namni biraa isa hindhageenyetti sagalee gadi qabatee sirba itti aanu kana irra deddeebi'ee sirbuudhaan ergaa isaa Hawwiif dabarseera. Hawwiinis yeroodhaf yaadni ishee Fayyisaa bira jiraachuu baatus, sirbicha sirriitti dhageessee turte.

*Salaale bahu nalee,
Barana Salaale bahu malee,
Yaa waaq nah in ajjeesin,
Bakkuma garaa koo gahu malee.
Salaatti galanii,
Shugguxii malee maal hidhatanii,
Magaallee jaalatanii,
Dhukkubbii laphee maal himatanii. (Fuula 201).*

Walumaagalatti, bifti asoosamni kun ittiin barreeffame hololoo ta'us barreessaan keessa keessatti walaloowwan adda addaa bifa geerarsaa, weedduu jaalalaafi kan kana fakkaataniin fayyadamee seenaan asoosamichaa dubbisaa qaqqabeera. Haala kanaan seenaa asoosamichaa qindeessee dhiyeessuun barreessaa miidhagina barruutif gumaacha olaanaadha. Akkasumas, ergaan darbu xiyyeeffannaa akka argatuufi seenaa asoosamichaas hawwataa akka ta'uufi nuffii tokko malee hanga dhumaatti akka dubbisan kaka'umsa uuma waan ta'eef tooftaa kanaan dhiyeessuun isaa akka cminaatti ilaalameera.

3.1.10. Qaaccessa Sadoommiiwwaniifi Fakkoommiiwwanii Asoosama *Hadhooftuu Keessatti*

3.1.10.1. Qaaccessa Sadoommiiwwanii

Sadoommiiwwan seenaa asoosamaa keessatti dhaamsa darbu tokko sirriitti ifa gochuufi yaadichi hawwataafi miidhagaa akka ta'u mala dhimma ittibanidha. Haaluma walfakkaatun barreessaan Asoosama Hadhooftuu jechoota yookiin gaaleewwan duubaan hiika dhoksaa qabaniin wanta ykn yaada ibsachuu barbaade sana xiyyeeffachiisuuf jecha dubbiilee qolaa yookiin sadoommiiwwan garaagaraa asoosamicha keessatti fayyadameera. Isaan keessaayis, kanneen akka iddeessaa, akkasaa, nameessa, arbeessaa, ateessa, habalakaafi eemitiifaa maqaa dhahuun nidanda'ama. Akkasumas, iitti fayyadamni fakkoommiiwwanii barreefamicha keessatti hojiirra ooleera. Barruu guutuu asoosamichaa keessatti xiinxala taasifameen sadoommiiwwan adda addaafi fakkoommiiwwan asoosaan itti dhimma bahe harki irra caalu funaanameera. Isaan kunneenis asoosamicha keessatti maal akka ibsanifi maal akka bakka bu'an gosa isaaniitiin adda bahanii fuula irraa fudhataman waliin akka armaan gadiitti qaaceffamanii yaadni cuunfaas dhumarratti kennameera.

1. Akkasaa

Akkasaan gosa sadoommii ykn dubbii qolaa isa jechoota akka, fakkaata, caala, hamma/hanga jedhan fayyadamuun wantoota lamaafi sanii ol waldorgomsiisuun kan ibsudha. Haaluma kanaan barreessaan asoosama kanaa bakka hedduutti mala akkasaa fayyadamee dhimmoota/wantoota adda addaa waldorgomsiisee ibsuudhaan ergaa isaa ittiin dabarfateera. Yaadota mala akkasaatin asoosamicha keessatti waldorgomsiifaman keessaa hammi tokko akka itti aanutti fuula irraa fudhatamanifi ibsa waliin dhiyaataniiru.

- ❖ .... *ammas ijashee adii guddaa hamma tirikaa gahuufi gidduutti mallattoo qofaaf gurraacha'u sana fagootti ergitee seenaashee akka doo'ii waltajjiirratti daawwatanii waan ilaaltu fakkaatti Hawwiin.* ... (Fuula 25)

Seenaa ishee kan darbeefi kan amma keessa jirtu teessee ilaaltee yaadan fagaachuu Hawwii ittiin ibsuuf, nama waltajjii irratti doo'ii ilaalaa jiruun waldorgomsiise.

- ❖ ...*Mooraan simintoodhaan miidhagfamee tarree cinaatiinimmoo gaattiraan karakkamame goofaree dargaggeessa birraa kan qarreerra deddeemee weeddisu fakkaata.* ... (Fuula 151)

Haala dhaabbii yookiin miidhagina gaattiraawwan dallaa Obbo Gammachiis Dachaasaa goofaree dargaggeessa biraa waliin dorgomsiisee mala akkasaatiin ibse.

- ❖ .... *Abdiisaan akka durii humna qabaatee mahaarrabii fudhatee ol jechuun imimmaan akka rooba gannaa maddii isheerra dhangala'aa jiru irraa haquu dadhabus, obese ijaa qofaan ishee ilaalu irra... hirquu filate.* ... (Fuula 25)

Baay'ee boo'uu ykn baay'ina imimmaan Hawwii rooba gannaatin walbira qabee ibse.

- ❖ .... *Hawwiin maqaa malee Hawwii biraafi nama biraa taatee kan yaaduma seenaan ishee isii seenessee akka bishaan laga Garba Gurraachaa ganna geengoo uumee yaa'uu, hiika malee cophxi.* ... (Fuula 77)

Imimmaan Hawwii kan eega dhibamtee ciiftee ishiin boossu, bu'aa homaatuu akka hinqabne ibsuuf bishaan Garba Gurraachaa kan yeroo gannaa faayidaa malee yaa'u waliin dorgomsiise.

- ❖ .... *Tiruu koo, humna hinlaafin. Odeessituu hindhageeffatin.* ... *jechoota fakkeessitootaatiin keessi kee hinboora'in. Akka bishaan gabateerraa oliifi gadi hinjallatin.* ... (Fuula 93).

Hawwiin hojii ishii irratti ejjannoo akka qabaattu gorsa karaa obboleessa isheetiin (Daandii) kennameef. Roora'uu garaa ykn qalbiishee bishaan gabatee keessaa waliin dorgomsiisee ittiin yaada ibse.

- ❖ ... *Sobdoonni afaan isaanii baay'ee mi'aawa; summiin isaas akkasuma waan addaati. Arrabni isaanii akka alangaa roobii dheeraafi dhanquudha.* ... (Fuula 93)

Sobdoota arraba isaanii mimmi'eessanii afaan lama dubbatu ykn hunda fakkaachuun ofii dogoggoranii namas dogoggorsan ittiin ibsuuf alangaa roobii kan arraba lamaatiin walbira qabe.

- ❖ .... *Jireenyi gaariin kajeeluu malee akka urjii samii nurraa fagaate. ...* (Fuula 124)

Hawwiinfaa erga abbaan isaanii irraa du'ee jireenya qananii arganii hinbeekan jechuudha.

- ❖ ....*Gaafan kitaaba koo dubbisuuf ka'u,...guntutashee qara akka jinfuu eeboo sodaachisaafi kan waardiya eegu fakkaatutu natti mul'ata. ...* (Fuula 155)

Harma Hawwii kan dhaabbatee qalbii Abdiisaa hawwate ibsuuf itti fayyadame.

- ❖ ... *Shamarree Godina Shawaa Lixaa Aanaa Ginda Barati Magaalaa Kaachisii dhufte magaala gurraattii, Bareedduu rifeensi walakkaa dugda ishee akka eegee fardaa shaa jedhee ciisu, kan fuuldura isaatii... deemtu dubbisuuf mala barbaaduu jalqabe Gufuun. ...* (Fuula 169)

Baay'ee dheerachuu rifeensa Ayyaantuu Ormiyaa ibsuuf eegee fardaatin waldorgomsiise.

- ❖ ... *Hawwiin abiddi jaalalaa erga akka beenzilaafi naafxaa walitti dabalamee itti qabachuun gubaan itti cimee baatii tokko guutteetti. ...* (Fuula 183)

Hawwiin Abdiisaa waliin erga walbartee booda jaalalli isaa baay'ee itti cimaa deemuu ishee ibsuuf ibidda beenzilaafi naafxaan itti dabalame waliin dorgomsiise.

- ❖ ... *Fayyisaan ogguma karaa duubaan sagalee isheefi Bashaatuu dhagahu, onneen isaa dhiita'ee hamma gaara Calanqoo gahee ture, suntuuree akka laga Alaltuutti yaa'ee isa gane. ...* (Fuula 201)

Yaada Fayyisaan duraan Hawwiitti dubbachuuf qopheeffate, yemmuu isheen bira geessu kan harkaa bade ittiin ibse.

- ❖ "... *hangana afaan hiikkachuun kunuu waan guddaadha. Gurri ishee akka arraba saree fagoodhaa suuftuuti. Nidhageechi kana beekaatiidha malee ...*" jedhee ofiin morma Fayyisaan. ... (Fuula 202)

Hawwwiin uumamaan dandeettii waa dhagahuu ykn dafttee hubachuu ishee ibsuuf.

- ❖ ... *Fayyisaan akka Bashaatuu fuuloo hindheereffanne. ...* (Fuula 202)

Waa'ee jaalalaa irratti akka isheetti muuxannoo hagsmara hinqabu jechuufi.

- ❖ "... *Ishee akka ilillii birraa bifa toltee daraaraa naqattee akka keelloo urgaa'aa jirtu tana yeroon hundee ishee buqqisanii bakkaa balleessan amma...*" jette Bashaatuun. (Fuula 245)

Miidhaginaafi urgaa foolee Hawwii kan Bashaatuu hinaafsise, ilillii keelloo kan yeroo biraa daraaruun walbira qabee ittiin ibse.

- ❖ ... *Guntutni ishee fiixeen akka qoree agamsaa qaramee uffata ishee uree ba'uuf tattaafata. ...* (Fuula 253)

Haala dhaabbii guntuta harma Hawwii ibsuuf qoree agamsaatiin dorgomsiise. Dabalataanis, yaadni kun qacalee ta'uu Hawwii ibsa.

- ❖ ... *Yemmuu Dr. Abbiduubi suuraa Hawwii kan funyaan sororatee akka ulee harooressa dhaabbatu fuudhee galee jaartii isaatti kennu, ilaaltee, ilaaltee quufuu dadhabde. ...* (Fuula 253)

Miidhagina Konkona funyaan Hawwii kan gadi qajeelee uumamaan tole, ulee harooressaa waliin dorgomsiise.

- ❖ ... *Jechoonni afaan ishee keessaa bahan akka dammaa mi'aawan. ...* (Fuula 292)

Jechoota walaloo kan Hawwiin dubbiste, kan Abdiisaan gorora coccobseef

- ❖ ...*Hawwiin kalee ganama taateetti. Of wallaaltee akka bishaanii dhangalaate.*
(Fuula 298)

Gaafa Hawwiin mana Abdiisaatti si'a jalqabaatif isa waliin saalqunnamtii raawwate dadhabbii isheen dadhabde ibuuf.

- ❖ ... *Abdiisaan akka nama aduu caamaatiin qotee badaa baasee dafqi qaaruu lamaaniin citee walakaa dhooqa dugdaa xuruurse. ...* (Fuula 299)

Dadhabbii Abdiisaan erga Hawwii waliin saalqunnamtii raawwate dadhabe ittiin ibsuuf

- ❖ ... *Fayyisaan imimmaan xiiqii, aarii ta'ee hinaaffaa walii wallaalus, ijasaa lamaaniin lakkuu lakkuu akka rooba gannaa maddii isaarra konkolaachisee mataa gadi cabsee dhaabbatee deebii narraa eega. ....* (Fuula 306)

Fayyisaan Hawwiin waan nama biraa jaalatteef nan dhaba jedhee waan shakkeef, baay'ee boo'uu isaa ibsuuf, imimmaan isaa rooba gannaatiin waldorgomsiise.

- ❖ ... *Obbo Diimaan Niyaalaa tokko qabsiifatee al-lama akka harma haadha isaatti hodhee Abdiisaatti hiixachaatii, ... "Intala maqaan ishii 'Hawwii' jedhamuufi Yaadanii eechatti beektaa?" jedhee gaafate. ...*(Fuula 327)

Obbo Diimaan nama baay'ee araada tamboo qabu ta'uu isaafi haala inni ittiin tamboo san xuuxe ibsuuf, luuga harma haadhaa waliin dorgomsiise.

- ❖ ... *imimmaan akka imimmaan dubartii aariitiidhaan morma jalatti walhudhe Dr. Daandii. ...* (Fuula 359)

Yemmuu Dr. Abduubi haala Hawwiin (obboleettiin isaa) keessa turte itti himetti, miira Dr. Daandii ittiin ibsuuf itti fayyadame.

2. Arbeessaa (Gurra Guddisa)

Dubbiin qolaa kun wantoota yemmuu waldorgomsiisu hanga isaan gahanii olitti ykn amala wantoonni dhugaan qaban garmalee ol guddisee kan ibsudha. Wantoonni yookiin yaadonni mala kanaan seenaa asoosamichaa keessatti waldorgomsiifaman akka armaan gadiitti fuulaafi ibsa waliin dhiyaataniiru.

- ❖ ... *Ijashee hamma tirikaa gahu sana fagootti ergitee yaadaan fagaattee ... seenaa ishee waan ilaaltu fakkaatti Hawwiin.* (Fuula 25)

Gurguddina ija Hawwii olkaasee ibsuuf tirika waliin dorgomsiise.

- ❖ ... *Imimmaan isaa hamma sanyii buqqee gahu san maddii mallaa isaa irra hiriira galchee hirquu filate. Abdiisaan.* ... (Fuula 25)

Abdiisaan bakka dhibamee ciisutti, yemmuu Hawwiin isa ilaatee boossu, gurguddina imimmaan inni dhangalaasee san ibsuuf itti fayyadame.

- ❖ ... *abbaan akaakayyuu ishee taliila garaa garbaa, kan daba hinbeekne, arjaa kennee harka hindachaafanne ... ture.* ... (Fuula 66)

Abaabileen Hawwii nama baay'ee arjaa akka turan yookiin yeroo hundaa nama waan qaban namootaaf laachaa turan ta'uu isaanii ittiin ibse.

- ❖ ... *Yaadanii mataa hamma booyee gahu baatee ittiin socho'uu dadhabee gatantaru ilaaltee, dubbii dhiistee imimmaaniin madaa garaa ishee baafatti* ... (Fuula 76)

Mucaa Hawwii (Yaadanii) yaratee (qaamni huqqatee) waan tureef, guddina mataa isaa olkaasee ibsuuf qaama booyyeetiin dorgomsiise.

- ❖ ... *Fixeensa ganamaa miila namarraa qurxu keessa Haati Suuteefi Abbaa Waaqumaafaan bullukkoo hanga ijaatti of maranii... gara hospitaalaatti tiratu.* ... (Fuula 84)

Haalli qilleensaa kan Magaalaa Fiichee ganama ganama baay'ee diilallaa'aa ta'uu isaa olkaasee ibsuuf dubbii qolaa kanatti fayyadame. Garuu hamma fedhe osoo qorreeyyuu fixeensi miila namaa qurxuu hindanda'u.

- ❖ ... *Gatiin xaa'oo mataa qotiyyoo ta'eera.* ... (Fuula 199)

Baay'ee qaala'uu gatii xaa'oo kan Obbo Gammachiis Dachaasaa akka komiitti kaasaa turan gatii qotiyyoo tokkoo waaliin dorgomsiise.

- ❖ ... *Fayyisaan Hawwii walaloo dubbisuuf sisirreeffattu argee, sirriitti dhageeffatee, boodas hamma barruun isaa eelutti harka dhaheef.* ... (Fuula 203)

Fayyisaan Hawwii waan jaalatuuf, yeroo ishiin iddoo faaruu alaabaatti walaloo dubbiste hamilee isheetif miira jaalalaatiin harka sirriitti rukutuufii isaa olkaasee ittiin ibse.

- ❖ ... *Abdiisaan harkasaa handhuura bira gahee ture oldeebisee, guntuta ishee kan hamma gur'uu sa'a Ameerikaanii gahu san lamaan fiixee isaanii suuta sukkuumaa oduma deemu handhuuraa gudeeda ishee irraa gadi bu'ee biddiqqoo ykn paantii keessa galfatee fuulduratti dhufe. ...* (Fuula 234)

Harmi Bashaatuu baay'ee guddaa ta'uu isaa ibsuuf.

- ❖ ... *Abdiisaa kan simboon gadhiisee fuuldura isheetti ija isaa qofa kololchiisu taajjabdee dubbii dadhabnaan, imimmaaniin fuula dhiqatte akka waan furmaata ykn... baasee himuufii. ...* (Fuula 25)

Hawwiin Abdiisaa bakka ciisutti ilaaltee isa yeroo inni fayyaa yaadattee, gaddittee imimmaan baay'ee dhangalaasuu ihsee ittiin ibse.

3. Iddeessaa (Bakka Buusa)

Iddeessaan gosa sadoommii isa amala wanti tokko uumamaan qabu guutuumaan guutuutti fuudhee isa birootif kennuun wantoota lama al-kallattiin waldorgomsiisee amala isaanii kan ibsudha. Asoosamicha keessatti barreessaan gosa sadoommii kana bakka hedduutti fayyadameera. Kan asoosamicha keessaa akka fakkeenyaatti fudhatame ibsa waliin akka itti aanutti dhiyaateera.

- ❖ ... *Hawwiin hilleentiidha. ...* (Fuula 107)

Hawwiin yeroo mana haadha ishee turte san haadha hojii gargaaruuf asiif achi fiiguu ishee san ibsuuf hilleentiidhaan bakka buuse.

- ❖ ... *Hawwiin isaanii kunoo akkanatti siree Hospitaala Fiichee irratti haphee taatee lubbuun qofti keessaa wixxirfatti. (Fuula 126)*

Hawwiin dhibamtee yeroo dheeraaf hospitaala ciisaa turuu ykn siree hospitaalaa irratti ciiftee hafuu ishee hapheen bakka buusee ittiin ibse.

- ❖ ... *Dhugumatti ati mootii jaalalaa waan taatef booni abbaa feete caaltaa. ...* (Fuula 155)

Abdiisaan Hawwiin miidhaginaan dubartoota hundaa nicaalti jedhee waan amanuufi jaalala isheetiinis waan booji'ameef mootii jaalalaa taasisseera.

- ❖ ... *Gufuun soogidda. ...* (Fuula 165)

Amala hundagaleessummaa qabaachuu Gufuu ibsuuf.

❖ ... *Ayyaantuu Oromiyaa ... ilkaan ishee cabbiin san basaq gochaa kofaltee Gufuu onnee seenuu eegalte.* ... (Fuula 172)

Miidhagina addeenya ilkaan Ayyaantuu Oromiyaa kan Gufuu hawwate ibsuuf cabbiin bakka buuse.

❖ ... *Hawwiin xinqisha.* ... (Fuula 202)

Mi'aa jaalalaa kan Abdiisaan Hawwiif qabu, mi'aa xinqishaatin bakka buuse.

... *Bashaatuun 'eksipartii' dhiiraati.* ... (Fuula 238)

Amala dhiira hundaan walii galuu, tooftaafi dandeettii warra diiraa ittiin hawwattu uumamaan qabaachuu ishee ibsuuf.

❖ ... *Qabeenyi fixeensa, namnis takka takka fixeensa natti fakkaata.* ... (Fuula 121)

Hawwiifaan yeroo abbaan isaanii jiru qabeenya gaarii qaban ture. Booda garuu qabeenyi isaanii hunduu nidhabame. Kanaaf qabeenyi wanta argamee yoma san baduu danda'u ta'uu isaa fixeensa ganamaatiin bakka buusee dorgomsiise.

4. Nameessa

Nameessi dubbii qolaa wantoota (lubbuqabeeyyiifi lubbumaleeyyii) birootif gochaafi amala namummaa gonfachiisuun dhiyeessuu yoo ta'u, kan barreessaan asoosamichaa itti dhimma bahe akka itti aanutti ibsameera.

❖ ... *lubbuu qarree (afaan) hallayyaa yaabee miila tokkoon dhaabbatee shubbisa baraa shubbisuudha.* ... (Fuula 81)

Lubbuu Hawwii tan du'aaf boolla afaan geessee guyyaa eeggattu akka nama hallayyaa gubbaa shubbisaa jiruutti amala namaa gonfachiisee ittiin ibse.

❖ ... *Ijji ishee gurguddaan "Maaloo, koottu narraa hinfagaatin!" jedhu sun...na dubbisi waan naan jedhu natty fakkaata.* (Fuula 155)

Miidhagina ija Hawwii kan nama hawwatu ta'uu ibsuuf, amala namaa kenneefii akka namatti akka dubbatu taasise.

❖ ... *jireenyi gaariin sanaan duraa dugda nutti kennitee hawwiifi kajeeluu malee argachuun fagaate.* ... (Fuula 124)

Qananii akka wayta abbaan isaanii jiruu amma argachuu dhabuu Hawwiifaa.

❖ ... *Daawwitiin fuula dura kootii ijja natti baasuu qabe.* ... (Fuula 159)

Hawwiin qarshee Abdiisaa irraa argatteen uffata ittiin bitattee, ittiin miidhagdee waan turteef, ammaa amma of ilaalaa turuu ishee ibsuuf.

❖ ... *Jaalalli isaanii jilbaan deemaa suuta dhadhaabachaa jirti.* (Fuula 241)

Hawwiifi Abdiisaan reefuu waljaalachuu jalqabuu isaanii ibsuuf amala ilma namaa kan yeroo daa'imummaa reefu jilbaan deemee suuta dhaabbachuu jalqabuu san kenneefii ittiin ibse.

❖ ... *Yaadni sammuu lamatti hiramee falmii jabeessee walitti iyyaa jira.* (Fuula 241)

Bashaatuun gocha Abdiisaa waliin raawwateef yaadonni sammuu ishee maallif raawwatteefti бага raawwatterratti waliigalteen dhabamee amala namootaa fudhatanii akka namaatti walfalmuun walitti iyyaa jiru.

❖ ... *Hidhiin ishee gubbaan haphatee jalli xiqqoo furdatee funyaan waliin dabaala kan dabaalan...* (Fuula 253)

Haala teessuma funyaanifi sochii hidhii Hawwii namoota dabaala dabaalaniin ibbse.

❖ ... *Magaalli Garba Gurraachaa bara kana namoota hedduu nagaatti jettee geggeessite.* (Fuula 280)

Namoota hedduutu bara san magaalaa sanii du'e jechuu isaati.

❖ ... *dukkanni humna qabu hundaan ifa ari'uuf dorgommii jalqabeera; ari'aas jira.*
(Fuula 334)

Gaafa Abdiisaan Adaamaa fuullee Bataskaana Maaramiitti walaloo Hadhooftuu jedhu barreesse yeroon ariitiidhaan gara golgolaatti deemaa kan ture ta'uu ibsuuf. Kunis dukkanni ifa dursuuf akka namaatti dorgommii fiigichaa keessa seeneera.

❖ ... *"Abbaatu of mara" jedhe bofti.* ... (Fuula)

Aadde Jiituufaan waa'ee gocha mootummaa isaanii dubbachaa osoo jiranuu, sodaatanii "kun hojii keenyaa miti, maaltu nu gahe afaan keenya qabachuu nuuf wayya" yaada jedhu kana akka waan bofti dubbateetti ibsame.

❖ ... *"Shan elmamus, shantamni elmamus, tiyya qiraaciimatti" jette adurreen.*
(Fuula 86)

Yaada Aadde Jiituufaa, misoomni mootummaan isaanii fide jiraates, jiraachuu baates kan homaa isaan hinfadne ta'uu isaatu mala kanaan ibsame.

5. Ateessa (Hinjiirree Dubbisuu)

Ateessi gosa sadoommii isa wanta nama hinta'in akka namaatti itti haasa'uu yookiin wanta nama bira hinjiirretti (hindhageenyetti) akka waan nama bira jiruu (dhagahuu) kallattiin itti dubbachuu, waamuu, kadhachuu jechuudha. Kan asoosaan itti fayyadame ibsa waliin akka armaan gadiitti dhiyaateera.

❖ ...*Yaa Waaqa garalaafessa na hingatin gocha koofi afaan koo ilaaltee.* ... (Fuula 69)

Yeroo Abdiisaan dhibamee ciisu, Hawwiin isaafi Yaadanii jiraachisuuf asiifi achi carraaqaa turtee homaa siiqsuu dadhabnaan akka waan fuulleetti ilaalaa jirtuu Waaqa isheetti fuula olqabdee rakkoo ishee itti himachaa turte mala kanaan ibsame.

❖ ....*Na hindaddarbin yaagaraa barri nidarbaa adaraa!* ... (Fuula 95)

Daandiin waa'ee jireenya haadha isaa “Aadde Carraaqxuu Guddinaa” yaadee garaan itti hammaatee jennaan yeroon nidabartiihammasii garaan isaa akka obsuuf akka namaatti kanadhachaa jira.

❖ ...*Qaallittii, Qaallittii, callisuudha mitii raga bahi nutti.* ... (Fuula 210)

Komiifi mufii Obbo Gammachiis Dachaa mana hidhaa Qaallittii irraa qabantu ittiin ibsame.

❖ ...*Abdiisaan Erga waan hedduu yaadee booda... “Yaa Rabbii kiyya! ” jedhee dugdaan ciisee,... ija isaa koornisii irratti dhaabee hafe.* ... (Fuula 241)

Abdiisaan akka itti Hawwii argatu dhaabee malli jalaa badnaan, kallattiidhumaan Rabbitti himachaa jiraachuu isaatu mala kanaan ibsame.

6. Habalaka

Habalaka keessatti ergaan darbu faallaa wanta jedhamee yookiin faallaa dubbii dubbatameeti. Asoosama kana keessaatti barreessaan dubbii qolaa kana hedduminaan itti hinfayyadamne.

❖ ...*“Amma xalayaa kan sumatu barreessee adaraa abbaa keetii? Maaree ati boru gaazexeessituu cimtuu biyyi beeke, kan Garba Gurraacha waamsistu ta'uun kee hinoolu. ...”* (Fuula 192)

Gaafa Hawwiin xalayaa jaalalaa si'a jalqabaatif Abdiisaaf barreessitee haa yaada itti kennituuf Bashaatuutti argisiisuuf mana ishee dhaqxe, Bashaatuun akka nama Hawwii

jajee fakkeessitee itti dubbatte kun mala dubbii qolaa habalakaan ibsame. Sababni isaas, Bashaatuun kan akkana jettee dubbatte dhuguma Hawwii jajjee osoo hinta'in yaadafi fedhiin ishee kanaan faallaa ture. Xalayaa Hawwiin Abdiisaaf barreessitetti keessi Bashaatuu gammachuu hinqabu ture.

❖ ...*“Bashaadduu tiyya, bareedduu dumbushee akka keetii kanarraa mufiifi yaaddoon hinbareedu. Har’a immoo waanuma Waaqayyoon shittoo isaatiin si dhiqe fakkaatteerta; baay’ee urgaa’a!”* ... (Fuula 232)

Abdiisaan yaada kana kan jedhe ishee sobuuf yookiin itti qoosuuf malee, duraanuu isheetu mana isaatti itti dhaqe malee fedha ykn jalala ishee qabaattetii miti. Inni kan barbaadu Hawwiidha malee Bashaatuu hinturre.

❖ ...*“Wayyoo, yaa obboleessa koo Ana haa gubu Edaa kanaa rakkinni kee? ...”* (Fuula 271)

Bashaatuun yemmuu obboleessi ishee Fayyisaan Hawwii akka jaalatee cinqamaa jiru itti himatu, akka nama duraan yaada isaa kana hinbeeknee ykn hindhagahinii fakkeessitee ittiin dubbatte kun mala kanaan ibsame.

7. Eemitii (Mitihee)

Mitiheen gosa sadoommii isa jechoota irra keessa walfaallessaniin soba fakkaatee, kan yoo xiinxalame yaada dhugummaa qabu ta'uun isaa hubatamuudha. Yaadonni asoosamicha keessatti gosa sadoommii kanaan dhiyaatan akka itti aanutti ibsamaniiru.

❖ ... *Safuu! Kan addunyaa...jireenyi kochoo itti jiraatamu, calaqqistuufi dukkanooftuu.* ... (Fuula 80)

Addunyaan tun gochoonni ykn yaadonni walfaallessan lama irratti raawwataman ta'uu ibsuuf jechoota waliif faallaa ta'aniin (calaqqistuu, dukkanooftuu) jedhamaniin ibsamuun kun dubbii qolaa mala Eemitii (Mitihee)tti dhimma bahuu isaati.

❖ ... *Hawwiin yaalteerti garuu hinguunnef, fiigdeerti garuu jalaa hinbaane ykn hinmoo'anne.* ... (Fuula 331)

Hawwiin jireenya ishee fooyyeffachuuf jecha baay'ee ifaajjee, bu'aa bayii hedduu keessa dabartus akka carra ishee ta'ee hinmilkooftu. Kana jechuun jireenya gaarii osoo hinargin addunyaa kanarraa godaanuu ishee ittiin ibse.

❖ ... *Abdiisaan qofaa taa'ee odoo sirbuu boo'a.* ... (Fuula 330)

Abdiisaan yeroo Hawwiin gargar badan san ofii isaallee hojii dhabee jaalala isheetiinis yaadda'ee, oolmaan isaa mana dhugaatii waan ta'eef, achii machaa'ee yoo gale kophaa isaa taa'ee nisirba; deebi'ee immoo niboo'a ture.

❖ ...*Yaaddoon nama aarsu, gammachiisu, abdii namatti dukkaneessu, darbee darbee immoo finxiq godhu.* ... (Fuula 92)

Hawwiin jaalala yeroo faayyaa qabduu kan Abdiisaa waliin dabarsite duubatti deebitee yemmuu yaadattu, gama tokkoon yoo itti gammaddu, gama biraatiin immoo yeroo dabarsite san kan itti gaddite ta'uu isaa agarsiisa.

8. Anyaarsee

Dubbiin qolaa kun amala ykn gocha gadhee hawaasa keessatti namni raawwatu tokko ittiin ceephessuuf yookiin ittiin gorsanii sirreessuuf, dubbiifi barreeffama keessattis kan dhimma itti bahanidha. Haaluma walfakkaatun barreessaan asoosama kanaas baay'atu baatus, iddoo muraasatti fayyadameera. Kan gadii kun akka fakkeenyaatti dhiyaatee kan ibsi itti kennameedha.

❖ ...*Maqaa baduu mannaa du'anii baduu wayya.* ... (Fuula 42)

Gorsa Obbo Gammachiis Dachaasaa, “Qabeenyaafi beekumsa keessan Oromoof oolchaa malee, ormaaf (alagaaf) oolchitanii maqaa koo akka na hinballeessine” jedhanii ilmaan isaanii kanneen alagaa jala deemu jedhanii shakkii irraa qabaniif laatan ture. Malli anyaarsee kun wanta gadhee hawaasa keessatti namni tokko raawwatu ittiin ceephessanii gorsuuf kan gargaaru ta'uu isaati.

3.1.10.2. Qaaccessa Fakkoommiiwwan Asoosama *Hadhooftuu*

Fakkoommiin kan wanti tokko isa biraa bakka bu'uun mallatteessuun agarsiisudha. Fakkoommiin yeroo baay'ee wanta ijaan hinargamne tokko isa argamuun bakka buusee hiika.

➤ ...*dukkanni barii hinqabne nu uwwisee of jala nu oolche.* ... (Fuula 124)

Jireenya gadadoo kan Hawwiifaan erga abbaan isaanii irraa du'ee keessa jiraataa turan ittiin ibsame. Akka yaada kanaatti dukkanni barii hinqabne hiyyummaa yeroo hundaa mallatteessa.

➤ ...*Abdiisaan erga nagaatti jedhee addunyaa biraatti godaanee ganna tookko ta'uufi.* ... (Fuula 75)

Hawwiin erga Abdiisaan irraa du'ee yeroon isaa gara waggaa tokkoo deeme jechuudha. Addunyaa biraatti godaanuun du'a mallatteessa.

- ... *Yaadaniin beela'ee bifti dachee sooddaa irratti fakkaate.* ... (Fuula 76)

Yaadaniin kan baay'ee huqqate ykn yarate ta'uu ibsuufi. Dachee sooddaan (yarina) hiyyummaa Yaadanii mallatteessa

- ... *Hawwii akka isheen shakkiin shororkaatu godhee xawalwaaallee taasise.* ... (Fuula 77)

Hawwiin lubbuun jiraachuu ilma ishee kan fuulduraa irratti shakkii qabaachuu ishee ibsuufi. Xawalwaaalleen ijjannoo ykn ofitti amanamummaa dhabuu mallatteessa.

- ... *Dr. Abbiduubi har'a Hawwii gaafatee seenaa ishee baruuf, fuula isaa ilkaan fakkeessee, kutaa ciisichaa ishee seene...* (Fuula 114).

Dr. Abbiduubni yeroo Hawwiin dhibamtee hospitaala turtetti fuula ifaan (gammachuun) haasofsiisaa turusaa ibsa. Yaadni fuulli ilkaan fakkaate jedhu, gammachuu mallatteessa.

- *Hawwiin 'bararii', 'paastaa'dha jedhanii itti qoosu hiriyoonna...* (Fuula 107).

Qallina yeroo ijoollummaa ishee ibsuuf. 'Paastan' qallina qaamaa mallatteessa.

- ... *jaarsi dheeraan ... kan rifeensi jibrii iddaan tole fakkaatu Abbaan Waaqumaa ...bullukkoon hanga ijaatti of maranii, ... gara hospitaalaatti tiratu.* ... (Fuula 84)

Abbaan Waaqumaa dabbasaa adii (arrii) bareedaa qabaachuu isaanii ibsuuf. Jibriin iddaan tole arrii filamee miidhage mallatteessa.

- ... *Semsteera lammaffaa jalqaba baatii saddeettaffaa, ... qoreen dhoqqee keessaa na waraante.* ... (Fuula 137)

Gaafa Hawwiin si'a jalqabaatif Abdiisaa waliin saalqunnamtii raawwatee osoo hinbeekin Vaayirasii HIV tiin faalamuu ishee ibsuufi. Qoreen dhoqqee keessaa wanta hinmul'ane mallatteessa.

- ... *mannis baay'ee bareeda.... qe'ee jaannata jedhanii waaman san ta'uu hin oolu...*(Fuula 151)

Qe'een Jaannataa, miidhagina mooraa warra Obbo Gammachiis Dachaasaa ibsuufi.

- ... *Ayyaantuu Oromiyaa fuuldura isaatii danbal danbal jechaa tarkaanfii ishee lakkaa'aa deemti.* ... (Fuula 169)

Tarkaanfii lakkaa'uun akkaataa deemsaa Ayyaantuu Oromiyaa (deemsa suutaa) mallatteessa.

- ... *Gufuun wanti hunduu dhoksaadhaan akka raawwatamuuf barbaadeef lafuma ta'eeti itti dhihaata.* ... (Fuula 166)

Fayyaaleessaykn nama nagaa of fakkeessee haala Gufuun shamarran waliin hariiroo ittiin uumu. Lafti fayyaalummaa mallatteessa.

- “... *Ishee silaa waan ati akka Tulluu Salaalee sodaattee itti si irreeffachiisuuf hinbeekne kanuma xumuri. ...*” jedha Abdiisaan dubbii Gufuu fakkeessuuf. ... (Fuula 175)

Shamarran Gufuun gaafachuuf itti ulfaate ibsuufi. Tulluun Salaalee sodaatamaa ykn kabaja mallatteessa.

- ... *Bashaatuu, barattoonni hedduun fageenyaallee yoo dubbisan “fandiishaa” jedhaniin. ...* (Fuula 191)

Kolfa ykn seequu yeroo hundaa kan Bashaatuu ibsuufi. Fandiishaan kolfa mallatteessa.

- ... *Daandiin boqonnaa hinbeeku...halkanii guyyaa... dubbisa. “Sammuun hindubbifne buqqee duudaadha” waan jedhutti amana. ...* (Fuula 105)

Waa dubbisuun beekumsa jechuudha. Buqqee duudaan wallaalummaa mallatteessa.

- ...*Bashaatuun nyaara ija ishee kan nyaara leencaa fakkaatu guduunfitee, jechoota inni Hawwii ittiin faarsetti hinaafte. ...* (Fuula 231)

Yeroo Abdiisaan Hawwii ittiin jaje Bashaatuun hinaaftee nyaara ija ishee kan nama soodaachisu,

san walitti guuruu ishee ibsuufi. Nyaarri leencaa sodaachisaa ta’uu mallatteessa.

- ... *dhimbiibbaa warshaa jalatti hafe san ta’uuf yeroo muraasatu si hafa. ...* (Fuula 230)

Abdiisaan Bashaatuu irraa bahee (gatee) dhiisuuf yeroon xinnoon akka isa hafte ibsuuf ittiin dubbatame. Dhimbiibbaan warshaa jalaa waan gatamu mallatteessa.

- ... *Bashaatuun aartee, “Si gaha! Saree roobaa! Ani akka kee miti” jetteen. ...* (Fuula 230)

Bashaatuun ishee gatee Hawwii jaalachuu Abdiisaatti hinaaftee saree roobaan bakka buufte. Sareen roobaa jibbamaa mallatteessa.

- ... *Hawwiin waan maraan kichuu,... achumaan mijuun maarigame bakkaafi haalli tolee anaaf qophaa’aa jiru sanas irraa alalchee nadha bahee ishees hanga baasutti...sanaan booda maal gaafattaree? ...* (Fuula 229)

Mijuun maarigame dubrummaa Hawwii kan namuu hin tuqin san kan Abdiisaan dhandhamuuf qophaa’aa jiru ibsa.

- ... *Akka yaada isheetti funyoon walkeessa xaxame kun gara tokkoon jabaatullee, gara biraatiin laafee cituu danda’a. ...* (Fuula 262)

Dubbii dharaa ykn shira Bashaatuun Hawwiirratti dalagaa turte karaa hinbeekamneen na jalaa fashalaa’a jettee shakkaa turte ibsuufi.

- ... *har’a morma jala walseenanii hasaasuun isaanii waan hafu hinfakkaatu. ...* (Fuula 279)

Abdiisaafi Hawwiin guyyaa har’aa dheebuu jaalala isaanii bahuun (salqunnamtii raawwachuun) waan oolu hinfakkaatu jechuudha.

- ... *Hidhiin Bashaatuu hidhii isaa barbacha asiif achi warraaqxe* ... (Fuula 233)

Bashaatuun Abdiisaa afaan keessa dhungachuu barbaadde jechuufi.

- ... Fayyisaan *diphina duraan dhokatee ture akka voolkaanoo dhoose*. (Fuula 262)

Fayyisaan jaalala Hawwiitin qabamuu isaa nama tokkottis osoo hindubbatin keessa isaatti dhoksee ofumaa isaatii ittiin cinqamaa tuture san amma ol baafatee obboleettii isaa Bashaatuutti himachuu isaa ibsuuf dhooyinsa voolkaanootiin bakka buuse.

- ... *dhiira meeqatu 'isteeppaa' koo kana biraa gahuuf gaggaba seete?* ... (Fuula190)

Bashaatuun dhiirri hedduu furdina qaama ishee (guddina teessuma ishee) barbaadaa akka jiran yookiin ishii waliin jaalala dhandhamuu warri barbaadu akka jiru ibsuu isheetu mala kanaan dubbatame. Isteeppaan teessuma ishee guddaa san mallatteessa.

- “... *qullaa isaa dubartii waliin ciisaa ture*” *yoo naan jettu abiddatu natti qabate*... (Fuula 274)

Abdiisaan dubartii biraa waliin qullaasaa ciisaa jiraachuu isaa yemmuu Bashaatuun itti himtu, Hawwiin hinaaftee baay'ee aaruu ishee ibsuufi. Abiddi hinaaffaa keessa ishee gube mallatteessa.

- ... *onnee booree hinbaafneefi laphee xiiqii hinulfoofne qaba jettee ittin hinboonin.* ... (Fuula 93)

Kaayyoo ishee galmaan ga'achuuf, xiiqiidhaan cimtee hojjachuu akka qabdu gorsa Daandiin Hawwii gorsaa ture ittiin ibsuuf. Ulfi laphee xiiqii onneetti qabatan mallatteessa.

- ... *Abisheen waadaa gantuu akka Qadiidaa Wannabee, isa Jimmaa Raaree kan Waaqni abaare rukutee ajjeesee faachaan irra garmaame.*... (Fuula 51)

Akkaataa goonni Oromoo diina isaa ofirraa qolatee yookiin ajjeesee injfannoo isaa ittiin mirkaneeffate ibsuufi. Faachaan garmaamuun injifannoo gootaa mallatteessa.

- ... *gaaddisa keenya gannaafi bonaa jalatti dheessuu didanii dibaabee haphii gaaddisaa mitii gaaddidduullee hinqabne jala ijaajjuu filatan.* .... (Fuula 89)

Warra labta ammaa ta'anii aadaafi amantii isaanii tuffatanii aadaa ormaa jala deeman kan Abbaan Waaqumaafaa balaaleffachaa turan ittiin ibsuuf. Dibaabee haphiin aadaa ormaa mallatteessa.

- ... *anaa dubartii dhiiga qulqulluuyyuu itti makatee jireenyi adaamii ollaa agamsaa na godhe.* ... (Fuula 66)

Sodaa yookiin gadadoo jireenyaa kan yeroo hundaa irraa achi hinsiqne kan haati Hawwii keessa jiraachaa turte ibsa. Adaamiin ollaa agamsaa wanta yookiin nama yeroo hunda akkuma sodaatetti jiraatu mallateessa.

Egaa akka waliigalaatti, fayyadama sadoommiiwwaniifi fakkommiiwwanii ilaalchisee qaccessa taasifameen barreessaan barruu kalaqaa isaa kana keessatti ijoo dubbii isaa haala mi'aawaafi miira dubbistootaa harkisuun yaadaan fakkii sammuu namaa keessatti uumuudhaan wanta ykn nama barbaade ittiin jajuun, dhaadhessuun, kan jibbe immoo tuffachuun, ittiin xooxessuun, ittiin balaaleffachuudhaan wantoonni salphaatti akka hindagatamne hubachiisuufi xiyyeeffachiisuuf malleen dubbii garaagaraatti dhimma baheera. Adeemsa kana keessattis jechoota, gaaleewwaniifi himoota hiika dachaa ykn hiika dhoksaa qabanitti gargaaramee ergaa isaa ittiin dabarfateera. Wantoonni sadoommiiwwan kanneeniin ibsamanis, miidhagina, fokkina, amala, gaddaafi gammachuu, cunqursa yookiin gidiraafi badhaadhina, jaalalaafi jibba, gaarummaafi gadhummaa, miidhaafi hammeenya namootaatifi kan kana fakkaataniidha. Haata'u malee, xiinxala barruu guutuu asoosamichaa keessatti taasifameen, barreessaan asoosama kanaa sadoommiiwwan jiran keessaa irra caalaa akkasaa, arbeessaa, iddeessaafi nameessaatti kan dhimma bahe yoo ta'u, eemitii (fuggisoo), habalakaafi anyarseetti hangana mara akka hinfayyadamin hubatameera.

3.2. Qaaccessa Asoosama Doobbii Jaalalaa

3.2.1. Cuunfaa Sabseenaa Asoosama Doobbii Jaalalaa

Goobangaleessi asoosamichaa Falmataa Biyyanaati. Innis kan dhalate Shawaa Kibba Lixaa qarqara Magaalaa Walisootti. Haatisaa Gaaddisee jedhamti. Obbolaa dhiiraa Olaanaafi Qajeelaa kan jedhaman sababa barnootaatif biyyaa alaa jiraatan qaba. Falmataan akaakayyuu isaa biratti guddate.

Obbo Biyyanaan hojiidhaf iddoo biraa jiraatu turan. Obboleessi Aadde Gaaddisee, eessumni Falmataa, Obbo Abshaaloodhaan walii galanii hanga yoomitti kophaa ona keessa teessa jechuudhaan gowwoomsanii Aadde Gaaddisee, Obbo Biyyanaa jalaa baasanii niitii Obbo Abshaaloo taasisan. Falmataan dhalatee ji'a saddeetitti gattee

biraa kan deemte. Obbo Biyyanaanis iddoo itti hojjaturraa yemmuu dhufu, haadha warraa isaa manaa dhabee jennaan barbaaduuf manaa bahee waggaa dheeraaf achi buuten isaa dhabame.

Falmataan umriin isaa yoo barumsaaf ga'u Mana Barumsaa Walisoo Liiban gale. Barnootasaa sadarkaa tokkoffaa xumuree Mana Barumsaa Sadarkaa 2^{ffaa} Garasuu Dhukiitti kutaa sagal barachuu eegale.

Yeroon isaa gara qormaata semisteera 1^{ffaa} dhiyaatee ture kan doobbiin jaalalaa isa gubuu eegale. Guyyaa tokko Dilbata galgala naannoo sa'aa 12:30tti daandii gubbaa deemaa osoo jiruu, intalli takka laphee isaa waraante. Boontuu Biqilaa Gadaa jedhamti. Ijaan duukaa laalee fajajee hafe. Hiriyaan isaa Qaallichaan barnootasaa waliin wal'aansoo qabaa jira. Wal'aansoon jaalalaa kan Falmataas itti fufeera. Guyyaa tokko dhiha aduu eeggatee mana Boontuu dhaqe. Buna danfisaa turte. Haalli ishii kan dur inni dhagaheen faallaa itti tahe. Ilkaan ishee cabbii fakkaatu itti agarsiisaa, "Falmuu, taphadhu kaa! " yoo ishiin jettuun, fedhiin dhiirummaa isaa itti dabalaa dhufe. Guyyaa sana isaa fi ishee qofa kan mana keessa ture. Rukuttaan laphee isaa daran dabaleera. Isheenis jaalala isaatin osoo hinqabamin hinhafne. Hidhiin isaa hidhii Boontuu barbaade. Jidduumaan waadaa akaakaa isaa yaadatee of to'achuuf yaale. Qorumsi semisteeraa ga'uuf erga guyyoonni lama hafani kan Falmataan dubbisuu eegale.

Qorumsa jalqaban xumuruuf guyyoonni lama yoo hafan Boontuun sardamtee itti bilbilte, walarganii guyyaa gara biyyaa itti deeman beellamachuuf. Dilbanni kan Falmataan Boontuu waliin qaama tokko ta'uuf yaade yeroo isaa eeggatee dhufe. Yeroo Boontuun balbala mana Falmataa rurrukuttu simbirti hinwacne. Ulaa jalaa bane yemmuu ilaalu, bakkalcha fakkaatee fuuldura dhaabbatte. Onneen isaa sirbuu jalqabe. Guyyaan beellamaa akka gahee yaadachiiftee gara mana ishee dhufee achumaan aduu jalaa yeroodhaan akka deeman itti himte. Korojoo isaa fudhatee Qaallichaan nagaatti jedheenii yemmuu balbala tarkaanfatu, dubartoonni bishaan guutuun ittidhufan. Imalli isaa kan milkii akka ta'etti amane. Yeroo kutaa Boontuu olseenu, qophiin mana ishee akka biraa fakkaata. Falmataan raajii bareedina ishee sararuu eegale. Ishees Ilkeen jaalala isaa hadhaa itti buqqifateera. "Har'a dheebuu koo nan ba'a, Falmataan koo

garaa natti jabaataa laata?” jechaa, imala naggaa waliif hawwaa mana Boontuutii ba’anii karaa isaanii qabatan.

Bosana mukkeen gamaa gamanaa afaan banee nama ilaalu keessa deemuu eegalan. Guyyaan isaa aduu waan ta’eef Boontuun dadhabbiin itti dhagahamee jennaan, “Xiqqoo haaboqannuu” jette. Holqa guddaa tokko jala seenanii boqatan. Ijaan walilaalu, garuu kan afaanii baasee dubbatu hinturre. Falmataan dursee afaanii baafate. “siin jaaladha” jedhe. “Anis siin jaaladha” deebii Boontuuti. Haaluma kana keessa osuma jiranuu oo’i gara duumessaa jijjiirmee bokkaan roobuu jalqabe. Osoo isaan homaa hinyaadin bakakkaan rooba keessaa itti darbatame. Naasuun of wallaalanii erga bayyanatanii ka’anii tiratan.

Falmataa onneen isaa galma xiiqii taatee galaana yaadaa daakuu jalqabe. Yaada Boontuu, kan abbaa, kan haadhaa, kan obbolaa.

Falmataan barnoota isaa sadarkaa 2^{ffaa} xumuree barnoota qophaa’ummaatif Magaalaa Sabbataatti yoo deemu, Boontuun achumatti itti fufuu murteessite. Guyyaa Kamisaa tokko dhimmaaf Walisoo deeme. Boontuun akkuma tasaa argitee fiigdee irratti jigde. Boossee “Galaan siif qopheesse osoo hinnyaatamin taa’aa bar” jetteen. Waliin haasa’anii guyyaa biraa deebi’ee akka argu waadaa galeefii kennaa isheen qopheessiteef, “Gaafa waan yaade galmaan gahadheefi waan dhabe hundaa argadhe naaf laatta” jedheenii yaadannoodhaaf akka ta’u, warqee mormarraa of baasee Boontuutti kaa’ee suuraas kenneefii, “Firii dadhabbi keenyaa hanga arginutti nagaatti” jedheenii, isheenis, “Gaafa eeyyama Waaqaa walargina” jetteenii dhungattee geggeessite.

Falmataan barnoota qophaa’ummaa xumuree, qorumsa biyyoolessaa fudhatee qabxii barnoota olaanaa isa seensisu fiduudhaan Yuunivarsitii Jimmaatti yoo ramadamu, Boontuun immoo Yuunivarsitii Haramayaatti ramadamtee barnoota isaanii itti fufan. Erga qorumsa semisteera 1^{ffaa} fudhatee firii bu’aa isaa baree, boqonnaaf maatii bira deeme. Achii deebinaan Mucayyoo Kolleejjii Barsiisotaa Jimaa barachaa turte, Gannat tan jedhamtuun walbare.

Guyyaan isaa Roobiidha galgala sa’aa 12:30tti mana Gannat dhage. Haala gaariitti affeerte. Gannat, waggaa walakkaaf mi’aa jaalalaa waliin dhandhamaniiru. Falmataan

deebi'see Boontuu yaadate. Erga addaan deemanii bilbillis waan jalaa badeef, walarguu hindandeenye. Isheenis sarara waan jijjiiratteef, yaadan malee qaamaafi sagaleenillee walirraa fagaataniiru. Falmataan, Gannat irraa fagaachuu murteessaa, gaafa tokko galgala naannoo sa'aa 12:00tti mana ishee dhaqee xalayaa geggeessituu kenneefii ofirraa kute.

Barnoota isaa xumuruuf waggaan lama yeroo hafu isaafi hiriyoonna sababa hinbeekamneen mallattoo gaafii keessa galan. Hordoffiin namootaa bahaa gala isa dhoorkan. Yaaddoo duraanii waliin gidiraan gidiraarratti dabalame.

Boontuun kophummaadhaan yuunivarsiitiitti dararamaa turtus, dhiira kamiifuu osoo hinjilbiiffatin barnoota ishee fixattee Falmataan akka eebba ishii irratti argamuuf hawwaa turte. Hanga guyyaa jalbultiitti abdii hinfixanne. obboleessafi harmeen ishee dhufaniiru. Aduun dhiite bariitee, eebbifamtoonni galma keessaa gadi yaa'anii suuraa walkaasaa jiru. Boontuufi maatiin isheellee suuraa ka'aa osoo jiranuu, dargaggeessi wahii abaaboofi kennaa adda addaa harka guutee gara karraatti adeemaa dhufe. Boontuun nilaalte. Osoo hinbeekin imimmaan fuullarraa cophe. Falmataa yaadachuu isheeti. Falmataan kataf itti jedhe. Abjuu itti fakkaatee amanuu dadhabde. "kunoo Waaqni Oromtichaa nu milkeesse" yeroo inni jedhuun, sodaa malee adda isaa dhungattee mormatti maramte. Kennaa qabatee jiru keessaa abaaboo bifa diimaa kenneefi faaya meetii irraa hojjatame kan mallattoo odaan became morma isheetti kaa'e.

Gara mana sagantaa itti qopheessanitti qajeelan. Maatii isheetin walbarsiistee, Falmataan marga jiidhaa buqqisee haadha Boontuuf kenne. "Margi ilma koo, jiidhaa walbira oolaa bulaa" jechuudhaan eebbifte akka aadaa Oromootti. Mijuun erga eebbifamee nyaataa dhugaatiin itti fufe. Boontuun gammachuu ishii waa lama waan ta'eef, fuulli akka biraatti ife. Sagantaan xumuraamaan namoonni kuun gara mana isaanii yoo deeman, Boontuun achuma hiriyootashee waaliin bulte. Falmataanis iddoon ciisichaa laatameefii achuma sillim jedhe. Ta'us Yaaddoon isaa kan yoomuu irraa hinfagaanne sun sillimii dhoorge.

Hammaaranis, hammaatanis inuma dhumaa dararaafi gidiraa mooraa keessatti basaastotaan irra ga'aa ture jalaa Waaqni baasee ragaa barnoota isaa harkaan

gahatee gara maatii qajeele. Gara mana akaakaa isaa deemuun dura Boontuun Walisotti qacaramtee hojjachaa akka jirtu waan beekuf, osoo hindubbisin darbuun itti ulfaate. Boontuun itti bilbilee jennaan battalumatti biraan baate. Itti maramtee dhungatte. Waa'ee jaalala isaanii irratti yaada akka waljijjiiran barbaaddee akkana jette, "Wabii jaalalaa tokkollee ofirraa hinqabu. Atis barnoota kee xumurtee dhufteerta. bakka akaakayyuun kee jiranitti sagantaa qopheessinee, achumaan sirna qubeellaa yoo taasifne hoo?" jette. Falmataan ishee mufachiisuurra yaadicha fudhateera. Falmataan "Kaayyoo koos ta'ee galmi koo haadha koo barbaadee argachuu ture. Abbaan koo cilee abidda buute ta'eera. Rakkoolee kanneenif osoo furmaata hinlaatin sagantaan qopheeffachuuf deemnu irmii du'aa ta'ee natti mul'ataa jira" jedhe. Boontuun niboosse. Guyyaa murteessanii osoo ija keessa walilaalanuu gargar bahan.

Namoota sadi ta'anii Magaalaa Walisoorraa gara ganda baadiyyaatti deemaa jiru. Boontuunis hiriyyota ishee waliin duuba namoota kanneenii deemaa jirti. Haasawaafi gaaffii namoota kanaarraa Boontuun namichi arriin wawwaraante Abbaa Falmataa ta'uu shakkitee gammachuun of wallaaltee kufte. Hiyiyoonni ishee ambulaansiitti bilbilanii gara Hospitaala Qidduus Luqaasitti geessan. Falmataas itti bilbilanii dhufe. "Ani Biyyanaan jedhama, Falmataan si'iidhaa?" yoo namichi jedhuun, Falmataan naasuun lafa dhahe. Boontuun ol jettee, Famataatti maramtee irqifattee boosse.

Hunduu walqabatanii gara mana warra Abbaa Biyyanaatti qajeelan. Sa'aan itti namoota waaman ga'e. Namoonni dhufan gammachuu sadi bakka tokkotti simatan: Inni duraa eebba Falmataa, lammaffaan abbaan lamaafi ilmaan lama walargaan bara dheeraaf abjuu ta'e, har'a milkii argachuu isaa, inni biroo warri bara dheeraaf halaalaa walkajeelaa turan har'a qaama tokko ta'uun isaanii. Guyyaa keessaa sa'aa kudhanitti sirni qubeellaa geggeeffamuu jalqabe. Boontuun wayaa aadaatiin kuulamtee, Falmataanimmoo suufii wayaa aadaan hojjatamee odaan xixibbiirame kaawwatee bakka sagantichaatti ol bahan. Manguddoonni eebbisanii sirna qubeellaa geggeeffameera.

Sagantichi xumuramee keessummoonni yeroo gara mana isaanii geggeeffaman Boontuufi Falmataan bakka tokko akka bulan murtaa'e. Halkan keessaa sa'aa saddeet yoo ta'u, qaamni waggaa dheeraaf waldheebotee ture walhabbuuquu eegale. Gurmuun

Falmataa Boontuu irratti ol’aantummaa isaa mirkaneesse. Sagaleen dargaggootaa lafa dhukkubsuu jalqabe. Shamarreen waggaa digdamii-sadii dubrummaan jirti jedhee namni yaade hinturre. Badhaasni Falmataa yeroo isaa eeggatee dhufe. Gammachuun gammachu dhaale.

Falmataan “Doobbiin jaalalaa haadha koo na waxale na qabbaneessuu qaba. Akkuma dheebuu jaalala abbaa koo bahe, kan haadha koos bahuun qaba. Akkuma doobbiin jaalala Boontuu abidda isaa narraa garagalfate, eessa jirtii haadha koo baruun qaba” jedhe. Yaadni abbaafi ilmaa walgite. Qajeelaafi Ol’aanaanis gara biyyaa dhufuuf qophiirra akka jiran dhagahame. Qaallichaa, Waariyoo, Gurmuufi Tolaan hiriyoote qaban dabalachuun harmee Falmataa barbaaduuf deemsa isaanii eegalaniiru. Aadde Gaaddiseen abbaa manaa ishee ganamaaf deebi’uu qabdi. Boontuun Falmataa duukaa buute. “Ilmoon dhiiraa gaafa duutee boolla seente qofa abdii kan kutatu!” dhaadannoo jedhu faarsuun kallattii kallattii isaanii qabatan. Kanumaan sabseenaan Asoosama Doobbii Jaalalaa xumurame.

3.2.2. Qaaccessa Caasaalee Jaargochaa Asoosama Doobbii Jaalalaa

Jaargochi asoosama tokkoo gulantaalee adda addaa irratti ijaarama taateewwanii mul’isa. Gulantaaleen kunneenis caasaalee jaargochaati. Caasaaleen jaargochaa Asoosama Doobbii Jaalalaa fakkeenya waraabbii asoosamichaatiin deeggaramee akka itti aanutti dhiyaateera.

a. Saaxila: Saaxilli bakka utubaan jaargochaa itti hundeeffamu yookiin iddoo fakkaattiiwwan gochoota asoosamaa raawwachuuf itti saaxilamanidha. Ka’umsi caasaa jaargocha Asoosama Doobbii Jaalalaa akka armaan gaiitti dhihaateera.

Fakkeenya -1

...Guyyaan isaa Dilbata, kan foolii jaalalaa suufuu eegale. Urgaan isaa funyaanitti dhufnaan kan siree isaa irraa bu’ee, ... “Jaalala, ... jaalala...” jettee... ooddii jaalalaa... dhangaa jaalala addunyaa... keessa galuu erga kaatee lubbuun isaa yeroo torbaaniin lakkaa’aman hıncaalu. Maalummaan jaalalaa lafa argaa isa dhorkinaan daandii isaa qaceelloon gara jaalalaatti diriirsuu eegale. Galmi jaalala koo doonii malee galaana daakuu, kochoo malee balali’uu, farda malee gulufuu eegale. Fulbaanni anaaf yeroo seenaa koo jijjiiru ta’ee natti mul’ata. ... (Fuula 23).

Fakkeenya -2

...Galgala keessaa sa'aa 12:30 ta'ee jira.... daandii guddaa Jimmaafi Finfinnee walqunnamsiisu irra 'walk' galgalaa deemaan jira. Intalli laphee koo waraana malee boojite bakkalcha barii fakkaatee as gara kootti deemaa jirti. Keessi koo walloluu eegale. Onneen jaalalaaf qophooftee hiribaa dammaqxe. Hidhiin dhangaa jaalalaa tolchee mi'eessu munyuuq munyuuq jechaa jira.... Boontuu Biqilaa Gadaa jedhamti. Intala sheedara ijaan Falmataan jaalate ... (Fuula 26).

Akka waraabbiiwwan olii ibsuuf yaalanitti, Falmataa qalbiin isaa barnoota laaffisee waa'ee addunyaa jaalalaa keessa galeera. Jaalalaaf iddoo guddaa kennuu eegal. Daandii gubbaa odoo jooruu, mucayyoo akka tasaa arge Boontuu tan jedhamtuun lapheen isaa hiddamtee daandii isaa barnootarraa gara jaalalaatti diriirsuu jalqabe. Egaa kanarraayis wanti hubatamu, Caasaan jaargochaa asoosama *Doobbii Jaalalaa* ka'umsi ykn fakkaattiin goobangaleessi asoosamichaa rakkoo dhimma jaalalaatif bakka itti saaxilamuu eegale ta'uu isaati.

b. Tuqata: Bakki kun tuttuqamee ijaaramaa deemuu gochaa kan agarsiisufi bakka gochi itti walxaxuu jalqabu yoo ta'u, asoosama *Doobbii Jaalalaa* keessatti haalli caasaan jaargochaa kun ittiin ijaarame waaraabbii asoosamichaa waabeeffachuun akka itti aanutti dhiyaateera.

Fakkeenya -1

...Guyyaa tokko dhiha aduu eeggadhee akka nama waa hatee baqatuu fakkaadhee ergan mana Boontuu gahen of arge. "Noor Falmataa Seeni" naan jette sagalee halaalaa nama boo ji'uun. Buna danfisaa jirti. Yeroo ilkaan ishee akka cabbii addaatu jalaa balbala bantu, fedhiin dhiirummaa koo muka ta'ee natti ijaajje. Rifeensa mataa kan dugdarra jaffi jedhe yoon argu, warqii isheen qabdu ammuma baqsii qubeellaa harkaa godhadhu naan jedhe qalbiin koo. ... (Fuula 29).

Fakkeenya -2

"Flmuu tapadhukaa" yeroo naan jettu, taphataan jira jedheen akka nama dunququu hiribaa irraa ka'uu. Falmataa qofa osoo hintaane Boontuunillee jaalala isaatin osoo hinqabamin hinhafne. Yaadni ishee gocha ta'aa jiruuf deebii kennuu hindandeenye. Isaan lameenuu cinqatii baay'isuun dhibee sammuu walitti ta'uu malee namni afaanii baafatee walgaafatu hinjiru. Lameenuu akka waljaalatan walirratti barniiru. (Fuula 30).

Akka yaada waraabbiiwwan fakkeenya oliikanaatti, Falmataan kiyyoo jaalalaa Boontuu keessa galeera. Walbaranii guyyoota torbaan hincaalle keessatti masaktuun jaalalaa mana Boontuu isa geesse. Miidhagina isheetiinis daranuu hawwatameera. Boontuunis kiyyoo jaalalaa isaa keessa galaa jirti. Kana jechuun jaalalli walii isaanii onnee lameeniituu keessatti bakka qabateera. Naannoo kanatti namfakkiileen lamaan sababa adda addaa uumuudhaan miira jaalalaa walitti kakaasaa jiru waan ta'eef, caasaa jaargochaa asoosamicha keessatti bakki kun tuqata jedhama.

c. Finiina: Asoosama keessatti bakki kun bakka gochoonni walxaxaa atattamaan gara fuulduratti deemaniidha.

Fakkeenya -1

... Jaalalli Falmataafi Boontuu akka asheeta birraa daraaraa jira. Lameenuu... osoo walhinargin ooluus ta'ee buluun dhibeef yoo isaan saaxile malee, nageenyummaa irraa dhoorkee jira. Qormaata xumurree galuuf guyyoonni lama yoo hafani kan Boontuun sardamtee na barbaadde. Maaliif na barbaaddi? Wayii rakkatte moo jaalala kootu ishee qabe laata? Soqxee nabnaan turtii daqiiqaa lama booda sagalee muuziqaa rukuttaa sirba Abbitoo Kabbadaan waraabbametuu gurra kootti iyyaa jira... (Fuula 35).

Fakkeenya -2

... Falmataafi Boontuun biqiltuu bonni itti hammaate ta'anii jiidhinsa roobaa kajeelaa jiru. Qoonqoon jaalalaa kan lachuu isaanii waldheebotaa jiru. Gubaa laphee koo kan naaf hubates ta'ee kan furmaata laachuu danda'u, Boontuu qofa ta'uu ergan baree bubbuleera. Jaalalli lubbuu horatee isaan lameen keessatti erga biqilee yeroo ji'aa ol ta'u lakkoofsiseera. ... (Fuula 37).

Fakkeenya -3

... Boontuun kiyyoo jaalalaa Falmataa keessa erga seentee bubbulteerti. Ilkeen jaalala Falmataa hadhaa isaa itti buqqifateera. Kanniisni laphee ishee hiddee, goota waraana malee booji'amu taateerti. ... har'a dheebuu koo, beela koo nan ba'a. Falmataan koo garaa natti jabaataa laata? Afaanii baaseen gaafadha malee hinta'u" Ofumaan ofii isheen wallolti. ... (Fuula 50).

Akka yaadonni asoosamicha keessaa akka fakkeenyaatti fudhataman kunneen eeruuf yaalanitti, Falmataafi Boontuu jaalalli walii isaanii onnee isaanii keessatti erga biqilee hidda gadi fageeffatee bubbuleera. Lameenuu jaalalli itti cimaa dhufee baay'ee waan waldheebotaniif, guyyaan dheebuu jaalalaa kana itti walbaasan hamma ga'uutti, baay'ee sardamaniiru. Haalli kunis, caasaa jaargochaa keessatti ta'eewwanifi gochoonni

namfkkiileen raawwatan finiinaa dhufanii bantimiir qaqqabuuf deemuu isaanii agarsiisa.

d. Bantimiir: Gochi asoosama tokko keessatti walitti fufiinsaan ijaaramaa dhufe tokko yeroo inni fiixee gahee bantii miira namaa qirqirsudha. Asoosama keessatti bakki kun bantimiir (climax) jadhama. Yaadonni nama dhiphisaa turan bakka kanatti bantii qaqqabu. Gochoonni nama gammachiisan ykn nama gaddisiisan bakka guutamanii itti dhangala'aniidha. Bantimiirri asoosama Doobbii Jaalalaa haala armaan gadiitti taa'eera.

Fakkeenya -1

...Jaalalli Falmataa, Boontuutti hammaataa deemeera. Obsa dhoorkee onnee ishee fannisee jira. Mi'aa jaalala ishee akka daadhii bililleen dhuganii abbuuqqachuuf Rabbi kadhachaa jirti. Har'a ga'e guyyaan tokkummaa halaalatti fuuldura isaanii ilaalaa sokkan. ... (Fuula 51).

Fakkeenya -2

...“Falmataa hinmukaa'inkaa” jetteet Boontuun sagalee nama booji'uun galaana yaadaa keessaa na dammaqsate. Aduun saafaa qara isaa nurra oolfate. ... “Xiqqoo hinboqannuu?” jette Boontuun fuula dadhabbiin irraa dubbifamuun. ... Holqa guddaa ... jala seenne. ...soora lubbuu walii isaanii ta'uuf har'a kan kophaa isaanii asitti walargan. Ija jaalalaa bongol, bongol godhanii walilaaluu malee afaanii kan baafatu hinjiru. Fuulleetti walilaalaa jiru kan Boontuu irraa imimmaan dhanquu dhanquu fakkaatu maddii lamaan irraa xabbi xabbi jedhu. Sin jaaladhaa dadhabdee imimmaaniin durfante. Afuurri isaanii gargar ciccita. Homtuu walitti hindubbatu. Goganii hafan. ... (Fuula 53).

Fakkeenya -3

... Falmataan harka mirgaa morma Boontuu irra kaawwatee harka bitaatiin sarbaa ishee sukkuumuu eegale. ... Boontuun waraana malee qaama hundaan Falmataaf booji'amte. Ishee laaftee diriirte olqabeen laphee koo irratti maxxanse. Hraki koo inni dura sarbaa sukkuumaa ture, amma gara guntuta isheetti ol ba'ee jira. Hidhiin keenya lachuu walbarbaadaa jira. Sirriitti laphee koo irratti maxxansee dhungachuuf, 1... 2... 3... lakkaawwachaana jira. Boontuunillee ija koo keessa na ilaalaa... mudhii koo hammattee, “Maaloo, dafi ani gubadhee” waan jettu fakkaatti. ... Bokkaan duraan duumessaa'ee dhufe, gufuu, xannacha godaannisa guddaa qabu ta'ee bakakkaa samii gadi darbatameen milkaa'ina jaalalaaf gaaffii uumee darbe. ... Daqiiqaa shan booda kan isaan of beekan. Cubbuu, qaama waldheebotee, dhangaa walii soorachuuf sonu burjaajesse. (Fuula 55).

Akka waraabbiiwwan asoosamicha keessaa akka faakkeenyaatti fuula fuullarraa fudhataman kun eeranitti, guyyaan kun, (gaafa Dilbataa) guyyaa jaalleewwan qorumsa

xumuranii gara maatii isaanii deemuuf itti beellamatan ture. Guyyaa soora lubbuu walii isaanii ta'uuf fedhanii filatan ture. Jaalalli isaan lameenittuu cimee daangaa darbee baay'ee waan waldheebotaniif, aduu sababatani boqannaaf holqa tokko jala seenan. Isaanii si'a jalqabaatif jaalala waldhndhamsiisuuf qophii xumuree, odoo isaan nita'a jedhanii hinyaadin, bakakkaan rooba waliin darbatame gargar isaan facaase. Gaddaan liqimfamanii miira si'aayinaan ka'ee ture, bishaan itti nam'e. Yaada kanarraayis kan hubatamu, gochi asoosamicha keessatti walitti fufiinsaan ijaaramaa dhufe fiixee ykn bantii qaqqabee miira namaa qirqirsuudhaan gocha nama gaddisiisuun guutamee kan dhangala'e ta'uu isaati.

e. Sigigaannaa: Sigigaannaan gocha isa qalbii dubbisaa rarraasee fiixeerraan geessise irraa qabbanaa'aa ykn gadi bu'aa adeemuu isaa kan agarsiisudha.

Fakkeenya -1

...Ergan barnoota koo sadarkaa lammaffaa xumuree, barnoota koo qophaa'ummaa Magaalaa Sabbataatti barachuuf yoo deemu, Boontuun garuu, achumatti akka itti fuftu murteessite. (Fuula 77).

Waraabbii gabaabduu olii kanarraa akka hubatamutti, Falmataan barnoota isaa kan sadarkaa lammaffaa xumurraan barnoota qophaa'ummaa barachuuf Magaalaa Walisorraa gara Magaalaa Sabbataatti jijjiirate. Boontuun garuu barnoota ishee kan qophaa'ummaas achuma Walisotti kan itti fufte ta'uu isaati. Kana jechuunis, Falmataafi Boontuun akka duraanii qaaman walarguu hindandeenye Kunis kan namatti agarsiisu, caasaa jaargochaa Asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti bakka sigigaannaan itti mul'achuu jalqabeedha.

Fakkeenya -2

...Kennaa ati naaf qopheessite gaafan waanan yaade galmaan ga'ee, kanan dhabe argadhe naaf laatta. Ammaaf yaadannoof, warqee morma haadha koo irra ture, akaakaa koo irraa argadhe, ofirraa baasee Boontuutti kaa'e. Suuraas kenneefii, jabaadhu murannoo kee jabeessi. "... Firiin dadhabbii keenya hanga ijaan argamutti, nagaatti" jedhee sokke... Boontuunillee, "Milkaa'i. Waaqni Maccaafi Tuulamaa si waliin haata'u. Ayyaanni Oromtichaa si duuka haabu'u. Gaafa eeyyama Waaqaa walargina" jettee adda nadhungattee nageggeessite. (Fuula 80)

Fakkeenya -3

...Erga biyyaa deemee gidduun bilbilli koo na jalaa waan badeef, walarguu hindandeenye. Isheenillee sarara jijjiirattee waan turteef,

akkaataa itti walarginu dhabne. Yaadan malee qaamaafi sagaleenillee walirraa fagaanne. Jimma jiraachuu koo beektullee koochoo baastee dhufuuf uumaan hinkennineef. Na jaalatti jedhee abdachuun yoo hafeeyyuu, maquma kootuu dagattii isa jedhu shakkiin koo baay'eedha. ... (Fuula 99).

Haaluma waalfakkaatun, yaadni olii kan ibsu, Falmataan dhimmaaf Waliso dhaqee akka tasaa Boontuun walarganii achumaan gara yuunivarsitii itti ramadametti deemuuf yoo ka'u, Boontuu gorsee, jajjabeessee nagaas itti dhaamee, isheenis geggeessitee gargar bahan. Gidduudhaan immoo bilbillis jalaa bade. Isheenis sarara jijjiirte waan ta'eef yaadan malee qaamaafi sagaleen walargaan isaanii nihafe. Egaa akka waliigalaatti, kunis seenaa Asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti bakka sigigaannaan baay'ee itti gadi bu'ee mul'ate ta'uu hubachiisa.

f. Furmaata: Furmaanni bakka gochoonnifi ta'iiwwan asoosama keessatti raawwatamaa turan itti hiikamuun waan tokkorra ga'aniidha, ykn rakkoon seenicha keessatti kaafamee ture hanga tokko fala itti argatuudha. Jecha biraatin, furmaanni xumura seenaa asoosama tokkooti. Haaluma kanaan furmaanni seenaa Asoosama Doobbii Jaalalaa, fakkeenya asoosamicha keessaa fudhatameen deeggaramee akka armaan gadiitti taa'eera.

Fakkeenya -1

... Guyyaan gaafa sanaa abbaafi ilmi guyyaa itti walargu ta'ee galmaa'uun isaa kan hafe hinfakkaatu. Abbaan lamaafi ilmaan lama yeroo dheeraan booda waan walarganiif, abjuun bara dheeraa har'a milkii argachuun isaa, warri daandii irraa walkajeelaa turan amma futtaafatanii kolfaa jiru. Onneen namoota jiranii gammachuun akka bishiliqu godhe. Abbaan Biyyanaa akkuma baran, eebbaan araddaa isaanii jiisan. Ayyaana isaniin Waaqa isaanii kadhatanii galateeffatu. Ollaan dhufe waldubbisuu, firri waggaa dheeraaf osoo wal-hinargin ture, argaa walquufuu dadhabe. ... (Fuula154).

Fakkeenya -2

...Gurmuun Falmataa Boontuu irratti ol'aantummaa isaa mirkaneessuuf, falmii isaa itti fufe. Albuunni bara dheeraa kuufamee ture, dhangala'uu eegale. Boontuun jaalalaan booji'amuu ishee ibsite. Wal'aansoon diinummaa of keessaa hinqabne injifannoo Falmataan yoo xumuramu, sagaleen dargaggootaa lafa dhukkubsuu eegale. Namuu shamarreen waggaa digdamii-sadii durbummaan jirti jedhee hinyaadne. Badhaasni Falmataa yeroo isaa eeggatee dhufe. Hunduu niajaa'ibame. Mallattoon isaa wayaa adiin cuuphamuun dhiichisni itti fufe.

Gammachuun gammachuu dhaale. Falmataan deemee abbaa isaa jilba dhungate. Isaanis itti tufanii eebbisan. (Fuula 157).

Akka yaadonni asoosamicha keessaa akka fakkeenyaatti fudhataman kun eeruuf yaalanitti, abbaan Falmataa, Obbo Biyyanaa Boruu haadha warraa isaa barbaacha manaa bahee osoo hindeebi'in bara dheeraaf ture galee, guyyaa eebba ilma isaarratti argamuu danda'eera. Falmataafi Boontuunis, halaalaa yeroo dheeraaf waaldheebotaa turan, sababa eebba Falmataatiin walarganii sirni qubeellaas geggeeffamee hawwiin isaanii kan bara dheeraa dhugomeera. Wal'aansoon diinummaa of keessaa hinqabne injifannoo Falmataatiin yoo xumuramu, badhaasa waggoota dheeraaf olkaa'ame Boontuu irraa fudhachuun isaa mirkanaa'e. Kunis, kaadhimamtootaaf, hiriyootaafi firootaaf gammachuu dachaa dachaati.

Fakkeenya -3

...Erga keessummoonni galanii, Obbo Biyyanaafi Falmataan waa'ee Aadde Gaaddisee... marii itti fufan. "...Ilmoo koo kan biyyaa na baase haadha keeti... haadha kee barbaannee argachuuf qophiidha. kanaaf, hiriyoota kee kaasii deemsa keenya itti haafufnu. ... Gaaddiseen baddee hafuu hinqabdu; haadha manaa Abshaaloo ta'uu hinqabdu" jedhe abbaan. "... Akkuma dheebuu jaalala abbaa koo bahe, kan haadha koos bahuun qaba, Akkuma doobbiin jaalala Boontuu abidda isaa narraa garagalfate, eessa buutee... haadha koo baruun qaba. Waliif waliin yaaduun milkii gaarii dhugoomsuu qabna" jedhe Falmataan. ...Yaadni abbaafi ilmaa walgite. ...Qaallichaa, Waariyoo, Gurmuufi Tolaan hiriyoota dabalachuun harmee Falmataa barbaaduuf, ... Boontuun Falmataa duukaa buute..." "Ilmoon dhiiraa gaafa duutee boolla seente qofa abdii kutachuu kan dhiistu!" dhaadannoo jedhu faarsuun kallattii kallattii isaanii qabatan. (Fuula 159).

Akka waraabbiin fakkeenya 3^{ffaa} olii kun ibsutti, Yaaddoon yookiin doobbiin jaalalaa kan sammuu Falmataa xaxee rakkisaa ture, tokko jaalala abbaa yoo ta'u, inni biraa jaalala Boontuuti. Rakkooleen kunniin amma furamaniiru. Rakkoon hanga ammaatti furmaata hinargatin, eessa buutee haadha Falmataa (Aadde Gaaddiseeti). Haata'u malee, rakkinicha furuudhaf, Obbo Biyyanaa, Falmataafi hiriyoonna isaa waliigaltee tokkorra gahaniiru. Aadde Gaaddiseen, Obbo Abshaaloo jalaa baatee abbaa warraa ishee ganamaatiif deebi'uu qabdi; baddee hafuu hinqabdu, yaada jedhurratti hunduu walii galanii barbaaduuf kallattii kallattii isaanii qabataniiru.

Yaadota oliirraa akka waliigalaatti egaa kan hubatamu, rakkoon seenaa asoosama dhiyaatee keessatti kaafamee ture keessattuu, namfakkii goobangaleessa

asoosamichaatin walqabatee ture hiikamee qalbii dubbisaa hamma tokko gara boqachiisuutti kan geesse ta'uu isaati. Kunis kan agarsiisu, caasaan seenaa jaargocha Asoosama *Doobbii Jaalalaa* bakka furmaata itti argate ta'uu isaati.

3.2.3. Qaaccessa Fakkaattiiwwan Asoosama Doobbii Jaalalaa

Fakkaattiiwwan namoota barreessaan uumamanii, seenaa asoosama tokkoo raawwatan yookiin seenaan irratti raawwatamuudha. Asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti fakkaattiiwwan gurguddoo fi xixiqqoonis mul'ataniiru. fakkaattiiwwan asoosamicha keessatti qooda fudhatanii hirmaachaa turan, Falmataa, Boontuu, Qaallichaa, Obbo Biyyanaa Boruu, Aadde Gaaddisee, Gannat, obbolaa Falmataa (Ol'aanaafi Qajeelaa), Obbo Abshaaloo, Liidiyaa .... Kanneen keessaa muraasni haalli barreessaan bocee ittiin dhiheesse akka armaan gadiitti qaacceffameera.

3.2.4. Akkaataa Fakkaattiiwwan Gurguddoon Ittiin Dhiyaatan

Fakkaattiiwwan gurguddoo asoosmichaa kessaa inni tokko Falmataa yoo ta'u, innis goobangaleessa asoosamichaati. Sababni isaatis, seenaan asoosamichaa waa'ee isaatiin jalqabee hamma dhumaatti deemee isumarritti xumurame. Barreessaan asoosamichaa fakkaattii goobangaleessa kana haalaafi amala namni tokko uumamaan qaburratti hundaa'ee, namoota addunyaa kanaa kanneen amala akkanaa qaban, bakka buusee gahee kenneefii seenaa asoosama isaa keessatti dhimma itti baheera. Akkasumas, fakkaattii kana bifaan (miidhaginaan) bocee dhiheessuuf yaaleera. Kunis, fakkeenya asoosamicha keessaa fudhatameen deeggaramee akka itti aanutti dhiyaateera.

Fakkeenya -1

...Silaa ana Rabbituu boochuufi galma walga'ii yaadaa na godhee, haalli intala kanaa jaalala irra darbee na dinguu eegale. Ija jabaattuu, humnaan kan ofii nama godhachuuf deemuun, arraba mi'eeffatanii ija asiifi achi daddabsuu, safuu jechuun koo hniioolle. Dheengadda baree har'a akkas ta'uu, haalli isaa natti bitaacha'ee jennaan intalli kun dura na gaafattee na qaanessuurra dursee akkan jaaladhu ibsuufin qaba jedheen murteesse... Ammuma oolee bulu waliin taphachuu, kolfuun anaafillee galma jaalalaa naaf ta'uu hinhafne. Lapheen koo qoraasuma jaalalaa, sammuun koo burqaa yaadaa ta'uun anaaf dhalootadha. (Fuula 97)

Fakkeenya -2

...Bifti koo magaala, rifeensi mataa koo luuccaa, jalli isaa gabaabbatee jira. Uumama namaaf jedhee dhalate dhiisii bifti koo marga lafaallee maalalchiisuun isaa hinhafne. ... (Fuula 48).

Egaa akka waraabbiiwwan olii kanarraa hubtamutti, barreessaan asoosamichaa fakkaattii goobangaleessa kana amala yookiin ilaalcha namoota yaadaan dhiphataa, boo'aa jiraatan, akkasumas immoo, nama qalbiin isaa jaalala irraa hafuu hindandeenye godhee yookiin amala akkanaa kenneefii seenaa asoosama isaa ittiin dabarseera. Dabalataanis miidhagina isaa ibsuuf, dhaabbii qaamaatiin bocee kan dhiyeesse ta'uun isaa waraabbicharraa nihubatama.

Fakkaattiin isheen biroo Boontuudha. Boontuun fakkaattii goobangaleettii ta'uu baattus, fakkaattiiwwan asoosamichaa gurguddoo keessa ishee tokko. Jaalallee Falmataa turte. Jidduu seenaa asoosamichaatii kaatee hamma xumuraatti kan deemte Falmataatti aantee isheedha. Asoosamicha keessatti haalli Boontuun ittiin dhiyaatte akka itti aanutti taa'eera.

Fakkeenya -1

...Haasawa miira namaa hoo'isu shamarran dorgommii bareedinaaf deeman fakkaatan haasofsiisuu itti fufe. Gidduudhumaan Boontuu yoo ilaalu, bareedinni qaama ishee irraa finiinu, taa'umsi ishee qaama dhaabbii gatee fiixeetti ba'ee tulluu ol jedhee dhaabbatu ta'ee mul'atu, mudhiin ishee qabaa... hintaane, guntutni ishee gaanfa korma kuruphee fakkaatu, mormi ishee taakkuu lama ta'u, rifeensi ishee mudhiirra jaf jedhu yoo ilaalu, ilkaan isaa akka qorra barii walqaruu eegalan. (Fuula 151).

Fakkeenya -2

...Falmataa afuura kee na dhoksitullee ani ishuma jalqabaati. Qaamni guddatee jijjiiramus, yaadni koo achuma. Jaalalli keenya yeroo ijoollummaa jalqabe har'a bilchaatee of qopheesseera. Ati ana irraanfattullee waadaan siif gale qabadheetumaan jira. Gaafa Rabbi milkii keenya tolche si... qophiidha. Ati hoo? Nama waadaa kabajuu? Maaloo dhangaa jaalalaa walbiraa qabnuu jedhii hafuura kee na dhageessisi. (Fuula 99).

Fakkeenya -3

...Boontuun dhiiraaf osoo hinjilbiinfatin barnoota ishee kan waggaa sadii xumuruuf, yeroo qubaan lakkaa'amanitu hafa. Guyyaa eebbaa ishee firoottaniifi hiriyoota ishee akka irratti argamanii gammachuu qooddataniif waamicha gochuufitti jirti. (Fuula 115).

Waraabbiiwwan oliirraa akkuma hubatamutti, barreessaan asoosamichaa fakkaattii tana miidhagina dhaabbii qaamaatiin bocee dhiyeessuuf yaaleera. Akkasumas, amala isheetiinis nama ijjannoofi amanamummaa qabu, waadaa kabajju, safuu eeggattuufi kaayyoo qabatte obsaan galmaan gahattu taatee dhiyaatte. Egaa barreessaanis namoota addunyaa kanaa kanneen amala akkanaa qaban Boontuun bakka buusee asoosama isaa keessatti ergaa kan ittiin dabarfate ta'uu isaati.

Fakkaattiiwwan xixiqqoo asoosamichaa keessaa Gannat ishee tokko yoo taatu haalli isheen ittiin dhiyaatte kan akka fakkeenyaatti fudhatame akka armaan gadiitti taa'eera.

Fakkeenya -1

...Jaalalli koo ilkee isaa itti buqqifatee waraanuu kan eegale gaafa guyyaa bira oolee halkan bilbilaan hirriba na dhoorkitun bare. Guyyaa tokko sirumaayyuu lamuu deebitee na dubbisti hinseene. Baay'ina arrabsoo ... ulfaatu, keessi koo dugda itti galee yeroon haasofsiisu, kolfa malee mufiin wayiituu hinturre. Silaas onneen madoofte hanga qoricha argattutti maal gootee fayyiti... laphee ishee gogee jiru jiidhinsaan yoon fure malee akka narraa hindeebine bare. (Fuula 97).

Fakkeenya -2

Ergan gaafan akka jaaladhu itti himeetii, halkan guutuu miriixachaa buluu, guyyaa mukaa'uu, fajajuu, dhibee cinqaa sammuu dhukkubsachuu... Kaadhimamtuu barsiistuu Gannat akkan ani yeroo Boontuun walbaruu darbee darbee akka gaangee sakaallaa kuttee funxursuun ishee hinhafne. Nama addunyaa jaalalaa garamitti akka socho'u hinbeekne ta'uu ishee namni itti dhiyaate kamuu hubachuu danda'a. Yoo dhungoof maddii itti qaban fudhaan dhungachuuf jetti. Nama jaalalaa ishee na godhachuuf waliif mallatteessuu qabna naan jette. Karaalee kiyyoo jaalalaa keessa nama galfatan keessaa isa tokko jettee waan yaaddef. ... (Fuula 98).

Akkuma waraabbiiwwan fakkeenyoota olii ibsuuf yaalanitti, barreessaan asoosama kanaa fakkaattii Gannat jedhamtu tana haala amala ishee irratti hundaa'ee kan dhiyeesse yoo ta'u, Gannat nama dirqiidhaan kiyyoo jaalalaa keessa nama galchuuf deemtu taatee dhiyaate.

Walumaagalatti, fakkaattiiwwan asoosama kana keessatti qooda fudhatan xixiqqoonis hedduu yoo ta'an, isaan keessaa kan akka Liidiyaa, Qajeelaa, Foolii fuudhaa, Inispeektar Muhaammad Kaliifaa, Waariyoo, Tolaa, Gurmuufi kkf maqaa dhahuun nidanda'ama.

3.2. 5. Qaaccessa Waldhabbiin Asoosama Doobbii Jaalalaa

Waldhabbiin seenaa asoosamaa keessatti walitti bu’iinsa fakkaattiiwwan gidduutti uumamudha. Haaluma walfakkaatun Asoosama Doobbii Jaalala keessatti bakkaafi yeroo garaagaraatti waldhabbiin fakkaattiiwwan asoosamichaa gidduutti mul’ateera. Waldhabbiin kunneenis asoosamicha keessatti iddoowwan guguddoo lamatti qooduun kan ilaalaman yoo ta’u, isaanis: waldhabbiin keessaafi kan alaati. Waldhabbiin keessaa, fakkaattiin tokko yemmuu sammuu isaatin walitti bu’u kan uumamudha. Kan alaa immoo waldhabbiin namaafi namaa, kan namaafi hawaasaatti qooduudhaan asoosamicha keessatti ilaalamaniiru. Kunis, waraabbii asoosamicha keessaa fudhatameen deeggaramee akka itti aanutti dhiyaateera.

3.2.5.1. Waldhabbiin Ofiinii

Waldhabbiin ofiinii gosa waldhabdee keessaa, isa yeroo fakkaattiin tokko sammuu isaa waliin walitti bu’u kan uumamu ta’ee, fakkaattiin yaadan gara itti goru dhabee ykn gocha raawwate tokkoof keessa isaatti gaabbuudhaan yemmuu ofitti falmu mul’ateera.

Fakkeenya -1

...Konkolaataa keessa taa’ee ergan Walqixxee ga’een haalli boo’icha koo duraa na fuuldura dhufe. “Maafan boo’e? Du’a moo duulan dhaqa? Osoon nama warra diina ajjeessuuf deemu ta’ee, dhuguma yoomifi akka itti galan hinbeekan. Ani hoo maafan boohee? Haganumaa edaa garaan dhiirummaa? Osoo dirqamni na qabee, ... garaa kutadhee hindeemu jechuudhaa? Murannoo, seenaa of duuba ilaaluu dhiisuu, beellama baay’isuu dhiisuu, kana qorichi roorroodhaa. Furmaanni hinjiru yoo akkas ta’e malee, ofumaan ofiin mari’adha, ...” (Fuula 87).

Waraabbiin asoosamicha keessaa fudhatame kun akka ibsutti, Falmataan yeroo maatii isaa dhiisee gara yunivarsitii itti ramadametti deemaa turetti baay’ee booye. Deebi’ee immoo, gocha raawwatetti gaabbee keessa isaatti ofumaan mari’achaa ture. Kunis kan hubachiisu, asoosamicha keessatti waldhabbiin ofiinii haaluma kanaan bakka garaagaraatti kan mul’ate ta’uu isaati.

Fakkeenya -2

...Osuma haasa’aa jiranuu gidduudhaan “Aa...aa...” jechuu eegalte akka nama waraansi itti ka’ee. “Ergan uumamee jaalalaaf onneen koo banamtee, waraansa jaalalaa malee dhangaa jaalalaa maaliifan soorachuu dadhabee?” ofiin jetti Boontuun. ...qalbiin ishee sonee nama bosona keessa baaddisu fakkaata. Falmataa yaadatte. “Anis osoon hiriya baafadhee maal qaba? Dhuguma Falmataan hiriya kootii?”

Osoo hiriya koo ta'ee maalliif guyyaa tokkollee waan sana naan hinjenne? Hanga yoomittan gubadhaa? Guyyaa tokkollee haata'uu of jiisuun qaba. Yoo of jiise immoo baajjiin koo na jalaa baqaqnaan boru eenyutu keessa deebi'ee naaf qota...?" (Fuula 113).

Bifuma walfakkaatun yaadni olii kunis, Boontuun kiyyoo jaalalaa Famataa keessa erga seentee bubbulteerti. Haata'u malee, akka fedhii isheetti isa waliin jaalala dhandhamuuf yeroo baay'ee yaalii gootus, yeroof carraa hinarganne. Kanaaf keessa isheetti ofumaan ofitti gadditee aaraa turuu ishee agarsiisa.

Fakkeenya -3

...Obbo Biyyanaan yaadan raafame. Humni isaa gargar qoodame. Hawwiifi humni inni jalqaba qabu nihir'ate. Guutuun waan hundaa jalaa gartokkate. Maalifree kaayyoo tokkoof yaada lama qabaachuun hinbarbaachisu. Yaadoleen lachuu anatu siif beekaa, anatu siif caalaa baay'isu. "Yoo dubartii biraa fuute humna jabeeffatta. Ishee waliin osoo jirtuu haadha manaa kee qarree barbaadatta." Yaadolee jedhan turan. ... (Fuula 105).

Waraabbiin fakkeenya 3^{ffaa}s akka eerutti Obbo Biyyanaa sammun isaa yaada lamaan qabamee inni tokko, "Haadha warraa biraa fuudhi" inni biraan immoo "Haadha warraa kee ganamaa deeffadhu" jechuudhaan lamatti walqoodde walfalma jira. Kunis egaa waldiddaawwan ofiin kan asoosamicha keessatti mul'atan keessaa isa biraati.

3.2.5.2. Waldhabbii Namaafi Namaa

Inni kun gosa waldhabbii alaa ta'ee, isa fakkaattiifi fakkaattii gidduutti sababa adda addaatiin uumamudha.

Fakkeenya -1

... Safuu, dhiirri dhiirummaan dhalatee osoo arguu handhuura isaa kan taate harmee diinaaf dabarsee laatee ofii diriirfatee rafaa? Safuu! Eessummi koo darabaa galeera. Nama gurra garoo hinqabne garaaf malee, yoo obboleettii isaa dabarsee, alagaaf kennuu baate, agabuu bula se'ee? Fira alagaan walmake, albaadhessa garaaf du'u. ... (Fuula 94).

Akka waraabbiin asoosamichaa eeruuf yaalutti Falmataan eessuma isaa kan harmee isaa jalaa baasee alagaaf (Abbaa Abshaalootiif) dabarsee kenne, sababa gocha isaa kanaaf waldhabbiin cimaan isaan jidduutti uumameera. Kunis asoosamicha keessatti waldiddaa namaafi namaa isa fakkaattii goobangaleessafi fakkaattii biroo jidduutti uumame ta'uun isaa hubatameera.

Fakkeenya -2

...Asoosama jireenyaa narratti kalaqaa jirta akka naan hinjenne sin kadhadha. Onneen jaalalaaf uumamte si biratti, somba hargansuu taatee hafte. Hidhiin dhungoof dhalate si biratti mallattoo qaamaa qofa ta'ee hafe. ...Hanqinni namoota addunyaarraa hafe waan sirratti walga'e fakkaata. Amala akka kanaa baattee nan deema yoo jette, boodallee hadhaa jaalalaa taatee hafte. Mee dafii of sirreessi. ... (Fuula 102).

Akka yaada olii kanatti, Falmataan yeroo Yunivarsitii Jimmaa turetti intala Kolleejjii Barsiisotaa Jimmaatti barachaa turte, Gannat tan jedhamtu waliin jaalala eegalee ture. Boodarra garuu, sababa adda addaa uumee yaada isaa xalayaadhaan ibseefii ofirraa geggeesse. Kunis waldhabbii goobangaleessa asoosamichaafi fakkaattii biroo jidduutti uumameedha.

Fakkeenya -3

... Imimmaan ija ishee keessaa burqu saree dheebuu bishaanii qabdu obaasa. Gaabbii, gowwummaa alagaan shaashii mataatti maree of ishee wallaalchise. Mucaa ishee kan ji'a saddeetitti gattee baqatte gumaa lubbuu namaa baasuu ta'ee itti mul'ate. "Ilmaan koo! ... ilmaan koo! ..." jettee imimmaa ija ishee keessaa burqu qoccee ol facaafte. Xuuriin koo si haa cubbisu, ilmaan koo irraa gargar na baastee, abbaa warraa koon wal-nadhabsiistee, ... (Fuula 72).

Haaluma walfakaatun Kunis waldhabbii fakkaattiiwwan lama gidduutti mul'ate ta'ee, isa Aadde Gaaddisee (haadha Falmataa)fi Obbo Abshaaloo (abbaa warraa ishee isa ammaa) gidduutti uumameedha.

3.2.5.3. Waldhabbii Hawaasaa

Waldhabbiin gosa kanaa mormii namfakkiin tokko aadaa, duudhaa, heeraafi seera hawaasa keessa jiraatuu waliin godhudha.

Fakkeenya -1

...Bakkan itti baradhutti nama aadaafi seenaa walfakkaatu hinqabne, nama afaaniin walii galuu hindandeenye, kan gartuun dhiiga keenyaa abadan tokko hintaane itti baay'atu, ani osuma dhufanii galaana ta'anii lafarra yaa'anii, isaan waliin jaalala uumuun hafee, ilkaan koofi laphee koo ifatti baasee itti agarsiisuun na hingammachiisu. "Nutuu bareedduu hedduu qabnaa, dullattii ollaa safuu maaf kadhaa dhaqnaa" jedhee isa weellisaan sirbutuu na fuuldura dhaabbate, dheebodhe, beela'e osoon hinjedhin umrii waggaa tokkoo xumure. ... (Fuula 90).

Waraabbiin olii kun Falmataan yunivarsitii itti ramadametti barattoota (hawaasa yunivarsitiichaa) kallattii garagaraatii kan dhufan, kanneen qomoo isaa hinta'in waan

achitti baay’ataniifi afaanifi aadaanillee adda adda waan ta’aniif, Falmataan immoo isaan waliin jiraachuuf fedhii hinqabu ture. Kunis asoosamicha keesstti mormii gama hawaasaatiin goobangaleessa irratti mul’ate jedhamee akka fakkeenyaatti fudhatameera.

Fakkeenya -2

“...Jiruun ilma namaa kana yoo taate,...” naan jedhu hiriyoonna koo kan dhukkubbii ... koo hinbeekne. Dubartoonni baka taa’anii buna dhuganitti, ijoolleen bakka taphatanitti waa’ee koo odeessu. “Falmataan maal ta’ee? Qe’een warra Obbo Biyyanaa abaarsa ta’e qaba moo? Haati, abbaan, obbolaan, hundi jaarsa dadhabaa qofaatti gatanii, ...” (Fuula 107).

Waraabbiin fakkeenya lammafaa olii kun kan ibsu, hawaasni naannoo Falmataa keessa jiraatuu waa’ee isaafi maatii isaa waan tokko tokko kaasanii odeessuun (hamachuun) isaanii hinoolle. Kunimmoo, Falmataa mufachiiseera. Kunis, seenaa asoosamichaa keessatti waldhabbii hawaasaa isa biraa ta’uu isaati.

Fakkeenya -3

...Barnoota koo xumuruuf waggaan lama yeroon na hafu sababa hinbeekamneen gidiraan gidiraa irratti ida’ame. Na waliin namoonni shaman tokko mallattoo gaaffii keessa galle. Dallaa yunivarsitii keessatti ija jibbaan namoonni hedduun nu ilaalu itti fufan. Waan dhalate beekuullee baannu namoonni nu hordofaniifi nu jibban baay’achuun isaanii waan waakkatamuu miti. Qaamolee dhimmi ilaalu keessaa itti gaafatamaan dhimma nageenyaa Inispeektar Muhaammad Kaliifaa bahaa gala keenya nu cinqaa jiru....(Fuula 108).

Akka waraabbiin fakkeenya sadaffaa eeruuf yaalutti, Falmataa dallaa yunivarsitii itti barachaa turetti dhiibbaan adda addaa qaamota seeraatiin isarra gahaa tureera. Kunis, waldhabbii hawaasa keessa jiraatanii gama seeraafi siyaasaatiin asoosamicha keessatti mul’ate kan hubachiisudha.

3.2.6. Qaaccessa Yoomessa Asoosama Doobbii Jaalalaa

Yoomessi yeroofi bakka seenaan asoosama tokkoo itti raawwatame kan agarsiisudha. Yoomessi asoosama tokkoo yeroo, bakka, naannoofi haala hawaasummaatin walqabata. Haalli Yoomessaa Asoosama *Doobbii Jaalalaa* akka itit aanutti qaacceffameera.

a.Yeroo

Seenaa asoosama tokkoo keessatti yeroon haala lamaan ibsamuu danda’a: kallatiifi al-kallattiidha. Haaluma walfakkaatun yeroon seenaan asoosamichaa itti raawwate keessaa muraasni akka armaan gadiitti dhiyaateera.

Fakkeenya -1

...Yeroon isaa gara qormaata semisteera I^{ffaa}tti dhiyaachaa deemee jira. Eeenyummaan keessa koo hafuura jaalalaatiin golgamuu jalqabe. Doobbiin jaalalaa na gubuu eegale. Aduun saafaa gubbaa gadi na waxaluu eegale. Onneen koo ooddii jaalalaa ta'e. Ichimni jaalalaa na keessatti kulkulfame. Ijji koo lafa arguu dadhabee tibibbisa. Funyaan koo dhangaa jaalalaa suufuu eegale.... (Fuula 25).

Fakkeenya -2

...Guyyaan isaa Dilbata, Kan foolii jaalalaa suufuu eegale. Urgaan isaa funyaanitti dhufnaan kan siree isaa irraa bu'ee, "Jaalala...jaalala..." jedhee ooddii jaalalaa, dhangaa jaalalaa addunyaa keessa galuu erga kaatee lubbuun isaa yeroo torbaaniin lakkaa'amu hincaalu. Maalummaan jaalalaa lafa argaa isa dhorkinaan daandii isaa qacceelloon gara jaalalaatti diriirsuu eegale. Galmi jaalalaa koo doonii malee galaana daakuu, koochoo malee balali'uu, farad malee gulufuu eegale. Fulbaanni anaaf yeroo seenaa koo itti jijjiiru ta'ee natti mul'ate. ... (Fuula 23).

Fakkeenya -3

...Ilkee jaalalaa isheetiin erga hiddamee ji'oottan lamaa ol darbaniiru. Waraansi yeroo isaa hineegganne gogsee na hambise. Meeshaaleen waraanaaf qophaa'an .... Dirree waraanaa laphee koo godhatanii nageenya koo booraussaa jiru. Galgala keessaa sa'aa 12:30 ta'ee jira. Kanin ani nama maraatefi fayyaa irraa adda ba'uu dadhabe. (Fuula 26).

Akka waraabbiiwwan fakkeeniyota olii eeruuf yaalanitti, Falmataan foolii jaalalaa suufuufi jaalalaan gubachuu kan eegale ji'a Fulbaanaa keessa barnoonni jalqabee naannoo semisteera tokkoffaa ture. Jaalalli kan itti cimaa dhufe keessattuu gaafa daandiiirra osoo deemu Boontuu arge irraa eegaleeti. Guyyaan isaa Dilbata yoo ta'u, yeroon isaas galgala keessaa naannoo sa'aa 12:30tti.

Kanarraayis kan hubatamu, yeroon gochoonni yookiin ta'iiwwan asoosamichaa itti raawwataman kallattiidhumaan kan eerame yoo ta'u, yeroon kunis semisteeraan, ji'aan, guyyaafi sa'aatiinillee adda bahee kan ibsame ta'uu isaati.

Fakkeenya -4

...Qormaata xumurree galuuf guyyoota lamaan fuuldura keenya jiran kan Boontuun sardamtee na barbaadde. ... (Fuula 35). "...Dilbata dhufu yoo deemne sitti tolaa?" jennaan, "Sitti mijannaan rakkoo hinqabu" jette Boontuun.

Akka yaadni olii ibsutti, yeroon Boontuun gara biyyaa yoom akka deeman gaafachuuf Falmataa itti barbaadde, qormaata semisteeraa xumuruuf guyyoonni lama isaan duratti yoo hafanitti ta'ee, guyyaan itti deensaaf beellamataniis, guyyaa Dilbata dhufuutti ture.

Fakkeenya -5

... *Guyyaan isaa Kibxata. Taabota warra hordoftoota amantaa Ortodoksiitu kabajama. Bataskaana Mikaa'elaa ... Falmataan itti amanuu baatullee yeroo haara galfii isaa waan ta'eef, tarii yoo haalli mijateef Boontuu arguuf jedhee bahe.* ... (Fuula 58).

Akka waraabbiiin olii ibsutti, guyyaan bakka ayyaanaatti Falmataan Boontuu tasa yoo arge jedhee bahe kallattiin kan ibsame yoo ta'u, jiini isaa immoo al-kallattiin ibsameera. Kanas yaada “yeroo haara galfii isaa waan ta'eef” jedhu irraa tilmaamuun yeroon sun yeroo kam akka ta'e ibsuun nidanda'ama. Kana malees, yeroo Taabonni warra amanticha hordofanii itti ba'u irraa tilmaamuudhaan ibsuun nidanda'ama. Egaa akka waliigalaatti, yoomessa asoosamichaa keessatti yeroon seenaan itti raawwatame kallattiifi al-kallattiinis bakka adda addaatti barreeffamichaa keessatti ibsameera.

b. Bakka

Bakki asoosama keessatti naannoo seenaan itti raawwate kan ilaallatu yoo ta'u, kanaan walqabatee haalli teessuma lafaafi qilleensa naannoofaa maal akka fakkaatan kan agarsiisudha. Asoosama kana keessatti iddoowwan seenaan asoosamichaa itti raawwate keessaa, baadiyyaa naannoo magaalaa, Walisoo, Magaalaa Sabbataa, Yunivarsitii Jimmaafi Haramayaa, Kolleejjii Barsiisota Jimmaa, Walqixxee, Magaalaa Haramayaa, manneen adda addaa, iddoowwan buufata konkolaataafi konkolaataa keessa maqaa dhahuun nidanda'ama. Iddoowwan kanneen keessaa muraasni asoosamicha keessaa fudhatamanii akka itti aanutti dhiyaataniiru.

Fakkeenya -1

...*Naannoon Falmataan itti dhalate, kutaa baadiyyaa qarqara ollaa magaalaati.* ... (Fuula 10). *kutaa 8^{ffaa} Mana Barusaa Raas Goobanaa, kan yeroo ammaa Walisoo Liiban jedhamu seenee akka barnoota koo hordofu na taasisan.* ... (Fuula 19). *Falmataan gola sana xumuree, gara sadarkaa lammaffaa Mana Barumsaa Dej-Garasuu Dhukii (Dallaa Abbaa Booraatti) darbuuf osoo jedhuu, jireenyi akka qurxummii Haroo Wancii seentee, mul'attee dhokattuu itti ta'uu jalqabe.* (Fuula 24).

Akka waraabbiiwwan olii kun eeruuf yaalanitti, bakki Falmataan itti dhalatee guddate baadiyyaa yoo ta'u hanga kutaa saddeetii achumatti barachaa osoo jiruu, kutaa kanas

osoo hinxumurin gara Magaalaa Walisoo dhufee kutaa saddeet Mana Barumsaa Walisoo Liiban jedhamutti xumure. Kana booda immoo bakki barnoota isaa kan sadarkaa lammaffaa itti barate, Mana Barumsaa Garasuu Dhukii (Dallaa Abbaa Booraatti). Yoomessa asoosamichaa keessatti egaa bakki barreessaan itti fayyadame kun bakka qabatamaan jiru waan ta'eef dubbistoota biratti asoosamicha amanamaa taasisuun akka fedhii dubbisuu horatan gochuu danda'a. Xiinxala taasifame keessatti mala kanatti dhimma ba'uun barreessichaas akka ciminaatti ilaalameera.

Fakkeenya -2

...Mukkeen gamaa gamanaa afaan bananii nama ilaalu. Weenniin asiif achi utaala. Isaanitti fajajaa deemaa jiru. Naannoon keessa qaxxaamuranii galaa jiran gosti mukkeenii kan keessaa dhabame hinjiru. Gosoonni bineensotaa, allaattiiwwanii, waan bosona kana qofa keessatti argaman fakkaatu. ... Holqa guddaa kan galma Abbaa Gadaa irra bal'atu jala seenne, aduun qara isaa haacabsatuu jennee. ... (Fuula 51).

Akka yaada olii kanatti, Falmataafi Boontuun gaafa gara mana isaanii galan, naannoo bosana uumamaa kanneen mukkeenifi bineensonni gosa gosaa keessatti argaman keessa qaxxaamuranii deemaa turan. Guyyaa san haalli qilleensaa ganamaa hanga sa'aa boodaatti baay'ee oo'aa kan ture ta'uu isaati. Akka walii galaatti kanarraa hubachuun kan danda'amu, barruu guutuu asoosamichaa keessatti bakki haala teessuma lafaatifi qilleensa naannoo sanaa waliin waqabatee ibsamee kan ture ta'uu isaati.

Fakkeenya -3

...Yaa Waaqa foolii biyya ormaa na fuunfachiistaa? Anaa jedhuu, Falmataa Biyyanaa, Yunivarsitii Jimmaa, ... jechuu yeroon dhaga'uu, onneen koo mallattoo gammachuu rukutuu eegalte. ... Midhaan biyya koo soorachuu, bishaan biyya koo dhuguun, afaan biyya kootiin nama gomoo kiyya ta'e waliin... oolee buluun koo gammachuu... Na bira dhuftii laata? Moo biyya ormaa... osoon jedhuu, Boontuu Biqilaa Gadaa, Yunivarsitii Haramayaa! Yaa Rabbi naan jirtaa! Dachee haawwan keenyaan yoona eegde irratti ramadamuu keenya... Waaqa koo galateeffadhe. ... (Fuula 86).

Yaadni fakkeenya olii kun immoo bakka (yunivarsitii) Falmataafi Boontuun barnoota isaanii kan sadarkaa olaanaa itti barachaa turan ibsa. Iddoowwan asoosaan filatee asoosama isaa keessatti dhimma itti bahe bakka yeroo ammaa qabatamaan jiranidha.

Fakkeenya -4

... Hanga danda'ame erga suuraa ka'anii dadhabanii, gara mana sagantaan itti qophaa'ee, Magaalaa Haramayaa obboleettii haadha Boontuu bira deemuuf mari'achaa jiru. Isheenillee qophii mana keessaaf jecha bakka eebbaa osoo hindhufin manatti hafte Hunduu walqabatanii luka isaanii garasitti kaasan... (Fuula 120).

Haaluma walfakkaatun waraabbiin olii kunis, bakka sagantaan eebbaa Boontuu itti qophaa'e Magaalaa Haramayaa, mana obboleettii haadha Boontuutti ta'uu isaa ibsa.

C. Haala Hawaasummaa

Yoomessi asoosama tokkoo yeroofi bakka qofa kan ibsuu miti. Guutummaa jiruufi jireenya hawaasaa calaqqisiisa malee. Bara seenaan sun raawwatame keessa hawaasni yeroo sanaa haala akkamii keessa akka tures sanumaan walqabsiifamee ilaalama. Haaluma walfakkaatun yoomessa Asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti haalli hawaasummaa akka itti aanutti dhiyaateera.

Fakkeenya -1

“... Ani kan na raaju, godinni keenya dur aanaalee saddeet qabdi. Har'a yoon dhagahu garuu, lama ta'eera” jedhe Falmataan haala qoqqoodinsa kutaa naannoo isaa yaadachuun. ... Tokkummaafi walbeekumsi namoota yeroo akka ammaa kana kutaan gargar hincicciramin waliif yaaduufi coqorsa tokkummaa biqilchuun isaanii daran namatti tola ture. ... Hiyyummaan guyyaa keessa itti dhufe kun duniyaa dhabe, ... miti. Bu'uurri hiyyummaa isaanii itti fayyadama wallaahuu, hattuun saamamuu, qusannoo irraanfachuun. ... Qabeenyi abbaa koo akkanatti awwaara bubbeen kaase ta'e. (Fuula 9).

Fakkeenya -2

...Bataskaana Mikaa'elaa kan naannoo kutaa baadiyyaa Falmataan itti dhiyaatuun, ummanni naannoo sanaa barsiifata godhachuun, waggaa waggaa bahee kabaja. Maaliif akka kabajuufi seenaa isaa waan beeku hinqabu. ...Shamarran naxalaa mormaafi qaama isaaniitti haguuggatanii amanticha kan warra shamarranii qofa fakkeessan. Darbee darbee dhiirota keessallee warri ayyaanicha kabajan hindhabamne. Habashoonni kan konkolaataan fidee naannoo sanatti darbate, ... Yeroo sirna nafxanyaa sana bakka ol ka'aa (highland) deemanii qabachuun isaanii hinhafne. ... (Fuula 58).

Waraabbiwwan olii asoosamicha keessa fudhataman walduraa duuban, hawaasni naannoo Falmataan keessa jiraatuun dur tokkummaa, walbeekumsaafi jaalala gaarii kan ammaa caalaa akka qabaachaa turan, akkasumas, jireenya qananii jiraachaa akka

turanifi yeroo ammaa immoo hiyyummaa keessa akka jiran sababa hiyyummaa isaanii waliin ibsa. Waraabbiin lammaaffaas, namoota naannoo dhalootaa Falmataa haala kabaja ayyaana isaanii, kan uffannaa, ummata yeroo kamiifi sirna akkamii keessa naannoo sana akka qubatan ibsa. Egaa akka waliigalaatti yoomessa asoosamichaa keessatti gama hawaasummaatin, haalli jireenyaa ummata sanaa, aadaa, amantii, ilaalcha isaanii ilaaluudhaan maalummaa hawaasichaatiifi sirni yeroo sana ture kan akkamii akka ta'e tilmaamuun nidanda'ama.

3.2.7. Kalseenaa (Point Of View)

Kallattiin seenessuu karaa seenaan asoosama tokkoo ittiin himamu yookiin nama seenaan sun irraan himamu jechuudha. Kunis ramaddii ilaallata. Asoosama dubbisan tokko kallattii kamiin yookiin ramaddii meeqaffaan akka seeneffame ibsuun nidanda'ama. Haaluma kanaan seenaan Asoosama Doobbii Jaalalaa kan seeneffame ramaddii tokkoffaa yookiin ija tokkaffaa qeenxeedhaani. Sababani isaas, namfakkiin goobangaleessa asoosamichaa ofumaa seenicha keessatti hirmaatee mudannoowwan isa qunnaman kallattumaan “Ani akkas godhee, kiyya, koo, na,..” yookiin immoo “Ani akkas ta'ee,..” jechuudhaan seenicha ibsaa deema. Haata'u malee, barreeffamicha keessatti iddoowwan muraasatti yemmuu ramaddii sadaffaan seenessu nimul'ata. Haala seenaa beekuun seeneessuu irratti hundaa'ee immoo seenessaa daanga'aa yookiin murtaa' aadha. Sababni isaas hammuma ofiisaatii keessatti hirmaate yookiinis daawwate qofa beeka malee daangaa hubannoosaatiin alatti waan himu hinqabu. Kanaaf, beekumsi inni seenaa sanarratti qabu daangeffamaadha.

Fakkeenya -1

...Guyyaa dhaloota koo Ebla 15 kabajachuu koo nan beeka, kan abbaan koo бага geesse ilma koo naan jedhe qaqqee fakkaatee ija dura na faca'e. Xalayaan harka namaan na qaqqabe tan yaada armaan gadii guduunfattee jirtu banee dubbise. (Fuula16).

Fakkeenya -2

... Addunyaa kana irratti golli barnootaa erga uumamtee jaarraaleen hedduu darbaniiru. Anillee umrii koo waggaa torba irraa eegalee dhaabbata barnootaa wajjiin ergan nagaa walgaafadhee bubbuleera. ...Miseensa isaanii erga na taasifatanii oolanii bulaniiru. Anillee tuuta barattoota ciccimoo jalatti of ramaduu, of beekuu, ... (Fuula19).

Yaadni olii akka ibsutti, namfakkiin goobangaleessa asoosamichaa (Falmataan) seenicha keessatti ofumaa qooda fudhatee waan hojjateefi waan isarra gahe ofuma

isaatii nutti hima yookiin seenaa asoosamichaa nama biroo iraa osoo hintaane isuma irraa kallattumaan dhageenya. Kunis, seenaan Asoosama kanaa ramaddii tokkoffaan (ija namtokkeessootiin) kan seeneffame ta'uu isaa mirkaneessa.

3.2.8. Dhaamsa

Dhaamsa (ergaa) asoosama tokkoo kan barreessaan dabarsuu barbaade, dubbisaa asoosamichaatu dubbisee hubata. Hubannoon dubbisaa kunis kan asoosaan yaadeefi kan inni yaadeen alas ta'uu danda'a. Waanuma hundaafuu, dhaamsi Asoosama Doobbii Jaalalaa qabxiilee armaan gaadii keessatti hammatamuu danda'a.

- ✓ Galma ga'iinsafi milkaa'ina kaayyoo tokkoof obsi murteessaa akka ta'e eera.
- ✓ Wanta hojjatan tokko irratti murannoofi ijannoo qabaachuun barbaachisaa ta'uu ibsa.

Ragaan akka fakkeenyaatti asoosamicha keessaa fudhatames yaaduma kana deeggara.

Fakkeenya -1

"... 'Hammaaranis, hammaatanis dhuma hinoolu' jedha mitiiree Oromoon yeroo mammaaku. Gidiraafi dararaa Fooliifiudhaa jalaa waaqni na baaseera. Oolmaa isaaf immoo kabajaafi galata guddaa Waaqa koof dhiyeessuun qaba. Mirgoonni namummaa koo... narraa mulqamanillee barnoota koo xumuree raga barnootaa koo harkaan gahadheera," jedha Falmataan barnoota isaa xumuree gaafa yunivarsitii irraa eebbifamee gara maatii isaa deemuuf ka'u. ... (Fuula 132).

Fakkeenya -2

... Boontuun dhiiraaf osoo hinjilbiiffatin barnoota ishee kaampaasii waggaa sadii xumuruuf yeroo qubaan lakkaa'amanitu hafe. Guyyaa eebbaa ishee firoottaniif hiriyoota ishee akka irratti argamanii gammachuu qooddataniif waamicha gochuufiitti jirti. ... (Fuula 115).

- ✓ Waadaa waliif seenan kabajuufi amanamummaa qabaachuu.

Fakkeenya -3

...Falmataa!...Falmataa!... afuura kee na dhoksitullee ani ishuma jalqabaati. Qaamni guddatee jijjiiramuu yaadni koo achuma. Jaalalli keenya yeroo ijoollummaa jalqabe har'a bilchaatee of qopheesseera. Ati ana irraanfattullee waadaan siif gale qabadheetumaan jira. Ati hoo? Nama waadaa kabajuu? ... (Fuula 99).

- ✓ Naannummaan walqooduun guddinaaf bu'uura kan hintaane ta'uu

- ✓ Roorroo diinaa tokkummaan falmachuun dirqama lammummaafi namummaa akka ta'e akeekkachiisa.

Fakkeenya -1

...Waanjoon gabrummaa , naannummaan walqooduun yoom akka jigu naaf galuu dhabuun baay'ee na dinqa gaafan taa'ee yaadu. Amantaafi garaagarummaan siyaasaa Oromummaa gargar baasuu danda'uun gaaffii deebii dhabe ta'ee natti mul'ate. Shawummaafi Wallaggummaa, Harargummaafi Arsummaa, Jimmaafi Iluu Abbaa Booraa, Booranaafi Baale jechuun kan guyyaa keessa nutti dhufe ta'uu maaliif dagatama? Qoqqooddiin bifa kanaa bulchiinsaaf malee Oromummaaf akka hintaane namaaf galuu dhabee akka hintaane sammuu koo itti amana. ... (Fuula 133).

Fakkeenya -2

... Siyaasni guyyaa keessa nutti dhufee fi yeroo yeroon jijjiiramuu danda'u Oromummaa gargar baasuun isaas na yaaddessuun hinhafne. Orommoonni fedha isaaniiin dhaabbilee siyaasaa hedduu keessatti gurmaa'uu danda'u. Garuu, galma Oromummaa keessatti gurmaa'uun isaanii dirqama ta'a. Nma siyaasaafi amantiin tokko taasifna jedhanii yaaduun gowwummaadha. Garaagarummaa siyaasaatti erga amannee, tokkummaa'uu Oromummaatti maaliif amanuu dadhabnaa? ... (Fuula 136).

- ✓ Jaalala ummataa dhabuufi lammii ofiitti maluun bu'aan yookiin booddeen isaa kufaatiifi salphina akka ta'e hubachiisa.
- ✓ Siyaasni Oromummaa miidhu, ummata Oromoos kan hinfayyadne ta'uu eera.

Fakkeenya -1

...Namni siyaasa Oromoo keessatti hirmaatu yookiin qooda fudhatu tokko haala ummata dhaabbateef fayyaduu danda'uuni moo? Haala miidhuu danda'uun hojjachuu qaba? Kana daa'imni harma haadhaa hootuu, kan dubbii dandeessu deebisuun waan dandeessu natti fakkaata. Jalqabumaa, siyaasa Oromummaa miidhu, kan ummata Oromoo hinfadne keessatti hirmaachuunis ta'ee qooda fudhachuun dhalataa dhiiga Oromoon galmaa'e tokko irraa kan eeggamu ta'uu hinqabu. ... (Fuula 136).

- ✓ Afaan, aadaafi safuu hawaasa ofii kabajuu, beekuufi barsiisuun qaroomina ta'uu hubannoo qabsiisa.

Fakkeenya -2

... Warri dhiigaan tokko hintaaneyyuu, "Ani Oromoodha" ofiin jedhu, garuu Afaan Oromoo hindanda'u jedhu. Nuti garuu osoo beeknuu of dhoksuun jiraatti awwaalamuu irraa garaagarummaa hinqabu. ... maatiin keessattuu warri magaalaa gurguddaa keessa jiran guddisa

ijoollee isaaniif xiyyeeffannoo kennuu qabu. Afaan isaaniifi duudhaa isaanii dhaalchisuu qabu. Akka ofiitti ijoollee ofii guddisuu dhabuun, aadaafi afaan ormaa dhaalchisuun of wallaaluudha. Ijoolleen haala eenyummaa ishee beektuun guddisuun dirqama.... “Ummanni eenyummaa ofiitiin dagalfamee ijaarame yoomuu hindiigamu.” ... (Fuula 139).

3.2.9. Haala Dhiyeessa Barreeffama Asoosamichaa (Akkaataa)

Akkaataan afaan barreessaan fayyadamee seenaa asoosama isaa ittiin barreesse, akkasumas, tooftaa ittiin seenessee dhiheesse kan ilaallatudha. Askeessattis wantoonni xiyyeeffataman filannoo jechootaa irraa kaasee hamma yaada dhiyaateetti, akkaataa ijaarsa himootaa, fayyadama caaslugaafi sirna tuqaalee, caasaalee himootaafi keeyyattootaa akkasumas, fayyadama sadoommiiwwanifi fakkoommiiwwanii yoo ta’an, tooftaalee seenaan ittiin dhiyaate ilaalchisee, kanneen akka mil’uu yookiin duubdeebii (flashback), raaga ykn durdeemmii (foreshadow), waliin dubbii, ofiin dubbiifaa xiyyeeffannoon kan itti kenname yoo ta’an, isaan olitti eeraman hunduu Asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti akka armaan gadiitti qaacceffamaniiru.

a. Haala Barreeffama Asoosamichaa Gama Filannoo Jechootaafi Ijaarsa

Himootaatiin

Asoosama Kana keessatti, haala barreeffamichaa gama filannoo jechootaafi ijaarsa himootaatiin yaadonni akka ciminaatti fudhatamanifi akka hanqinaatti ilaalaman nijiru. Filannoo jechootaa irraa yoo kaane fakkeenyaaf, walaloo, sirbootafi xalayaa, keeyyattoota addeessaa garaagaraa keessatti yaadaafi wantoota ibsachuu barbaade sanneen akka sammuu dubbisaa keessatti xiyyeeffannaa argataniif keessattuu sadoommiiwwaniifi fakkoommiiwwan keessatti jechoota kanaaf isa gargaaran filatee ittiin ergaa isaa dabarfateera. Gama kanaan ciminni biraas akkuma jirutti ta’ee, gama hanqina mul’atetti yoo deebi’ame immoo, himoota tokko tokko keessatti jechoota afaan biraa makee itti fayyadameera. Fakkeenyaaf, barreeffamicha keessatti fuula 142 irratti himni, “*Ija jaalalaatin lab gootee na garafte*” jedhu jira. Jecha “garafte” jedhuun kan walgitu jechoota Afaan Oromoo keessaa kan barbaade filee fayyadamuu nidanda’a ture. Kana malees, gowwaa jechuuf, ‘moonyii’ qaama oo’aa ture jechuuf, qaama ‘gaalaa’ ture jechuun itti fayyadameera. Haaluma walfakkaatuun jechoota waamuuf namatti ulfaatan (safuu) ta’an himoota keessatti fayyadameera. Fakkeenyaaf, jechoota akka udduu, bukkeefi kkf fayyadameera. ...*Humna, bifa, qabeenya ishee gaafa udduu*

duuban deebise fuula irraa garagalfachuudha kaayyoon isaa. ... (Fuula 95). Jechoonni kunneen hawaasa Oromoo tokko tokko biratti fudhatama qabaachuu dhiisuu malu.

Kunneen hanqinoota gama filannoo jechootaatiin asoosamicha keessatti mul'atan yoo ta'an, gama ijaarsa himootaafi caaslugatti yoo deebinu, barreessaan asoosama kana keessatti himoonni itti fayyadame irra caalaa himoota sassalphaadha. Yaadni walxaxaan askeessatti hinmul'atu, akkasumas, irra deddeebiin yaadaa hinjiru. Kunneen akka ciminaatti ta'anii, maxxantootaa (fufiilee), walqabsiistotaa, sirna tuqaaleefi qubguddeessaatti qixa sirriin fayyadamuu dhabuun garuu, bakka hedduutti mul'ateera. Fakkeenyaaf, jecha maqaalee bineensotaa yemmuu barreessu, qubee jalqabaa jechichaa qubee guddaan eegalee barreesse. Bifuma walfakkaatun, caasaa himootaa keessatti walsimachuu dhabuun matimaafi gochimaas darbee darbee mul'ateera. Haata'u malee itti fayyadama hennaawwanii irratti hanqinni kana jedhamu hinmulanne. Egaa akka waliigalaatti, itti fayyadama afaanii ilaalchisee xiinxala barruu guutuu barreeffamichaa keessatti taasifameen, akkuma ciminni jiru hanqinoonnis akka jiran hubatameera.

b. Tooftaalee Dhiyeessa Seenaa Asoosamichaa

Asoosama kana keessatti barreessaan seenaa asoosama isaa mala garaagaraatti fayyadamee akka armaan gadiitti dubbistoota biraan gaheera.

1. Mil'uu

Mil'uu kan jedhamu, seenaa asoosamaa keessatti fakkaattiiwwan waan yeroo ammaa irra jiran tokko osoo ibsuutti jiranuu, mudannoo isaanii kan yeroo darbee keessa deebi'anii ibsuun yaadachiisu. Haaluma walfakkaatun mil'uu seenaa Asoosama *Doobbii Jaalalaa* keessatti taasifame keessaa kan akka fakkeenyaatti fudhatame itti aanee dhiyaateera.

Fakkeenya -1

“...Firiin inni waggaa tokko keessatti hojjateen mana jireenyaa kan yeroo dheeraaf turu... ijaaruuf... dhufe. Isa ofiif jalqabe akka waliin xumuran barbaade. Wanti isaan jedhan naaf galuu baatullee akka nama galeefii fakkeessee callise. Ergasii abbaan kee haadha manaa isaa dhabee turuu hinfeene. Bakka isheen jirtu barbaaduu sokke... lafti inni hingenye hinturre. Galma isaa ganamaa obese taa'uuf dadhabe. Seenaan haadha keefi abbaa kee gabaabumatti akkaana” naan jedhan. Yaada isaan yeroo durii naan jechaa turan, yemmuu isaan jecha xumuraa dubbatan waaniin amma isaan waliin taa'ee haasa'aa jiru natti fakkaatee, ... (Fuula 75).

Fakkeenya -2

“Maqaan kun mogga’ee ittiin waamamuun beeka malee yoom akka mogga’eefi eenyuun akka mogga’e hinbeeku....” jedha Falmataan bakka dhaloota isaa yaadatee. “Ana isa miti kan na raajessu, godinni keenya dur aanaa saddeet qabdi. Har’a yoon dhaga’u gara kudha lamaa ta’eera,” jedha itti fufuun haala qoqqoodinsa kutaa naannoo isaa yaadachuun. Akka abbaa ilmaan lakkuu ykn haadha lama irraa argatuu al-tokkoon rakkoo aanaa keessaa ba’uun keenya guddina keenyaafillee karaa banaa laata jechuun warri yaadan kana irraa madduun isaa hinhafne. ... Hanga kana fagaatee akka yaadu kan isa taasise bakka dhalootaa isaa yaadachuun haalota waggoottan kurmaanan lakkaa’aman darban xiinxaluun isa ammaatiin yoo madaalu gaaraafi hallayyaa waan itti ta’eefi. ... (Fuula 9).

Akka yaada waraabbiiwwan fakkeenya tokkoffaafi lammaffaa oliitti walduraaduubaan, Falmataan haala yookiin sababa itti abbaan isaa manaa itti bahuu danda’e dur yeroo akaakaan isaa itti himaa turan san wayta yaadatu, waan amma itti himaa jiran itti fakkaatee xiiqiin itti hammaate. Akkasumas, haalli moggaasa maqaalee aanaaleefi naannoowwanii, haalli jireenya uummataa naannoo inni dur keessa jiraataa turee yaadatee kan ammaatiin walbira qabee yommuu ilaalu, dacheefi samii ta’uu dubbata.

Egaa akka waliigalaatti, malli kun odeeffannoo gadi fageenyaa dubbistootaaf waan dhiyeessuf, tooftaa kanatti dhimma bahuun barreessaa asoosamichaa xiinxala taasifame keessatti akka ciminaatti fudhatameera.

2. Raaga

Raaguun fakkaattiin asoosama tokkoo waan fuulduratti isa qunnamu, (itti mul’atu) milkaa’ina yookiin rakkinas ta’uu danda’a of duratti ibsa yookiin raaga. Asoosama kana keessatti wanti fuulduratti ta’uu danda’u haalli itti raagame akka itti aanutti dhiyaateera.

Fakkeenya -1

... Jiruun koo marti boriif abjuu milkii abjoota. Abdiin koo har’aa garuu, suukkaneessaa, qoree dhoqee keessaa, dukkana rooba keessaa, “Galgalli kee hinbadin” jedha mitiiree manguddoon Oromoo yeroo mammaaku. Gaaf tokko sammuun gabroomsaan jaanja’ee ani bilisoomee maatii koo waliin burraaquun koo hinhafu. Ilkeen koo Boontuuf iftee, milkii argachuun waan ooluu miti. Hundaafuu Waaqatu harkaa qaba. ... (Fuula 96).

Fakkeenya -2

...Naannummaan yunivarsitii keessatti yaada koo qancarse addunyaa hojii keessatti na mudataa laata sodaan jedhu keessa kootti dhaga'amuu eegale. Ummata dheebuu Oromummaa qabu, ummata sammuu qulqulluutti makamee hojjachuuf deemuun natti mul'ata. Rakkoon naannummaa warra barate jedhan biratti daraaree jiraachuun isaa naaf ifa. Hojii walqabsiisuuf faayidaa maallaqaan shallagamu waliif gumaachuun, bakka dhalootaa walgaafachuun jiraachuu isaa hiriyoota koo hojiitti bobba'an irraa dhaga'aan ture....Yaadni kun gufuu natti ta'aa laata jedhee keessi koo soda eegale. Warra hojiitti na bobbaasun sodaachuu eegale. ... (Fuula 135).

Yaada waraabbii fakkeenya tokkoffaa oliitirraa akkuma hubatamutti, Falmataan yeroo Yunivarsitii Jimmaatti barachaa turetti, dararaa achitti isa irra ga'aa jiru san jalaa Rabbi isa baasee yaaddoo maatii isaafi kan Boontuus irraa hafee guyyaa tokko gammachuudhaan fuula isaanii akka arguu danda'u Waaqa abdateera. Bifuma walfakkaatun waraabbii fakkeenya lammaffaa keessattis Falmataan barnoota isaa erga xumuree booda hojii qabachuufi erga hojii qabateen boodaas gufuun isa mudachuu akka danda'u of duratti tilmaamaa (raagaa) jira muuxannoo haala amma hiriyoota isaa irra gahaa jiru irraa ka'uudhaan. Haaluma kanaan egaa namfakkiileen waan fuuldura isaanitti ta'uuf jiru seenaa asoosamichaa keessatti yemmuu raagan mul'ataniiru. Raaga isaanii kanarraa ka'uun, dubbisaan fuulduratti maaltu akka ta'uuf deemu tilmaama yookiin fulcha argata jechuudha. Kanaaf, tootaan kun qindoomina seenaa jaargochaa keessattiyaada namaa rarraasuuf humna waan qabuuf mala kanatti dhimma bahuun barreessichaa akka ciminaatti kan ilaalame ta'uu isaati.

3. Waliin Dubbii

Waliin dubbiiinis mala dhiyeessa seenaa asoosamaa keessa tokko yoo ta'u, waliin dubbiiwwan Asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti taasifaman keessaa kanneen gadii akka fakkeenyaatti dhiyaataniiru.

Fakkeenya -1

...Qaallichaan yeroon balbala banadhee ol seenu, dabtara isaa waliin wal'aansoo walqabaa jira. "Falmataa noorikaa Eessa oolte? Maali qormaanni akka dhiyaachaa deeme irraanfatte?" Gaaffiilee walduraa duubaan sammuu koof ergaman turan. "Ijoollee waliinan ture" jedheen callise. Innilee kana irra na gaafachuu irraa of qusate haalli koo itti bitaacha'ee waan jiruuf.... (Fuula 28).

Fakkeenya -2

... Soqxee dhabnaan, turtii daqiiqaa lamaan booda sagalee muuziqaa rukutta sirba Abbitoo Kabbadaan waraabbametuu gurra kootti iyyaa jira. ...Eenyu laata immoo kan urgaa foolii haadha koo na fuunfachiisu jedhee yoo ilaalu, bilbila Boontuu ta'uu hubadhe.

Boontuu: Heloo

Falmataa: Heloo

Boontuu: Eessa jirta?

Falmataa: Mana barumsaa keessan jira.

Boontuu: Si barbaadeen turee eessa jirta amma?

Falmataa: Naannoo mana dubbisaan jira.

Boontuu: Dhufaan jiraa na eegi kaa!

Falmataa: Tole. (Fuula 36).

Waraabbiiwwan olii kunneen waliin dubbii fakkaattiiwwan asoosamichaa gidduutti taasifame kan agarsiisan yoo ta'an, inni duraa, qaaman wal-arganii waliin dubbii Qaallichaa fi Falmataa gidduutti waa'ee qo'annaa barnoota isaanii ilaalchisee taasifame yoo ta'u, innis, yeroo Falmataan qo'annaa isaa dhiisee kiyyoo jaalalaa keessa galee shamarran barbaada asiif achi daandiirra deddeebi'ee galu, hiriyaan isaa Qaallichaa waliin eessa akka oole bifa gaaffiifi deebiitin haasaa taasifameedha. Inni lammaffaa immoo, waliin dubbii bilbilanii kan Boontuufi Falmataa gidduutti taasifame yoo ta'u, innis guyyaa gara biyyaatti galan wal-arganii beellamachuuf, jecha yaadde kan Boontuun gara Falmataatti bilbiltee waliin haasa'an ture. Yaadota lameen olirraa kan hubatamu, asoosamicha keessatti fakkaattiiwwan qaaman walbira ga'anii yookiin immoo halaalaa sagalee bilbilaatiin dhimmoota adda addaa irratti waliin haasa'uudhaan seenaan (ergaan) asoosamichaa darbaa kan ture ta'uu isaati. Kanaafuu, waliin dubbiin seenaa asoosamaa keessatti iccitii fakkaattiiwwan mul'isuuf kan fayyadu waan ta'eef, barreessaan mala kanatti dhimma bahee ergaa isaa ittiin dabarfachuun cimina. Garuu akka waliigalaatti barruu asoosamichaa keessatti xiinxala taasifameen, waliin dubbiin fakkaattiiwwan kanneen gidduutti geggeeffamaa ture qaamaan walitti dhiyaatanii osoo hintaane irra caalaa sagalee bilbilaatiin halaalaa walitti dubbachaa kan turan ta'uun hubatameera.

4. Ofiin Dubbii (Qof- Dubbii)

Ofiin dubbiin tooftaa barreessaan ittiin namfakkiin tokko waan keessa isaa gadi baasee ofuma isaatti akka dubatu gochuun seenaa himsiisudha.

Fakkeenya -1

Inni hiriya qabu hiriya isaa waliin haasa'uu, kolfuu, taphachuu, ... kan akka koof garuu laphee harangamaan lamxax godhee, doobbiin gubate ta'ee ija imimmaan calahuun asiif achi wil wil jechuu irra darbee furmaanni tokkollee yeroof akka hinjirre ta'ee natti mul'ata. Yoomiree? Eenyu wajjiin? Ganna? Tole, ganna maaltu ta'a? Yaadolee abjuun gargar hinbaanetu nakeessaa dhikkifata. Miila koo hiriya godhadhee badhaasa koo bobaa jalatti qabadhee gale. ... (Fuula 21).

Akka yaadni oliitti ibsuuf yaalutti, Falmataan barataa kutaa saddeetii yeroo turetti xumura waggaatti ayyaana abbootii kabajanii gara manaa wayta deemaa ture inni yeroo sanitti jalallee takkallee waan hinqabneef, rakkoo kophummaa isaa kana akkamitti furachuu akka danda'u ofumaa isaatin ofitti dubbataa ture. Waraabbiin fakkeenya lammaffaa gaditti dhiyaate immoo ofiin dubbii ykn qof-dubbii Falmataan waa'ee Oromiyaafi ummata Oromoo keessa isaatti dhaga'ame kaasee ofuma isaatiin mari'achaa jiraachuu isaa kan agarsiisudha. Bifuma kanaan asoosamicha keessatti ofiin dubbiin fakkaattiiwwan biroottiinis taasifamaa kan ture ta'uusaati.

Fakkeenya -2

... Gilgal Gibee ga'ee yeroon gara mirga kootii ilaalu, "Aa... aa ... Oromiyaa! Akka nama dhukkubii sammuu qabuu mataan na bowwaafate. Keessi koo aaduu eegale. Maalifiree? Kan mi'eeffatee dhndhama mi'aa isaa arge haahafuutii inni dhaga'ee hoo ija itti babaasaa, hidhii ofirraa cira maal haata'uree? Falli isaa maaliree? Akka waan namni na bira jiruu gaaffii marii dhiyeesse yaada koof. Ilmaan Oromoo beekuu qabu. Walqooduu dhiisuu, amantaan, kutaan, qoqqooddaan siyaasaa fala nuu hinta'u. Tokkummaa'uu! kana fallisaa. Eeyyee! Gurmaa'uu, firri walbaruu, alagaan alaguma. Oromoof Oromummaa amma yoom? Osoon jedhuu qor-qalbii koo keessaa namni na cinaa taa'e na dammaqse. ... (Fuula 89).

Tooftaaleen seenaan Asoosama Doobbii Jaalalaa ittiin dhiyaate kanneen olitti eeramaniin alattis xalayoota garaagaraatti dhimma baheera. Xalayoota seenaan asoosama kanaa ittiin darbe keessaa xalayaa Obbo Biyyanaa Boruu ilma isaanii Falmataaf barreessan, xalayaa obbolaan Falmataa biyya alaati harmee isaaniitiif (Aadde Gaaddiseef) barreessan, xalayaa Falmataan Gannatiif barreesse akka fakkeenyaatti maqaa dhahuun nidanda'ama. Dabalataanis, walaloowwanifi sirboota adda addaatti fayyadamee barreessaan asoosamichaa seenaa asoosama isaa dubbistoota biraan gahuu yaaleera.

Fakkeenya Xalayaa -1

Ilma koo Falmataa Biyyanaa, бага guyyaa dhalootaa kee kan bara kanaan si ga'e. Barichi kan jaalalaa, kan abdii, kan dhidhimsa dukkanaa, ifa randaa gubbaa akka sii ta'u galmee jaalalaa ati laphee koo keessaa qabdu banuun sii dubbisa, gaagura midhaan guutuu qabu keessaa jaalala koo hammaaree sii kenna. Akkuma kan baranaa qaqqabde kan bara dhufuun Rabbiin si haa ga'uun kadhaa koo yeroo hundaati.

Abbaa kee Biyyanaa, bakkan jiru irraa. (Fuula 16).

Fkkeenya Xalayaa -2

Haadha keenya aadde Gaaddisee, hunda dura lubbuun jiraattee yoona eeguu keef galanni Waaqa haaga'u. Nuti ilmaan kee barnoota keenya xumurree mi'aa kee akkuma durii seenee dhufnee waliin jiraanna jennee osoo yaannuu, seenaan ati keessa jirtu nu dhaqqabde. Abbaa keenya gattee abbaa warraa biraa filachuun kee nuuf gadda bara baraati. Obsallee godhannee yoo nidhufna jenne, jiruun haadhaafi abbaan ala akka namatti hintolle nibeekama. Abbaan keenya si barbaada bahee achi buuteen isaa dhabameera waan jedhu dhageenyee turre.

Shirri sirratti raawwatame mar'umaan nu gubee nu bobeessaa jira. Hundaa ol kan nu dhiphise ilmaan ati isaaf deesse nuuf obbolaadha. Isaan garuu ajajaafi cunqursa Abbaa Abshaaloo jalaa bahanii akka waan tokko hinarganne nibeekama. ... Maaloo haadha keenya! Rabbii ganama abbaa warraafi haadha warraa laga tokkoo waraabsisee mana tokko jiraadhaa jedhee uumee jedhii abbaa keenyaaf deebi'i....

Walumaagalatti, gaafa Abbaan Abshaaloo daaraa bubbeen fuute ta'e, ... jaalalli nu siif qabnu dhugummaa isaa mirkaneessee, abbaan keenya gidiraafi dararaa kee argee ofitti si fudhatee, galma kee ganamaa hoo'ifattee, nus ilmaan kee biyya ambaa koochoo keenya kaasnee balaliinee dhufnee waliin jiraanna. Hangasitti nagaafi jaalala siif hawwina.

Ilmaan kee, Olaanaafi Qajeelaa.

Biyya ambaa irraa. (Fuula 71).

Akka waraabbiiwwan olii kunneen walduraa duubaan ibsanitti, Abbaan Falmaataa ilma isaa Falmataadhaaf xalayaa бага siin ga'ee barreesseefii yaadaafi hawwii isaaf qabu ibseera. Akkasumas, obbolaawwan Falmataa harmee isaanitiif waa'ee abbaa isaanii ilaalchisee xalayaa barreessaniiru. Kunis kan nama hubachiisu barreessaan asoosamichaa xalayaatti gargaaramee seenaa asoosama isaa keessatti ergaa isaa kan ittiin dabarfate ta'uu isaati.

Bifuma walfakkaatuun barreessaan asoosama kanaa walaloowwanitti dhimma bahee ergaa ittiin dabarfateera. Wlaloon itti aanee jiru kun akka fakkeenyaatti kan dhiyaatedha.

Ati Eenyu?

*Atumti eenyu laataa?
Garana siin jechuuf orma ta'uu feetaa
Mucaa kee ajjeeftee guddifachaaf kaattaa
Dorrobaa ajjeeftee maseena ribbii fuutaa
Dhaltii foonaa baaftee kan gu'e elmattaa
Garas gortee hinteessuu garana deebitaa
Yoo mirgaan si eegan bitaatti sokkitaa
Yoo bitaa siin jedhan ati mirga filattaa
Yoo orma qufaan qabu situu axxifataa
Yoom hundee cimsattee dhaabbii jabeeffattaa?
Hunduu si tuffatee sirraa bahee dhiisee
Gaaf sana of bartaa gaabbiin of waadditaa.
(Fuula 147).*

3.2.10. Qaaccessa Sadoommiiwwaniifi Fakkoommiiwwanii Asoosama Doobbii Jaalalaa

3.2.10.1. Qaaccessa Sadoommiiwwanii

a. Akkasaa

Akkasaan gosa sadoommii isa jechoota akka, fakkaata, caala, hamma jedhanitti dhimma bahuun wantootni lamaafi sanii ol ta'an waldorgomsiiisamanii kan ittiin ibsamanidha. Haaluma kanaan, barreessaan Asoosama *Doobbii Jaalalaa* bakka hedduutti mala akkasaa fayyadamee dhimmoota yookiin wantoota adda addaa waldorgomsiiisee ibsuudhaan ergaa isaa ittiin dabarfateera. Yaadota mala akkasaatin asoosamicha keessatti waldorgomsiiifaman keessaa hammi tokko akka itti aanutti fuula irraa fudhatamanifi ibsa isaanii waliin dhiyaataniiru.

❖ ... Boontuu bareedinni ishee akka biiftuu barii ija nama guuta; akka abaaboo birraa ifatti mul'atti; akka marga gannaa lalisaa jirti. ... (Fuula 49)

Miidhagina Boontuu biiftuu barii, abaaboo birraafi lalisa marga gannaa waliin waldorgomsiiise.

❖ "...Haati koo, siif akaakilee jechuudha, yeroo sirna warra foon namaa akka burtukaanaatti quuncisanii nyaatan san harkatti duute. ... (Fuula12)

Hammeenya diinaa kan sirna yeroo sanaa haadha akaakayyuu Falmataa haala isaan itti ajjeesantu mala kanaan ibsame.

- ❖ ...*intalti laphee koo waraana malee boojite bakkalcha barii fakkaatee gara kootti deemaa jirti. ... (Fuula 26)*

Intala jaalalaan Falmataa boojite (Boontuu) miidhaginni ishee ifee mul'achuu isaa bakkalcha bariitiin waldorgomsiisee ittiin ibse.

- ❖ ...*jireenyi ebicha caalaa hadhaa'a; asidii caalaa dhangaggaa'a yoo firoomfatte malee. ... (Fuula 12)*

Jireenyi yeroo akaakilee Falmataafaa keessa turan sun baay'ee jibbisiisaa kan ture ta'uu isaa ibsuuf mala kanatti dhimma bahe.

- ❖ ...*Haati koo yeroo dhiigni hidda ishee akka yandoo gannaa lafa dhiqu keessa turte ... (Fuula 12)*

Baay'ina dhiigaa kan firoota hadha akaakayyuu Falmataafaa kan diinni nama nyaataan yeroo sanii dhangalaasaa ture yandoo yeroo gannaatin dorgomsiisee ibse.

- ❖ *Falmataa... jireenyi akka qurxummii Haroo Wancii seentee mul'atee, dhokattuu itti ta'e. ... (Fuula 24)*

Jireenya haaraa kan yeroo baadiyyaa irraa gara Magaalaa Walisootti dhufe Falmataa qunnamee ture ibsuuf.

- ❖ ...*Boontuun nama du'ee kafanaaf qopheessan fakkaatee diriirtee ciisti. ... (Fuula 34)*

Yemmuu Falmataan qaama ishee qaqqabbii harkaatin laaffisee jedhu, miira ishee ykn haala Boontuun keessa turte ibsuufi.

Jaalala ishii kan Falmataan wajjiin cinqamaa jiru san Boontuuttis hamma tokko itti mul'ateera yookiin xiqqoo akka beekte ibsuuf golollisa galgalaa waliin dorgomsiise.

- ❖ ...*Yeroo ilkaan ishee akka cabbii addaatu jalaa balbala bantu, fedhiin dhiirummaa koo mukaa ta'ee natti ejjate. ... (Fuula 30)*

Kan miidhagee addaatee miira Falmataa hawwate ilkaan Boontuu san cabbiin waldorgomsiise.

❖ ... *arrabni koo akka ijoollee reefu afaan saaqqattuu hidhamaa jira.*

Falmataan muuxannoo shamarra waliin haasa'uu waan hinqabneef, yeroo Boontuu waliin waa'ee jaalalaa kaasan sodaatee dubbachuu dadhabuu isaa ibsuufi.

❖ ... *reeffa bakka awwaalaa geessan irra kan hincaalle gara mana koo gale. ... (Fuula 32)*

Falmataan Boontuu waliin gaafa tokko galgala sa'aa 12:00 hanga halkan keessaa sa'aa 3:00tti turee osoo arrabni isaa waan tokko baasee hindubbatin waan biraa deemef, hadoodde of jibbaa gara man isaatti galuu isaa ibsuuf itti fayyadame.

❖ ... *Boontuus unkurri narra ga'aa jiru kun akka golollisa galgalaa itti dimimmisee mul'achuun isaa hin hafne. ... (Fuula 29)*

Jaalala ishii kan Falmataan wajjiin cinqamaa jiru san Boontuuttis hamma tokko itti mul'ateera yookiin xiqqoo akka beekte ibsuuf golollisa galgalaa waliin dorgomsiise.

❖ ... *Boontuun meetira dhibba tokkoo ol of fuulduratti na argitee akka nama hawwaannisni hiddee, gara kootti fiigde. ... (Fuula 78)*

Gaafa Falmataan nagaa itti dhaamuf Walisoo dhaqe Boontuun akka tasaa argitee itti fiigde san ykn fiigicha ishee fiigicha nama hawwaannisni iddee dheessu waliin dorgomsiise.

❖ ... *Haadha koo akka harree qoraaniin daldalanii dugdi ishee luqqa'e.. (Fuula 94)*

Obbo ABshaaloo biratti hojii ba'aatiin miidhamuu haadha Falmataa ibsuuf dugda ishee dugda harree qoraaniin daldalanii waliin walbira qabee ibse.

❖ ... *Boontuun nigammaddi, asiif achi deemti. Fuulli ishee akka ganniyyee dhadhaa itti baqsanii fageenyatti cululuqa. ... (Fuula 121)*

Guyyaa eebbaa ishee Boontuun gammachuu lama bakka tokkotti (kan eebbaafi jaalallee ishee argachuu) keessummeessaa waan turteef, fuula ishee isa ifee bareede santu mala akkasaatiin ibsame.

b. Iddeessaa (Bakka Buusa)

Gosti sadoommii kun isa amala wanti tokko uumamaan qabu guutuumaan guutuutti fuudhee isa birootif kennuun wantoota lama al-kallattiin waldorgomsiisuudhaan amala isaanii kan ittiin ibsamudha. Barreessaan asoosamichaa gosa sadoommii kana bakka hedduutti fayyadameera. Kan asoosamicha keessaa akka fakkeenyaatti fudhatame ibsa waliin akka itti aanutti dhiyaateera.

❖ ... *qabeenyi abbaa koo akkanatti awwaara bubbeen kaase ta'e. ... (Fuula 10)*

Manca'ee baduu qabeenya Abbaa Falmataa ibsuuf, awwaara bubbeen fuuteen bakka buuse

❖ ... *onneen koo oogdii jaalalaa ta'e. ... (Fuula 25)*

Jaalalaa Boontuutiif karra banuu yookiin bal'achuu onnee Falmataa bal'ina oogdiitiin bakka buuse.

❖ ... *rukuttaan laphee koo sirba yeroo Foollee dargaggeessi ol utaalee dhiichisu taate. ... (Fuula 31)*

Falmataan Boontuu waliin buna dhugaa osoo jiranuu ijji isaafi kan ishee yemmuu walirra bu'an rukuttaa laphee isaa utaalcha dhiichisa Foolleetiin bakka buusee ibse.

❖ ... *awwaara bubbeen ji'a Onkoloolessaa kaasu ta'ee fuulatti na bubbisa. ... (Fuula 36)*

Guyyaa tokko yoo Boontuun bilbila bilbiltu Falmataan bilbila haadha isaa se'ee yaada keessa lixee hafuurri haadha isaa itti bubbise. Hafuurri haadha isaa kan qilleensarraan itti dhufe awwaara bubbeen ji'a Onkoloolessaatin bakka buuse.

❖ ... *Falmataafi Boontuun biqiltuu bonni itti hammaate ta'anii jiidha roobaa kajeelaa jiru. ... (Fuula 37)*

Yeroo daraaraan hudhaa jiru firii itti argatuudha jedhanii jaalala waldheebotaa turan waldhandhamsiisuuf abdiin eeggataa jiran guyyaa Dilbataa san ibsuuf dheebuu jaalala isaanii biqiltuu bonni itti hammaaten bakka buuse.

❖ ... *eebbifamanii ba'anis hojiin cilee bishaan buutedha. ... (Fuula 116)*

Boontuun yeroo barnoota ishee xumurtee eebbifamte shakkiih ojii nidhaba jettee yaadde ittiin ibsame.

❖ ... *onneen koo galma xiiqii ta'e. ... (Fuula 76)*

Seenaa haadhaafi abbaa isaa haala diinni goowwomsee ittiin gargar baase yoo akaakayyuu isaa irraa dhagahu Falmataan onneen isaa xiiqii qabatee kuusaa haaloo ta'uu onnee isaatu galmaan bakka bu'ee ittiin ibsame.

c. Arbeessaa

Dubbiin qolaa kun wantoota yemmuu waldorgomsiisu hanga isaan gahanii olitti ykn amala wantoonni dhugaan qaban garmalee ol kaasuudhaan kan ibsudha. Wantoonni

yookiin yaadonni mala kanaan seenaa asoosamichaa keessatti waldorgomsiifaman akka armaan gadiitti fuulaafi ibsa waliin dhiyaataniiru.

❖ ... *Galmi jaalalaa koo doonii malee galaana daakuu, kochoo malee balali'uu eegale. ... (Fuula 23)*

Qalbiin Falmataa jaalala Boontuutiif baay'ee ori'aa jiraachuu ykn jaalalli itti cmaa dhufuu isaa garmalee olkaasee ibse. Garuu qalbiin isaa hamma feetee osoo jarjartee Fayyisaan doonii malee galaana daakuun, koochoo malee balali'uun wanta dhugaa jirurraa baay'ee ol guddatee ibsameedha.

❖ ... *kolfi isaanii gurra natti duuche. ... (Fuula 24)*

Falmataan yeroo dubartoota waliin dubbatetti baay'ee itti waan kolfaniif qaana'uu isaa ibsuufi.

❖ ... *gootummaan onnee koo kan abidda bishaaniin hindhaamne ture. ... (Fuula 27)*

Gootummaa Falmataa kan dura Boontuu waa'ee jaalalaa ishee gaafachuuf qophaa'ee ture yemmuu ishee bira ga'u garuu, bishaan abidda hindhaamsine ta'e san ibsuuf mala kanatti dhimma bahe.

❖ ... *Afaan koo heexoo durbi heerumtu dhugdu caalaa natti hadhaa'e. Miirri qaama koo abidda giimii caalaa na gubuu eegale. ... (Fuula 42)*

Yemmuu xalayaa raadiyootin sirba haati filteef dhagahu, Falmataan waan keessa isaatti dhagahame ittiin ibse.

❖ ... *Erga Falmataan kufee of wallaalee daqiiqaa shan turee booda kan inni lafaa kaasuuf ol qabe. Dafqi keessaa bulluqu uffata jiidhaa gogsa. ... (Fuula 43)*

Sirba haati isaa filteef sagalee raadiyootin yemmuu dhagahuu Falmataan kufee jennaan dafqa irra cite ol kaasee ibse.

❖ ... *bifti koo marga lafallee maalalchiisa. ... (Fuula 48)*

Kan Falmataan baay'ee miidhagaa ta'uu isaa ittiin of faarse ibsa.

❖ ... *yeroo kutaa Boontuu seenu fooliin manaa lafaa buqqisee nama kaasa. ... (Fuula 48)*

Manni Boontuu foolii nyaata gaarii kan isheen Falmataaf qopheessiteen garmalee urgaa'uu isaa ibsa.

❖ ... *jiruun koo ishee malee mallattoo gaaffiidha. ... (Fuula 76)*

Falmataan yoo Boontuu dhabe jiraachuun isaatuu gaaffii keessa galuun wanta olka'ee ibsameedha.

❖ ... *Ijoolleen Harargee shaggooyyee hanga mormi isaanii irraa citutti sirban. ... (Fuula 122)*

Shamarran hiryoota Boontuu kan guyyaa eebbaa ishee sirba shaggooyyee sirriitti sirbuu isaanii ibsuufi. Asirratti garuu sirbuun isaanii dhugaa ta'us, hanga mormi irraa citutti sirban jechuun waan dhugaa jirurraa olkaafamee ibsameedha.

❖ ... *lapheen koo iddoo lamatti na tarsa'e. ... (Fuula 144)*

Falmataan barnoota isaa xumuree gara mana isaa deema wayta turetti namicha konkolaataa inni deemaanii turee keessaa bu'aa jiru yoo argu abbaa isaa ta'uu shakkee baay'ee rifachuu isaa tu mala arbeessaatiin ibsame.

d. Nameessa

Dubbiin qolaa kun wantoota (lubbuqabeeyyii lubbumaleeyyii) birootif gochaafi amala namummaa gonfachiisuun kan dhiyeessu yoo ta'u, kan barreessaan asoosamichaa itti dhimma bahe akka itti aanutti ibsameera.

❖ ... *umriin koo waggaa torba irraa eegalee dhaabbata barnootaa waliin nagaa walgaafadhe. "Anaa dhufa fuula kee... as deemun kee nullee onnee jaalalaafi gammaachuun guutametu nurraa mul'ata" jedhanii miseensa isaanii na taasifatan. ... (Fuula 19)*

Falmataa manni barumsaa amala namaa gonfatee akka namaatti dubbatee simachuudhaan ofitti fudhachuun isaa dubbii qolaa nameessan kan ibsameedha.

❖ ... *Nama jiruu baadiyyaa mi'eeffate haa hafuutii Walisoon jiraattota ishee gara dallaa Abbaa Booraatti yeroo ergitu ajaa'ibsiifamuun ishee hinoolu. (Fuula 24)*

Jiruun magaalaa barattoota baadiyyaatti haaraa ta'uu isaa nama dhiisii magaalichuu hubachuu danda'a jechuu isaati. Magaalichaaf dandeettii akka namaatti waa hubachuu gonfachiisee mala nameessaatiin ergaa ittiin dabrse.

❖ ... *"Yoo ati na dubbisuuf fedhaafi kaayyoo qabaatte malee, siindubbifamu. Bilisummaan koo seeraan daanga'eera" naan jedha barruun koo. ... (Fuula 33)*

Falmataan erga waa'ee jaalalaa eegalee, waa'ee barnootaa waan dagateef, barruu isaa waliin waldhabee akka namaatti walfalmaa jiraachuu isaaniitu mala kanaan ibsame.

❖ ... *“Aboo asham! Reefu dalagaa sirrii argattee jabaadhu!” jedheen sammuuu koo harkaan hojii qabate akka cimsee itti fufu. ... (Fuula 34)*

Harka Falmataa kan qaama Boontuu qaqqabaa jiru akka namaatti haasofsiisee ergaan darbu akka xiyyeeffannoo argatu taasise.

❖ ... *Hidhiin koo hidhii Boontuu argachuuf, tirika isaa qabatee ollaa birmachiisee barbaachaa jira. ... (Fuula 34)*

Falmataan Boontuu afaan keessa dhungachuuf qophiirra akka jiru ittiin ibse.

❖ ... *waardiiyaan maallaqa malee hojjatu kan liqimsituu koo irra gahe, “Hinsochoosu” naan jedhe. ... (Fuula 40)*

Kokkee (liqimsituu) Falmataa kan nyaata gadi dabarsuu didee karatti ittise akka waardiiyaa namaa taasisee ittiin ibse.

❖ ... *Aduun oo’aa ture qilleensa qabbanaa’aa qabatee shubbisaa jira. ... (Fuula 45)*

Gaafa Falmataafi Qaallichaan qilleensa fudhachuuf gara saafaa gadi ba’an aduun qabanooftee haalli qileensaa kan namatti tolu akka ture ibsuufi.

❖ ... *Onneen koo dibbee ishee fudhattee sirba Maaykil Jaaksan meeshaa muuziqaa malee rukutaa jirti. ... (Fuula 48)*

Guyyaa gaafa gara biyyaa deemuu hedan Boontuun mana Falmataa dhaqxee, “Hinturinii dafii koottu” jettee gara mana isheetti waamte, gammachuu keessa isaatti dhagahame ibsuufi.

❖ ... *Namoonni osoo wal-hinnuffin biiftuun nagaa itti dhaamtee godaante. ... (Fuula 65)*

Namoonni gaafa ayyaanaa bakka gugsii fardaa oolan walhifannaa tokko malee osoo gammachuun jiranuu aduun itti dhiite.

❖ ... *Qaamni koo hanga gaafa biyyoo waliin nagaa walgaafatanii dhaabbata siyaasaa tokko uumanitti ani keeti. ... (Fuula 80)*

Falmataan hanga gaafa du’aatti Boontuun kan addaan hinbaane ta’uu waadaa galame ibsuuf

❖ ... *mukkeen qilleensi asiifi achi raasu, waan harka waliin dhahanii gammachuu qooddatan fakkaatu. ... (Fuula 156)*

Guyyaa eebbaa Falmataa galgala Boontuu waliin akka bulan murtaa'e, halkan keessaa 8:00 yoo ta'u, wal'aansoo diinummaa of keessaa hinqabne kan isaan taasisaa turan saniif mukkeen akka namaatti gammachuun harka rukuun mala nameessaatiin ibsame.

❖ ... *biiftuun qara soddomaa waan gadi jettee sagaddu fakkaatti. ... (Fuula 156)*

Biiftuudhaaf amala namaa kennee akka namaatti sagachiisee walargachuu Falmataafi Boontuutiif gammachuu itti dhagahame akka ibsatu taasissee mala nameessaatiin ibse.

e. Ateessa

Ateessan gosa sadoommii isa wanta nama hinta'in akka namaatti itti dubbachuu yookiin wanta nama bira hinjirretti (hindhageenyetti) akka waan nama bira jiruu (nama dhagahuu) kallattiin itti dubbachuu, waamuu, kadhachuu jechuudha. Seenaa Asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti Kan asoosaan itti fayyadame, ibsa waliin akka armaan gadiitti dhiyaateera.

❖ ... *maal yaa Rabbi maaf na qorta? Qormaata qofaa eenyu waliin dorgomuufan qorama? ... (Fuula 36)*

Falmataan yemmuu yaadni haadha isaa itti dhufu, akka waan haati isaa fuuldura isaa dhaabbattu itti fakkaatee ija isaa akka nama aarii irraa qabuu haadha isaa arguuf rirrigee homaa dhabnaan, kallattiidhaan Waaqa isaatti dubbachaa turetu mala ateessatiin ibsame.

❖ ... *Yaa Rabbi naan jirtaa, sagalee abbaa koo na dhageesista! ... (Fuula 17)*

Yemmuu bilbilaan sagalee abbaa isaa dhagahu Falmataan Rabbiin kallattiin itti dubbatee galateeffachuu isaa ibse.

f. Eemitii (Mitihee)

Mitiheen gosa sadoommii isa jechoota irra keessa walfaallesaniin soba fakkaatee, kan yoo xiinxalame garuu yaada dhugummaa qabu ta'uun isaa hubatamuudha. Yaadonni asoosama kana keessatti gosa sadoommii kanaan dhiyaatan akka itti aanutti ibsamaniiru.

❖ ... *gammachuun gaddaan walmaketu fuula koo dhokse. ... (Fuula 16)*

Lubbuun jiraachuu abbaa isaa sagalee bilbilaatiin dhagahuu Falmataaf gammachuu yoo ta'u, fuula isaa arguu dhabuun isaatif garuu gaddeera.

- ❖ ... *Guyyaan gaafasii sun daangaa dukkanaafi ifaati yoon jedhe sobaa miti. ... (Fuula 81)*

Guyyaa gaafa Boontuun Falmataan walargitee yaada waljijjiiranii gargar bahan ibsuuf. Walargaan ifa ykn gammachuu yoo ta’u, gargar bahuun immoo ishee dukkana ta’ee itti mul’ate.

- ❖ ... *naasuufi gammachuun lafa itti marsiise. ... (Fuula 152)*

Boontuun gaafa guyyaa eebbaa Falmataatif gara mana isaa deemaa turtetti, namicha isaanittihaasa’aa deemu abbaa Falmataa ta’uu shakkitee gammachuun rifattee kufte. Yaadni kun mala Eemitiin (Mitiheen) ibsame.

3.2.10.2. Qaaccessa Fakkoommiiwwan Asoosama *Doobbii Jaalalaa*

Fakkoommiin gosa sadoommii ta’ee asoosama keessatti kan wanti tokko isa biraa bakka bu’ee mallatteessuun agarsiisudha. Fakkoommiiwwan yeroo baay’ee wanta ijaan hinargamne tokko isa argamuun bakka buusuun hiiku yookiin mallatteessu. Haaluma walfakkaatun fakkoommiiwwan seenaa Asoosama *Doobbii Jaalalaa* keessatti barreessaan itti fayyadamee ergaa ittiin dabarfate fuulaafi ibsa waliin akka itti aanutti dhiyaataniiru.

- ... *Tokkummaafi walbeekumsi namootaa yeroo akka ammaa kana kutaan gargar hincicciramin waliif yaaduufi **coqorsa** tokkummaa biqilchuun daran haalaan namatti tola. ... (Fuula 9).*

Yeroo ummanni Oromoo kutaafi naannoodhaan hinqoqqoodamin sanatti, jaalalaafi tokkummaan haawaasa Oromoo akka coqorsaatti lalisaa kan ture ta’uu ibsuufi. **Coqorsi** lalisa jaalalaafi tokkummaa ykn badhaadhina ummata Oromoo mallatteessa.

- ...*Boontuun wayyaa aadaan kuulamtee yoo as baatu, Falmataan immoo suufa wayyaa aadaan hojjatamee **odaan** xixibbiirame kaawwatee bakka sagantaatti ol ba’e. (Fuula 156).*

Odaan Oromummaa mallatteessa.

- ... *Korojoo koo fudhadhee, Qaallichaan nagaan walitti nu haadeebisu jedhee yeroon balbala tarkaanfadhu, dubartoonni lama **bishaan guutuun** as deemaa*

jiru. Jalqabuma milkiin tole. Karaan koo gufuu tokkollee akka hinqabne gamanumaan tilmaamuun na hinrakkisne. ... (Fuula 48).

Akka waraabbiin olii kun ibsuuf yaalutti, Falmataan jaalallee isaa (Boontuu) bira deemuuf yemmuu mana isaatii ba’u akkuma balbala tarkaanfateen dubartoonni meeshaa bishaan guutuu baatanii itti dhufanaan baay’ee gammadeera. Kanaaf, akka yaada kanaatti **bishaan guutuun milkii** yookiin **carraa gaarii** ibsa ykn mallatteessa.

- ... Abbaan fardaa **gaachana** isaa qabatee, ulee darbatee ittiin waraanu fudhatee... Bulloo isaa koree gara garmaamaa yeroo sokku, gootummaanifi gara-kutummaan isa irraa mul’atu biyya dheebuu bilisummaa qabdu tokko waan battalumatti gonfachiisu fakkaata.

Gaachanni **gootummaa** mallatteessa.

- ... dachee abbaa qabu keenya jechuun **farda cancala hinqabneen** keessa garmaamu. ... (Fuula 19)

Warra abbaa qawwee (diinota akaakaa Falmataa) lafa isaanii irraa boqqisanii ofii isaanitii akka fedhan keessa burraaqaa jiraatan ibsuufi.

Fardi cancala hinqabne akka fedhan burraaqanii jiraachuu mallatteessa.

- ... Maatiin Boontuu, haala isaanii irraa waa hubachuun hinhafne. Falmataan kennaa qabatee jiru keessaa **abaaboo bifa diimaa** kenneef. Faaya meetii irraa hojjatame kan mallattoo odaan became morma isheetti kaa’e. ... (Fuula 119).

Abaaboo diimaan mallattoo jaalalaati.

- ... Fulbaanni anaaf yeroo itti **riqicha jaalalaa** diriirsan, ... (Fuula 24)

Fulbaanni Falmataadhaaf yeroo kiyoo jaalalaa keessa seenuu itti eegale, yeroo daandii jaalalaa gara shamarranitti diriirsee ittiin walbare ta’uu isaa ittiin ibse. **Riqichi** karaa ykn daandii gara jaalalaa geessu mallatteessa.

- ... **ulullee** birraa yeroo Masqalaa afuufanii gadii miti. ... (Fuula 80). ... gariin nama **gingilchaatti** bishaan nage, ... (Fuula 82)

Namoota iccitii hineegne ykn namoota waan dhagahan yerooma san odeessan (**odeessituu**) ululleefi gingilchaan mallatteessee ibse.

- ... Waa’ee obbolaa koo biyya alaa jiranii akkan beeku kan na godhe akaakaa kooti. “**Muka damee hinqabne**, baaqqee wayii” ofiin jechaan ture. ... (Fuula 74).

Mukni dame hinqabne **kophaa dhalachuu** yookiin nama obboleessa/ obboleettii hinqabne mallatteessa.

- ... guyyaan gaafasii sun daangaa **dukkanaafi ifaati** yoo jedhame soba miti. ... (Fuula 81)

Akka yaada waraabbii kanaatti, guyyaa gaafa Falmataan Boontuu bira deemee nagaa dhaamee addaan deeman ibsuuf ta'ee, ifti **walargaa isaanii** yoo mallatteessu, dukkanni **gargar bahuu** ykn waldhabuu isaanii mallatteessa.

- ... Boontuun **gammoojjii gogaa** rooba barbaadu taatee jirti.....(Fuula 79)

Gammoojjii gogaan rooba barbaadu, **dheebuu jaalalaa** kan Boontuun Falmataaf qabdu mallatteessa.

- ... Qaamni kee **Kaangaaroo Foomii** caalaa waan natti toleef hirribni abjuun gargar hinbaane na fudhate. ... (Fuula 38)

Kaangaaroo Foomiin **lallaafina** qaama Boontuu mallatteessa.

- ... waa'een haadha koo garuu hanga ammaatti **dukkana roobaa** ta'ee natti, ... (Fuula 21)

Dukkanni roobaa haadha isaa ijaan arguu dhabuu Falmataa yookiin **gadda** mallatteessa

- ... Anillee tuuta barnootaa ciccimoo jalatti of ramaduu, of beekuu, warra of ta'eef kan quuqamu, kan kaayyoo gooroo tokko qabu, warra **dukkanaan** golgamanii **ifa biiftuu** bahuu eeggataniif nama yaadu ta'uuf ilaalchi ani barnoota koof qabu olaanaadha. ... (Fuula 19).

Akka yaada kanaatti, dukkanni **wallaalummaa** yoo mallatteessu, ifti biiftuu immoo **barnoota** ykn beekumsa mallatteessa.

3.2.11. Tokkummaafi Garaagarummaa Asoosamoota Lameen Filatamanii

Asoosamoonni filatamanii qorannoon kun irratti geggeeffame asoosama *Hadhooftuu* kan Caalaa Haahiluu Abaataatiin barraa'ee bara 2014tti maxxanfameefi asoosama *Doobbii Jaalalaa* kan Ayyaansaa Mul'ataa Badhaadhaatiin barraa'ee bara 2014tti maxxanfamedha. Asoosamoonni kunneen haala boqonnaa afraffaa kana keessatti matadureewwan adda addaa jalatti qabxiiwwan garaagaraa irratti qaaccessaafi sakatta'a taasifameen walfakkii yookiin walitti dhufeenyaafi addaaddummaa mataa isaanii qabu. Kunis walduraaduubaan akka armaan gadiitti ibsameera.

3.2.11.1. Walfakkeenya Asoosamoota Kanneenii

Duraan dursa bara maxxansaa irraa yoo ka'ame, asoosamoonni lamaanuu barri maxxansasaanii tokko yoo ta'u, ammas lachuu maxxansa duraati. Gama caasaa jaargochaatti yoo dhufnu, asoosamoota lachuu keessatti caasaaleen ijaarsa gochootaa kan seenaan isaanii irratti hundeeffame kau'amsaa hanga furmaataatti goobangaleessa irratti xiyyeeffachuudhaan hundinuu qindaa'anii kan jiranidha.

Caaccuulee asoosamaa keessaa fakkeenyaaf, fakkaattiiwwan yoo ilaalle asoosamoota lachuu keessatti hayyuduree yookiin goobangaleessa tokkoofi fakkaattiiwwan xixiqqoon hedduu barreessaan kalaqamaniiru. Gama yoomessaatinis, haalli, bakkaafi yeroon itti ibsaman garaagara ta'us, seenaa asoosamootaa lameenuu keessatti bakkaafi yeroon gochoonni itti raawwataman adda ba'ee haalli itti ibsame nijira. Barreessitoonni lameenuu yoomessa keessatti bakka ilaalchisee, iddoowwan qabatamaan turaniifi ammas jiranitti fayyadamaniiru. Haala dhiyeessa seenaa baarreeffama isaanii yookiin akkaataa ilaalchisee, lameenuu mil'uu, raaga, waliin dubbiifi ofiin dbbiitti fayyadamuudhaan akkasumas, haalli ittiin ibsaman garaagara ta'us, walaloofi xalayaattii gargaaramuun ergaa isaanii dubbistootota qaqqabsiisuu yaalaniiru. Dabalataanis, barreessitoonni lameenuu asoosama isaanii keessatti sadoommiiwwanifi fakkoommiiwwanitti dhimma bahuudhaan ergaa ittiin dabarfataniiru.

3.2.11.2. Garaagarummaa Asoosamoota Kanneenii

Yaadonni yookiin qabxiileen olitti eeraman walitti dhufeenya yookiin walfakkii asoosamoota lameenii akka waliigalaatti yoo ta'u, garaagarummaan isaan jidduutti mul'ate immoo akka itti aanutti ibsameera.

Sadarkaa caasaalee jaargochaa irraa yoo kaanee, asoosama *Doobbii Jaalalaa* keessatti ka'umsa ykn saaxila irraa kaasee hanga furmaataatti gochoonni fakkaattiiwwan raawwatan osoo addaan hincitin seenaan asoosamichaa gara xumuraatti kan dhufe yoo ta'u, asoosama *Hadhooftuu* keessatti garuu addaan citiinsi yaadaa nimul'ata. Fakkeenyaaf, bantimiirriifi furmaanni garmalee addaan fagaatanii jiru. Kana jechuun sigigaannaa keessatti gochoonni raawwataman baay'achuu irraa kan ka'e yaadaan fageessee iddoo biraa nama geessuun seenicha salphumatti walqabsiisanii akka hubatan hintaasisu. Garaagarummaan inni biraammoo gama fakkaattiiwwaniitiin yoo ta'u, innis,

sadarkaa caasaa jaarguchaa keessatti waldhabbiin seenaa asoosamichaa gara fuulduraatti tarkaanfachiisuuf fakkaattiiwwan gidduutti taasifame, kan asoosama Hadhooftuu hinnaaffaa jaalalaa irratti xiyyeeffatee walmorkii cimaatu isaan gidduutti adeemsifamaa ture. Bashaatuufi Hawwii akka fakkeenyaatti eeruun nidanda'ama. Asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti waldhabbiin haala kanaan kan mul'atee miti. Barreessaan Asoosama Hadhooftuu fakkaattiiwwan isaa Godinaalee Oromiyaa hundaa keessaa filatee gahee kenneefii seenaa asoosama isaa keessatti hirmaachiseera. Kan asoosama Doobbii Jaalalaa garuu fakkaattiiwwan isaa godina tokko qofa keessaa fileeti kan seenaa asoosamichaa keessatti hirmaachise. Waliin dubbiin fakkaattiiwwan jidduutti taasifamaa ture asoosama Hadhooftuu keessatti fakkaattiiwwan irra caalaa qaamaan walbira gahanii walitti haasa'uun yoo ta'u, fakkaattiiwwan asoosama Doobbii Jaalalaa garuu waliin dubbii kan taasisaa turan irra caalaa sagalee bilbilaatiini.

Asoosama *Hadhooftuu* keessatti kalseenaan ija seeneffama sadeessoo ta'ee seenessaan hunda beekaa daanga'aa yoo ta'u, kan Asoosama *Doobbii Jaalalaa* immoo bakkeewwan muraasatti ramaddii sadaffaan kan seenessuun alatti akkuma jirutti ramaddii tokkoffaadhaan kan seeneffameedha. Barri dhalootaa goobangaleessa Asoosama *Doobbii Jaalalaa* kan ibsame yoo ta'u, barri dhalootaa goobangaleessa Asoosama *Hadhooftuu* garuu ibsamee hinjiru. Qindoomina jaargochaa kan asoosamoota lameenuu akka waliigalaatti yoo ilaalamu, kan asoosama *Hadhooftuu* seenichi gara xumuraa irraa eegalee gara jalqabaatti deebi'ee mil'uudhaan yaadachiisaa achirraan immoo gara dhumaatti deemuun seenaan asoosamichaa kan xumuramedha. Kan asoosama *Doobbii Jaalalaa* immoo seenaan goobangaleessaa gara gidduutii eegalee gara jalqabaa deebi'ee yaadachiisuudhaan gara xumuraatti kan dhufedha.

Egaa walumaagalatti, hojii kalaqaa barreessitoota lamaanii jachuun kan Caalaa Haahiluu, barreessaa Asoosama Hadhooftuufi kan Ayyaansaa Mul'ataa, barreessaa Asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti qaaccessa taasifameen walittidhufeenyifi addaaddummaan akka jiru yaadota olitti eeraman irraa salphumatti hubachuun kan danda'amu ta'uu isaati.

Boqonnaa Afur: Guduunfaa (Goolabaa)fi Yaboo

Boqonnaan kun goolaba yookiin waliigalaa qabxiilee ijoo yookiin argannoowwan qorannichaa (Conclusion)fi yaboo yookiin yaada furmaataa (Recommendation) of jalatti kan hammate yoo ta'u yaadoleen kunniinis walduraa duubaan akka itti aanutti ibsamaniiru.

4.1. Goolaba

Qorannoon kun kitaaba asoosamaa Afaan Oromoo kan *Hadhooftuu* jedhu kan Caalaa Haahiluutiin bara 2014tti barreeffameefi kitaaba asoosamaa kan *Doobbii Jaalalaa* jedhu kan Ayyaansaa Mul'ataatiin bara 2014tti barreeffame irratti kan geggeeffameedha. Kaayyoon qorannichaas, asoosamoota filataman lameen ija yaaxina bifiyyeetiin qaaccessuudha. Haaluma kanaan qorataan qorannoo kanaas, Yaaxina Bifiyyee bu'uureeffachuudhaan qaaccessa asoosamoota lamaanii taasiseera. Kaayyoowwaniifi gaaffilee bu'uuraa qorannichaa kanneen boqonnaa tokko keessatti kaa'amaniif yaadoleen deebii ta'uu danda'an yookiin waaliigalli argannoo qorannichaas haala armaan gadiitti goolabameera.

Haala caasaalee jaargochaa asoosamoota filatamanii lameen ilaalchisee, sadarkaaleen hunduu jechuun saaxila, tuqata, finiina, bantimiir, sigigaafi furmaanni hammatamaniiru. Waldhabbiwwaniifi gochaaleen yookiin ta'iiwwan sadarkaa jalqabaa caasaa jaargocharraa eegalanii walxaxaa deemuun seenicha fuulduratti tarkaanfachiisaa gara xumuraatti dhufuun kun asoosamoota lameenuu keessatti akka ciminaatti ilaalameera. Haata'u malee, naannoo kanatti hanqinni hinjiru jechuu miti. Fakkeenyaaf, asoosama Hadhooftuu yoo fudhanne, sadarkaalee caasaalee jaargochaa kanneen garmalee gargar fageessuudhaan yaada biraa yookiin addunyaa biraa keessa galchee yaada duraan sammuu dubbisaa keessa ture, keessattuu waa'ee goobangaleessa asoosamichaa nama irraanfachiisa. Kunis, seenaa asoosamichaa walqabsiisanii akka salphaatti hubachuurratti rakkoo waan ta'eef, asoosama *Hadhooftuu* keessatti akka hanqinaatti wanta ilaalamee yoo ta'u, *asoosama Doobbii Jaalalaa* keessatti immoo rakkoon kun hinmul'anne.

Caaccuulee asoosamaa keessaa inni biroo kan xiyyeeffannoon ittikenname haala dhiyeenya fakkaattiiwwanii yoota'u, kan asoosamoota lachuu haalli ittiin bocamanii dhiyaatan yookiin haalli ittiin kalaqaman dhimmoota bakka bu'aniin walqabatee gargar ta'us, barreessitoonni asoosamoota lameeniituu fakkaattiiwwan goobangaleessaafi kanneen biroos wantoota adda addaa irratti hundaa'uudhaan fakkeenyaaf, haalaafi amala, dhaabbii qaamaa (miidhagina) hawaasummaa, hojii isaaniifi kan kana fakkaatan bu'uureeffachuun bocanii gahee mataa isaanii kennaniifii seenaa asoosamaa isaanii keessatti hirmaachisuudhaan ergaa ittiin dabarfataniiiru. Goobangaleettiin asoosama *Hadhooftuu* Hawwii yoo taatu, isheenis namoota addunyaa kanarratti milkaa'ina dhabanii sababa gidiraa adda addaatiin jiruun osoo hinguutamiiniif jireenya hadhooftuu dhandhamaa turanii milkaa'ina tokko malee addunyaa kanarraa du'aan boqatan bakka buutee fakkaattii goobangaleettii asoosamichaa taatee tan dhiyaatedha.

Goobangaleessi Asoosama Doobbii Jaalalaa immoo Falmataadha. Innis asoosamicha keessatti sababa roorrootiin, kana jechuun abbaan isaa haadha warraa isaa diinaan waan roorrifameef, sababa kanaan abbaadhaanis gargar waan bahaniif, carraan maatii malee guddachuu isa mudateera. Rakkoo meeqas dhndhameera. Doobbiin jaalalaa haadhaafi abbaatiin gubachaa tureera. Barnoota keessattis diinotaan gidiraa hedduu argee, garuu barnoota isaa injifannoon xumuree dhumarratti milkaa'eera. Fakkaattiin goobangaleessi kun asoosamicha kaassatti namoota addunyaa kanarratti roorroon akkanaa irratti raawwataman bakka bu'ee kan dhiyaatedha. Fakkaattiiwwan haala kanaan bocanii dhiyeessuudhaan ergaa ittiin dabarfachuun barreessitoota asoosama lameeniituu akka ciminaatti wanta ilaalameedha. Dabalataan ciminni biraa asoosamoota lachuu keessatti fakkaattiiwwan gosa amala dhaabbataafi amala jijjiiramaa qaban baay'inaan keessatti hammatamaniiru. Fakkeenyaaf, fakkaattiiwwan asoosama *Hadhooftuu* kanneen amala jijjiiramummaa qaban keessaa Gufuu Jireenyaa isa tokko. Kana malees, barreessaan asoosama Hadhooftuu fakkaattiiwwan Godinaalee adda addaa keessaa filatee gahee kenneefii seenaa asoosamaa isaa keessatti hirmaachiseera. Kanas waliin dubbii marii fakkaattiiwwan taasisan keessatti loqoda isaanii irraa hubachuun nidanda'ama. Loqdaafi cabaqni fakkaattiiwwan seenaa asoosamichaa keessatti taasisan kun seenicha hamma tokko hawwataafi miidhagaa taasisuun alattis loqoda godinaalee adda addaa barsiisuu

keessatti gumaacha mataa isaa qaba. Waliin dubbii Hawwiifi Dr. Abbiduub taasisan kan akka fakkeenyaatti eeramuudha.

Fakkaattiiwwan ilaalchisee wantoota akka hanqinaatti ilaalaman keessaa goobangaleessi bakka tokko tokkootti seenaa asoosamichaa keessaa bade yookiin dhabamee turuun walitti fufiinsa yaadaa irratti yeroo danqaa ta'ee mul'atutu jira. Fakkeenyaaf, Asoosama *Hadhooftuu* keessatti goobangaleettii asoosamichaa tan taate, Hawwiin kutaa lammaffaa asoosamichaa keessatti fuula 28-64tti waa'een ishee wanti ka'e hinjiru. Akka waliigalaatti, asoosamoota lachuu keessatti fakkaattiiwwan gaheen homaatu osoo hinkennaminiif yookiin seenaa asoosamootaa keessatti gocha tokkollee osoo hinraawwatini maqaan isaanii qofti kan dhahamu heddu akka jiran qaaccessa taasifameen qorannoo kanaan irra gahameera. Fakkaattiiwwaniin walqabatee waa'een waldhabbiis ka'uun wanta hafee miti. Asoosamoota eeraman lameenuu keessatti gosoonni waldhabbiwwanii waldhabbi namaafi namaa, uumamaafi naannoo, kan ofiinii, kan hawaasaafi kan kana fakkaatan sababa garaagaraatiin walhaddeewwan fakkaattiiwwan asoosamootaa lameenii jidduutti yookiin irratti mul'ataniidha. Caasaa jaargochaa Asoosama *Hadhooftuu* keessatti waldhabbiin fakkaattii hayyudureefi masaanota jidduu ture ka'umsi isaa irra caalaa hidhaafaa ta'ee kunis, walmorkii oo'aadhaan jalqaba caasaa jaargochaa keessatti seenaa asoosamichaa ariitiidhaan bifa nam si'eessuun gara fuulduratti hamma tokko tarkaanfachiiseera. Walmorkiin Hawwiifi Bashaatuun taasisaa turan akka fakkeenyaatti kan eeramuudha.

Adeemsa qorannichaa keessatti sakatta'a asoosamoota lameen irratti gama ija seeneffamaatiin yookiin kallattii seenaan irraan himameen yemmuu ilaalametti immoo asoosama *Hadhooftuu* keessatti kal-seenaan ija seeneffama sadeessoo ta'ee seenessaan hunda beekaa daangaa yoota'u, kan asoosama Doobbii Jaalalaa ammo bakkeewwan muraasatti ramadii sadafaan kan seenessuun alatti guutumaan guutuutti ramaddii tokkoffadhaan kan seeneffameedha. Iddoon itti jijjiirraan ramaddii taasifame kunis, bakka murteessaafi barbaachisaa ta'ee argame qofatti waan ta'eef, yaa'a seenichaarratti dhiibbaa wahiituu hingeessine. Kanaafuu, jijjiirraan ramaddii seenessaa taasifame kun of eeggannoodhaan kan raawwatameedha jechuun nidanda'ama.

Haalli dhiyeessa seenaa (akkaataa) yookiin haxootaafi (literary techniques) itti fayyadamni afaanii asoosamoota filataman keessatti maal akka fakkaatan ilaalchisee qabxiileen armaan gadiitti kaa'aman argannoowwan qorannoo kanaati.

Akkaataan (style) haala seenaan asoosama tokkoo barreeffamee ittiin dhiyaatefi tooftaa barreessaan seenaa asoosamichaa dubbistootaaf ittiin dhiyeesse kan ilaallatuudha. As keessattis wantoonni xiyyeeffataman filannoo jechootaa irraa kaasee afaan barreessaan itti fayyadame, akkaataa ijaarsa himootaa, fayyadama caaslugaafi sirna tuqaalee caasaalee himootaa, fayyadama sadoommiiwwaniifi fakkoommiiwwaniiti. Haaluma kanaan gama filannoo jechootaafi ijaarsa himootaatiin kitaabilee asoosamootaa lameenuu keessatti xiinxala taasifameen walaloo, sirboota, xalayaaleefi keeyyattoota addeessaa kanneen garaagaraa keessatti barreessitoonni lameenuu yaadaafi wantoota ibsachuu barbaadan sanneen akka sammuu dubbisaa keessatti xiyyeeffannoo argataniif jecha, jechoota dhimma kanaaf isaan gargaaran keessattuu sadoommiiwwaniifi fakkoommiiwwan keessatti filatanii ittiin addeessaniiru. Haata'u malee, asoosamoota lameenuu keessatti gama kanaan hanqinni homaatuu hinjiru jechuu miti. Asoosamoota lameenuu keessatti fakkeenyaaf, jechoonni Afaan Oromootiin hiika of danda'e kan mataa isaanii otuu qabanuu kaayyoofi barbaachisummaa tokkoon alatti, afaan biraa irraa jechoota dhufan kallattumaan barreeffama isaanii keessatti fayyadamaniiru. Asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti fuula 142 irratti hima, "Ija jaalalaatiin lab gootee na **garafte**," jedhu akka fakkeenyaatti eeruun nidanda'ama.

Bifuma walfakkaatuun filannaa jechootaa keessatti rakkoon yookiin hanqinni inni biraa rakkoo jechoota safuu ta'an eeggachuu dhabuuti. Rakkoon kun asoosamoota lamaanuu keessatti kan mul'atuudha. Fakkeenyaaf asoosama Hadhooftuu keessatti fuula 201 irratti, "Fayyisaa onneen isaa dhiita'ee hamma gaara Muxxee gahee ture," yaadnni jedhu jira. Ammas, fuula 231 irratti mammaaksi, "Jabbiin harree faana ooltu dhuufuu barti," jedhu jira. Oromoon garuu mammaaksa kana yemmuu mammaaku, safuu eeggachuuf jecha "Jabbiin harree faana ooltu maaloo barti," jedheeti mammaaka. Asoosama Doobbii Jaalalaa keessattis haaluma kanaan fuula 95 irratti jecha udduu, bukkee jedhaniifi kan kana fakkaatanitti dhimma baheera. Jechoonni akka fakkeenyaatti olitti eeraman kunneen godinaalee Oromiyaa yookiin hawaasa Oromoo tokko tokko biratti fudhatama qabaachuu dhiisuu malu. Kunneen gabaabumatti, asoosamoota

lameenuu keessatti gama filannaa jechootaatiin wantoota adeemsa qorannoo kanaa keessatti akka hanqinaatti ilaalamaniidha.

Haala ijaarsa himootaafi caaslugaa ilaalchisee, barreessaan asoosama Doobbii Jaalalaa irra caalaa himoota sassalphootti fayyadamee ergaa isaa ittiin dabarfate. Himni yaada walxaxa of keessaa qabu hinjiru jechuu nidanda'ama. Irra deddeebiin yaadaas, baay'inaan hinmul'atu. Kun asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti wanta akka ciminaatti ilaalameera. Asoosama Hadhooftuu keessatti itti fayyadamni himoota salphaa akkuma jirutti ta'ee, irra caalaa kan dhimma itti bahe himoota walxaxoodha. Kanarraa kan ka'ee keeyyattoota hedduu keessatti yaada himootaa akka salphaatti hubachuun rakkisaa ta'ee mul'ata. Akkasumas irra deddeebiin yaadaa, mul'ateera. Asoosamoota lameenuu keessatti akka waliigalaatti, qixa sirriin fayyadamuu dhabuun walqabsiisotaa, sirna tuqaaleefi qub-guddeessaafi kanumaan walqabatee ijaarsa caasaa himootaa keessatti duraa duuba jechootaa eeguu dhabuun, walsimachuu dhabuun matimaafi gochimaa akka jiru, itti fayyadama hennaawwanii irrattis hanqinni guddaan jiraachuu baatus, keeyyattoota tokko tokko keessatti yaada himoonni hennaa darbeennaatiin ibsamuun irra ture, asoosamoota lameenuu keessatti himoota hinnaa ammeennaatiin ibsamani kan jiran ta'uu qaaccessa boqonnaa afrffaa keessatti dhimma kanaan walqbatee taasifamerraa hubachuun danda'ameera. Hanqinaaleen kunneen ergaa seenaa darbuufi miidhagina barruu irratti gufuu guddaadha. Keessattuu Asoosama Hadhooftuu keessatti yaadota walxaxoo akka ta'an wantoota taasisan keessaa qabxiileen olitti eeraman isaan ijoo akka ta'an adeemsa qorannoo kanaa keessatti irra gahameera.

Tooftaalee yookiin haxoota dhiyeessa seenaa (literary techniques) asoosamoota Hadhooftuufi Doobbii Jaalalaa ilaalchisee, barreessitoonni asoosamoota lameeniituu seenaa asoosamoota isaanii haxa yookiin tooftaa garaagaraatti fayyadamanii dubbistoota biraan gahaniiru. Tooftaaleen kunneenis, mala addeessaa, mil'uu, raaga, waliin dubbii yookiin marii, ofiin dubbii (qof-dubbii)fi kkf dhimma bahaniiru. Fakkeenyaaf, asoosama Hadhooftuu keessatti barreessaan goobangaleettii asoosamichaa tan taate Hawwii miidhaginaafi haala dhaabbii ishee mala addeessaatiin akka sammuu dubbisaa keessatti suuraan ishee bocamu godhee sirriitti ibsee jira. Barruu asoosamichaa keessatti xiinxala taasifameen wantoonni mala addeessaatiin ibsaman nama (fakkaattiiwwan) qofaa miti. Haalli teessuma lafaa, naannoowwan garaagaraa,

magaalaawwan, manneenifi iddoowwan adda addaa, fakkeenyaaf, mooraa warra Abbaa Abdiisaafi kutaa ciisichaa mana Abdiisaa haalli miidhagina isaanii mala kanaan addeeffamanii wantoota asoosamicha keessatti ibsaman keessaa maqaa nahuun nidanda'ama.

Tooftaa dhiyeessa seenaa asoosamaa keessaa inni biraan mil'uu yoo ta'u, asoosamoota lameenuu keessatti barreessitoonni odeeffannoo gadifageenyaa dubbistootaaf dhiyeessuuf seenaa asoosamaa keessatti fakkaattiiwwanitti fayyadamanii, fakkaattiiwwan waan yeroo ammaa irra jiran tokko otuu ibsaa jiranuu, mudannoo isaanii kan yeroo darbee keessa deebi'anii ibsuun yemmuu yaadachiisan mul'ataniiru yookiin malli kun seenaa asoosamoota lameenuu keessatti hojiirra ooleera.

Raagni yookiin durdeemmiinis tooftaalee dhiyeessa asoosamaa keessaa isa tokko yoo ta'u, qindaa'ina seenaa keessatti waan gara fuulduratti ta'uuf jiru yookiin jireenyi fakkaattii tokkoo/takkaa maal ta'uu akka hedu kan dubbisaa tilmaamsisuu danda'udha. Malli kunis seenaa asoosamoota filaman lameen keessatti hojiirra ooleera. Fkkeenyaaf, Asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti fuula 96 irratti goobangaleessi asoosamichaa Falmataan yeroo barataa turetti, mana barumsaa keessatti gidiraa adda addaatu irra gahaa ture. Yaaddoo Boontuufi kan maatii isaatiinis gubachaa wayta turetti abdiin fuuldura isaa jiru akkanatti ibsameera:

*“...Gaaf tokko sammuu gabroomsaan joonja'ee ani bilisoomee maatii koo waliin burraaquun koo hinhafu. Ilkeen koo Boontuuf iftee, milkii argachuun koo waan ooluu miti. Hundaafuu Waaqatu harkaa qaba...”.
(fuula 96).*

Kanaafuu, dubbistoonni waan fuulduratti ta'u raagarraa hamma tokko fulcha (clue) argachuu danda'u. Tooftaan kun qindaa'ina seenaa asoosamaa keessatti yaada dubbistootaa rarraasuuf humna cimaa waan qabuuf, nuffii malee dubbisanii xumuru. Kanaaf, barreessitoonni asoosamoota lameeniituu mala kanatti dhimma bahanii seenaa asoosama isaanii dubbistoota biraan gahuun isaanii qorannoo kana keessatti akka ciminaatti ilaalameera. Guutuu barruu asoosamootaa lameeniituu keessatti qaaccessa taasifameen barreessitoonni raaga caalaa mil'uutti kan fayyadaman ta'uun isaanii hubatameera.

Tooftaaleen dhiyeessa asoosamaa isaan biroo kanneen asoosamoota lameeuu keessatti hojiirra oolaan immoo qof-dubbiifi waliin dubbiiidha. Asoosamoota kanneen keessatti ofiin dubbiin fakkaattiiwwan hedduu irraatti dhimmootaafi yeroo adda addaa keessatti mul'ateera. Akka fakkeenyaatti, Asoosama Hadhooftuu keessatti goobangaleettiin asoosamichaa Hawwiin waa'ee seenaa ishee waliin dubbii dheeraa taasisaa kan turte fakkaattiiwwan kaan caalaa Dr. Abbiduuba waliin akka ta'e hubatameera. Walumaagalaatti, Waliin dubbiin fakkaattiiwwan jidduutti taasifamaa ture, kan asoosama Hadhooftuu fakkaattiiwwan irra caalaa qaamaan walitti dhihaatanii mari'achaa kan turan yoo ta'u, fakkaattiiwwan asoosama Doobbii Jaalalaa immoo irra caalaa sagalee bilbilaatiin akka ta'es hubatameera.

Tooftaan dhiyeessa seenaa asoosamoota filatamanii kanneen olitti eeraman qofaa miti. Barreessitoonni tooftaaleen seenaa asoosama isaanii dubbistoota biraan ittiin gahan kanneen armaan olii akkuma jiranitti ta'anii dabalataanis, bifa xalayaatiin, bifa walalootiin, sagalee raadiyootiin ergaan isaanii dubbistoota qaqqabeera. Afoola keessaa ammoo kanneen akka hibboo, faaruu (weedduu) jaalalaa, sirba, geerarsaafi mammaaksonni haxoota yookiin tooftaalee barreessitoonni kunneen seenaa asoosama isaanii ittiin dubbisaa biraan gahaniidha. Walaloowwan asoosama Hadhooftuu keessatti dhiyaatan haala filannaa jechootaafi ergaawwan dachaafi ciccimoo of keessatti hammachuu isaaniitin akka cminaatti ilaalamaniiru. Fakkeenyaaf, walaloowwan *Qaallittii* (fuula 209-229), *Hadhooftuu* (fuula 334) jedhaniifi walaloo bifa geerarsaatiin fuula 95-99 irratti dhiyaate akka fakkeenyaatti kanneen eeramaniidha. Jechoota filatamaniin haala kanaan qindaa'anii ergaawwan ciccimoo akka dabarsanitti dhiyaachuun walaloowwan kanneenii miidhagina barruu asoosamichaatif gumaata ol'aanaa waan ta'eef, hojiin kalaqaa asoosaa kanaa gama kanaan akka ciminaatti kan ilaalameedha.

Haata'u malee asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti walaloowwan dhiyaatan tokko tokko haalli qindoominaafi filannaa jechootaa hangas mara kan nama hawwatu ta'ee hinmul'anne. Kunis, miidhagina barreeffamichaa bakka kanatti hamma tokko gadi buuseera.

Ittifayyadama sadoommiiwwanii ilaalchisee, barreessitoonni asoosamoota lameeniituu seenaa asoosama isaanii keessatti jechootaafi gaaleewwan yookiin jechamoota duubaan hiika dhoksaa qabaniin wantoota yookiin yaadota ibsachuu barbaadan sanneen xiyyeeffachiisuuf sadoommiiwwan garaagaraatti dhimma bahaniiru. Fakkeenyaaf, asoosama Hadhooftuu keessatti akkasaa, iddeessaa, arbeessa, nameessa, ateessa habalakaa, eemitiifi anyaarsee faan nieeramu. Asoosama Dooobbii Jaalalaa keessatti kanneen olitti eeraman keessaa itti fayyadamni habalakaafi anyaarsee ifatti bahee wanti mul'ate hinjiru.

Fakkoommiiwwan ilaalchisee wanta ijaan hinargamne tokko isa argamuun bakk buusuun hiikuun yookiin mallatteessuun asoosamoota lamaanuu keessatti haalli ittiin ibsamaniifi wantoonni achi keessatti ibsaman garaagarummaa qabaatanis, ittifayyadamni mul'ateera.

Egaa akka waliigalaatti, haa ittifayyadama sadoommiiwwaniifi fakkoommiiwwanii akkasumas, wantoota fakkoommiiwwaniin ibsaman kanneen ilaalchisee akkuma boqonnaa afraffaa keessatti qaacceffametti, barreessitoonnii asoosama lamaanituu barruu kalaqa isaanii keessatti ijoo dubbii isaanii haala mi'aawaafi miira dubbistootaa harkisuun yaadaan fakkii sammuu namaa keessatti uumuudhaan wanta yookiin nama barbaadan ittiin ijaaruun, dhaadhessuun, kan jibban immoo tuffachuun, ittiin xooxessuun, ittiin balaaleffachuun dhimma ittibahaniiru. Akkasumas, wantoonni sadoommiiwwaniifi fakkoommiiwwan kanneeniin ibsamanis, miidhagina, fokkina, amala, gaddaafi gammachuu, cunqursa, gidiraa, badhaadhina, jaalalaafi jibba, gaarummaafi gadhummaa, miidhaafi hammeenya namootaafi wantootaati. Adeemsa kana keessattis, barreessitoonni lachuu sadoommiiwwan jiran keessaa irra caalaa kanneen akka iddeessaa, akkasaa, arbeessaatti kan dhimma bahan ta'uun hubatameera.

Ittifayyadama fakkoommiiwwanii keessatti asoosamoota lameenuu keessatti wantoota akka hanqinaatti mul'atan keessaa, wanti tokko isa biroo bakka bu'ee wanticha san wayta mallatteessutti maaltu maal ibsuuf deema? Yookiin maaltu maal wajjiin dorgosiifamuu qabaafi haala kamiin? Yaadonni jedhan xiyyeeffannoo keessa waan galan hinfakkaatu. Fakkeenyaaf, asoosama Hadhooftuu keessatti fuula 76 irratti yaadni, *"...Yaadaniin beela'ee, coollogee ... mormi isaa akka siinqee dubartii Oromoo harkaan*

qabatamtee, kan garuu, mataa hamma booyyee irratti gahu baatee ittiin socho'uu dadhabe ...” jedhu jira. Yaada kana keessatti wantoonni walbira qabaman, morma Yaadaniifi siinqee dubartii Oromoo, akkasumas, mataa Yaadaniifi booyyeedha. Akkuma beekamu, siinqeen ulee qalloo dubartiin (haadholiin) yeroo Waaqa kadhatan, guyyaa abbootiin Gadaa baasan, yeroo dubartiin heerumtuufi yeroo mirgisaanii sarbamu kan qabataniidha. Kanaaf, siinqeen meeshaa kabajaafi kkf kan ittiin ibsan malee kan wantoonni gadheefi yaraa ta'an ittiin ibsaman waan hintaanef, bifa waraabbii olii keessatti dhiyaate kanaan qallina morma Yaadaniifi, siinqee dubartii Oromoo waliin dorgomsiisee asoosamicha keessatti itti fayyadmuun asoosaa sirrii ykn gaariidha jedhanii fudhachuun niulfaata. Jecha biraatiin, akka yaada kanaatti siinqee dubartiin Oromoo qabattu akka fakkoommiitti fudhatanii qallina mallatteessa jechuun ulfaataadha. Akka waliigalaatti, gama ittifayyadama sadoommiiwwaniifi fakkoommiwwaniitiin ciminni hedduu akkuma jirutti ta'ee, hanqinni kan olitti eerame kanaan walfakkaatu asoosamoota filataman lemeenuu keessatti darbee darbee kan jiru ta'uun isaa argannoowwan qorannoo kanaa keessaa isa tokkodha.

4.2. Yaboo (Yaada Furmaataa)

Qabxiilee ijoo ykn argannoowwan qorannichaa kan yaada guduunfaa jalatti kaa'aman irraa ka'uudhaan qorataan qorannoo kanaa yaboo isaa haala armaan gadiitti kaa'eera.

Ijaarsa caasaa jaargochaa asoosama Hadhooftuu keessatti addaan citiinsi yaadaa osoo jiraachuu baatee, kana jechuun sigigaannaa keessatti gochaaleen raawwataman heddummaachuu yookiin seenaan garmalee dheerachuu irraa kan ka'e yaadaan nama fageessee addunyaa biraa keessa galchee seenicha salphaatti walqabsiisanii hubachuurratti rakkisaa waan ta'eef, gama asoosaatiin kun osoo sirraa'ee gaarii ta'a.

Caasaalee jaargochaa Asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti waldhabbiin fakkaattiiwwanii keessattuu kan fakkaattiiwwan masaanuu jidduutti taasifamu walmorkii cimaan osoo guuttamee seenaa asoosamichaa bifa hawwataafii oo'aa ta'een gara fuulduratti tarkaanfachiisa waan ta'eef, asoosessaan keessa deebi'ee osoo ilaalee fuulduratti ogbarruurratti hojii gaarii hojjachuu danda'a. Akkasumas, kalaqqii fakkaattiiwwanii keessatti fakkaattiiwwan asoosamichaa naannoowwan yookiin

kanneen godinaalee garaagaraa osoo keessatti hammachiisee asoosamichi waarawaa ta'uu danda'a.

Asoosamoota lameenuu keessatti ittifayyadama haxoota yookiin tooftaalee dhiyeessa asoosamaa (literary techniques) keessatti akkuma mil'uutti, malli raagu (fore shadowing) fuulduratti maaltu ta'uuf deema jedhee dubbisaan of dura tilmaamaa nuffii malee hamma dhumaatti waan dubbisuuf, mala kanas hamma tokko osoo itti fayyadamanii.

Asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti waliin dubbiin bilbilaan taasifame baa'ee osoo heddummachuu baatee nuffisiisaa hinta'u.

Asoosama Hadhooftuu keessatti ittifayyadama afaanii ilaalchisee, himoota baay'ee walxaxoo ta'anitti bakka hedduutti dhimma bahameera. Kunimmoo seenaa asoosamichaa walqabsiisanii akka salphaatti hubachuurratti dhiibbaa mataasaa qaba waan ta'eef sirraa'inni osoo taasifamee gaariidha.

Gama itti fayyadama afaanitiin asoosamoota lameenuu keessatti rakkoon qixa sirriin sirna tuqaaleetti fayyadamuu dhabuu, rakkoo qub-guddeessaafi dogoggoraan qubeessuu bakka hedduutti mul'ata waan ta'eef, dogoggora kanneen hambisuuf, hamma danda'ametti caasaa ijaarsa himootaa keessatti of eeggannoon osoo taasifamee, akkasumas, kanumaan walqabatee walsimannaa matimaafi gochimaatif xiyyeeffannaan osoo kennamee miidhagina barreeffamichaaf, akkasumas, guddina ogbarruu afaanichaatifis gumaacha olaanaadha.

Walaloowwan asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti dhiyaatan tokko tokkoof filannaan jechootaa waan taasifame hinfakkaatu. Kunis hamma tokko miidhagina barruu sanaa xiqqeessa waan ta'eef, hamma danda'ametti xiyyeeffannaan osoo jiraatee.

Asoosamoota lameenuu keessatti irra caalaa yookiin seenaawwan hedduu keessatti gosa sadoommii akkasaa, iddeessaafi arbeessaatu baay'inaan mul'ata. Keessattuu, asoosama Doobbii Jaalalaa keessatti kanneen akka habalakaafi anyarseefaa hinjiran jechuun nidanda'ama. Kanaaf hamma danda'ameen gosoota sadoommiiwwanii hundattuu osoo dhimma bahanii hojiin kalaqa isaanii daran hawwataa ta'a.

Itti fayyadama fakkoommiiwwanii keessatti wantoonni walbira qabamanii ilaalaman, inni tokko iasa kaan qixa sirriin mallatteessuu danda'uu qaba. Yookiin cal jedhanii waldorgomsiisuun dura wantoonni sun haala kamiifi maal ibsuuf deeman? Yookiin qixa sirriin bakka walbu'anii mallatteessuu isaanii irratti xiyyeeffannoon osoo itti kennamee ergaan darbus ifa ta'

Wabiilee

- Abdii Waaqgaarii. (2015). “Qaaccessa Asoosamoota Tuullaa Cubbuufi Ichima Jaalalaa Yaaxina Bifiyyeetiin” . Addis Ababa University: Unpublished MA thesis.
- Abrams, M.H. (1981). *A Glossary of Literary Terms*. New York: Holt Rinehart and Winston.
- Asafaa Taffarraa. (2009). *Eela: Seenaa Oguma Oromoo*. Finfinnee: Far-East Trading P.L.C.
- Ayyaansaa Mul’ataa . (2014). *Doobbii Jaalalaa*. Finfinnee Oromiyaa: Elleni p.p. PLC.
- Beekan Gulummaa. (2013). *Guboo Seenaa: Asoosamaafi Saayinsii isaa*. Finfinnee Oromiyaa.
- Berhanu Matthewos. (2009). *Fundamentals of Literature*. Addis Ababa: Printed by Alpha Printers PLC.
- Berhanu Matthewos.(2013). *Fundamentals of Literature*. Addis Ababa: Printed by Alpha Printers PLC.
- Caalaa Haahiluu. (2014). *Hadhooftuu: Asoosama OROMOO*. Finfinnee Oromiyaa Elleni p.p. PLC.
- Carter, D. (2006) *Literary Theory*. British: Pocket Essentials.
- Chris Baldick. (2001). *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. USA: Oxford University Press.
- Dastaa Dassaalany. (2013). *Dimimmisa: Asoosamoota Biroo Waliin*. Finfinnee: Nech-Sar Printing Interprise.
- Dasta Dassaalany. (2013). *Bu’uura Qorannoo*. Finfinnee: Printed by Far East Trading PLC.
- Dean, N.(2006). *Discovering Voice*. Florida: Library of Congress Catalog in publication data.
- Dutton, Richard. (1984). *An Introduction to Literary Criticism*. England: Longman York Press.
- Erlich.V. (1980). *Russian Formalism*. Netherla Mouton Publishers.

- Fedhasaa Taaddasaa. (2013). *Bu'uura Ogbarruu Oromoo*. Fifiinne: Subi Printing Press.
- Figaaduu Qana'aa. (2012). “Qaaccessa Waliddaafi Fakkoommii Asoosamoota Dhaabaa Wayyeessaa”. Addis Ababa University: Unprinted MA Thesis.
- N.Kirishnaswam .(2004). *Contemporary Literary Theory*. India: Macmillan India Ltd.
- Kirszner and Mandell. (1994). *Fiction Reading and Reaction Writing*. USA: Horcourt Brace and Compaine.
- Mario Klarer. (2005). *An Introduction to Literary Studies*. London And New York: Published By Rout ledge, Taylor And Francis Group.
- M. A. R. Habib. (2005). *A History of Literary Criticism from Plato to Present*. USA: Published by Blackwell Ltd.
- Melakneh Mengistu. (2003). *Fundamentals of Literature*. Addis Ababa: Biranna Printing Press.
- Melakneh Mengistu.(2006). *Fundamentals of Literature*. 3rd Ed. Addis Ababa: Addis Ababa University Press.
- R.E. Myers. (2008). *Figures of Speech: A study and Practicing Guide*. USA: teaching and learning Company.
- Qananii Baayisaa .(2016). “Xiinxala Asoosamoota Burreen Bifa Tokkoo Mitifilja yaaxina Bifiyyeetiin”. Addis Ababa University: Unpublished AM thesis.
- Ricover.D. (1975). *The Rule of Metaphor*. United Kingdom: Taylor and Francis Group.
- Raymond.W. (1992). *The poetics of mind. Figurative Thought*. Language understanding. Cambridge University: Cambridge University Press.
- Selden. (2005). *A Readers Guide to Contemporary Literary Theory* 5th ed. United Kingdom: Pearson Longman.
- Wilcox And Rankin. (1993). *Fundamentals of Fiction* USA: University Press of America ink.
- Wall. G. (2006). *A Theory of Literary Production*. USA: Taylor and Francis Group.
 ([https://en.wikipedia.org/wiki/Formalism-\(literature\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Formalism-(literature))).
 -([https:// www.britannica.Com/topic/Formalism-literary criticism](https://www.britannica.Com/topic/Formalism-literary-criticism).)
 -([https://www. Slideshare.net/moriaraja232/Formalism Literary Theory](https://www.Slideshare.net/moriaraja232/Formalism-Literary-Theory).)
- ዘሪሁን አስፋው፡፡ (1996)፡፡ የስነጽሁፍ መሰረታዊ ድንጋጌ፡፡ አዲስ አበባ፤ ንግድ ማተሚያ፡፡

Dabalee

Guca Mirkaneeffannaa Asoosama Hadhooftuufi Doobbii Jaalalaa Ija Yaaxxina

Bifiyyeetiin qaacceessuuf qophaa'e

Lakk	Qabxiilee xiyyeeffannoo	Asoosama Hadhooftuu	Asoosama Doobbii Jaalalaa
1	Sadarkaaleen caasaa jaargochaa hundumtuu hammatamaniiruu? Qidoominni isaanii hoo maal fakkaata?		
1.1	Saaxila		
1.2	Tuqata		
1.3	Finiina		
1.4	Bantimiir		
1.5	Sigigaannaa		
1.6	Furmaata		
2	Barreessaan akaakuuwwan Fakkaattiiwwanii maalirratti hundaa'ee dhiheesse?		
2.1	Fakkaattiiwwan Gurguddoo (Goobangaleessa, Masaanuu)		
2.2	Xixiqqoo		
3	Kallattiin seenessuu akkamiin ibsame?		
3.1	Ramaddii 1ffaa		
3.2	Ramaddii 3ffaa		
4	Akkaataa dhiheessa asoosamichaa maal fakkaata?		
4.1	Haalli dhiheessa seenaa ?		
4.1.1	Mil'uun jiraa?		
4.1.2	Raagni jiraa?		
4.1.3	Qofdubbiin jiraa?		
4.1.4	Waliin dubbiin hoo?		
4.2	Itti fayyadama afaanii Ilaalchisee		
4.2.1	Itti fayyadamni sadoommiiwwanii jiraa? Akaakuuwwan sadoommii kam fa'atu jira? Sadoommiiwwan maal ibsu?		
4.2.2	Itti fayyadamni Fakkoommii jiraa? Maal maal bakka bu'u? Yookiin mallatteessu?		

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Ani qorataan maqaan koo armaan gaditti eerame qorannoon kun hojii koo ta'usaafi kanaan dura yunivarsitii kamittuu qorannoo eebbaatif kan hindhiyaatin ta'uusaa, akkasumas wabilee qorannoo kanaaf dubbise hundaa haala seera qabeessa ta'een fudhadhee wabii keessatti kaa'uu koo mallattaa kootiin nanmirkaneessa.

Maqaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____